domingo

KUŞLARIN FELSEFESİ

3. Baskı

15 Dile Çevrildi

PHILIPPE J. DUBOIS
ÉLISE ROUSSEAU

akırakitap

Çeviri: Murat Erşen

KUŞLARIN FELSEFESİ

tarama & düzenleme
akira

KUŞLARIN FELSEFESİ

PHILIPPE J. DUBOIS
ve ÉLISE ROUSSEAU

Çeviri
MURAT ERŞEN

İllüstrasyonlar
JOANNA LISOWIEC

domingo

domingo

KUŞLARIN FELSEFESİ
PHILIPPE J. DUBOIS ve ÉLISE ROUSSEAU

Özgün ismi: Petite philosophie des oiseaux
© 2018 Éditions de La Martinière, EDLM, Paris

Bu kitabın Türkçe yayın hakları EDLM'den, 2 Seas ve AnatoliaLit Telif Ajansı aracılığı ile alınmıştır.

© 2020 Bkz Yayıncılık Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.
Domingo, Bkz Yayıncılık markasıdır.
Sertifika No: 46105

Çeviri: Murat Erşen
Editör: Algan Sezgintüredi
Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali Kırpık
İllüstrasyonlar: Joanna Lisowiec
Kapak illüstrasyonu: Duygu Topçu
Kapak tasarımı: Gülay Tunç
Sayfa uyarlama: Betül Güzhan

ISBN: 978 605 198 140 6

I. Baskı: Kasım 2020
III. Baskı: Ocak 2021
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 Küçükçekmece İstanbul
Tel: 0212 463 71 25 Sertifika No: 41707

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tümünün veya içeriğinin herhangi bir bölümünün yayıncının yazılı izni olmadan, fotokopi yöntemi dahil, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır.

Bkz Yayıncılık Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.
Şahkulu Mah. Büyük Hendek Cad. Brot Apt.
No: 4/10 Beyoğlu İstanbul
Tel: (212) 245 08 39
e-posta: domingo@domingo.com.tr
www.domingo.com.tr

Pierre ve Anne'a

İçindekiler

Giriş
1

1. KENDİNDEKİ KIRILGANLIĞI KABUL ETMEK
Ördeğin eklipsi
5

2. KÜÇÜK BİR DENKLİK DERSİ
Kumrulann zihinsel yükü
11

3. İYİ ALIŞKANLIKLAR SANATI
Kuşlar bize gündelik hayatın güzelliğini öğrettiğinde
19

4. YÖN BULMA DUYUMUZA NE YAPTIK?
Moğollar, denizçulluğu ve guguk kuşu
25

5. SONUÇTA AİLE NEDİR?
Guguk kuşunun ve kazın ahlakı
33

6. GERÇEK CESARETİ NEREDE BULMALI?
Kartal ve kızılgerdan
41

7. SEVMEK NEDİR?
Kumrunun şefkati
47

8. BANYO YAPAN TAVUĞUN FELSEFESİ
Ya da yoğun yaşama sanatı
55

9. DÜNYANIN GÜZELLİĞİNE
NASIL KATKIDA BULUNULUR?
Cennet kuşunun dansı
61

10. ÖZGÜRLÜK NASIL YAŞANIR?
Kuşların kafesini açın
71

11. SADAKATSİZ OLMAK NE İŞE YARAR?
Çit serçesinin tuhaf yaşamı
77

12. MERAK KÖTÜ BİR HUY MUDUR?
Kızılgerdanın cesareti
85

13. NEDEN SEYAHAT EDERİZ?
Kuzey denizkırlangıcı ve açık denizin çağrısı
91

14. HİYERARŞİ GERÇEK İKTİDAR MIDIR?
Karga ve akbaba
97

15. YAŞAMANIN MUTLULUĞU,
ÖYLE BASİTÇE
İspinoz gibi şen
103

16. ZEKÂ GERÇEKTEN DE SANDIĞIMIZ ŞEY MİDİR?
Serçenin beyni!
109

17. KUŞLAR İYİNİN VE KÖTÜNÜN ÖTESİNDE Mİ?
Guguk kuşunun ahlakı
117

18. KENDİ GÖLGESİNDEN KORKMALI MI KİŞİ?
İspinozun çılgın kaçışı
125

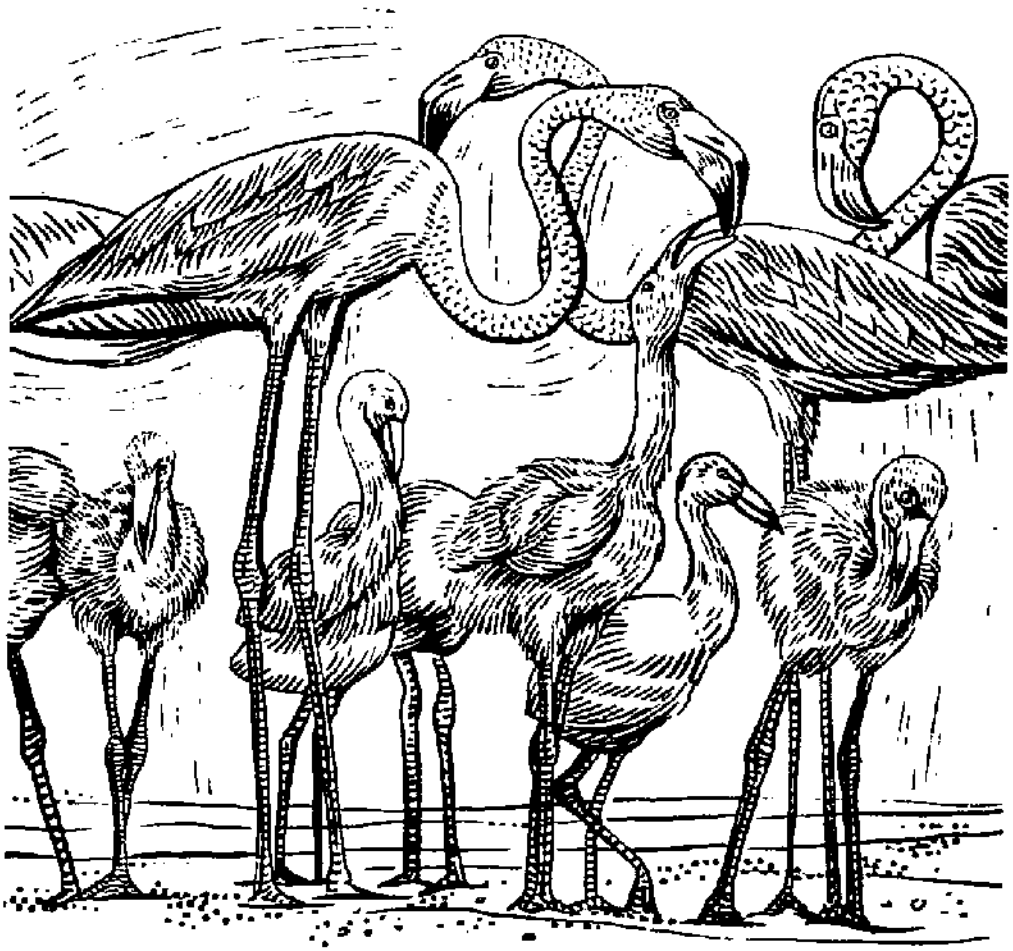
19. AKSAN BİZE BAŞKASI HAKKINDA NE SÖYLER?
Calais ispinozu mu, Marsilya ispinozu mu?
131

20. EN İYİ AŞK STRATEJİSİ
Akıl mı (penguen), tutku mu (ördek)?
137

21. GÜZELLİK BİZE NE ANLATIR?
Tüylerim, benim güzel tüylerim
143

22. ÖLMEYİ ÖĞRENMEK, YAŞAMAYI ÖĞRENMEK
Kırlangıçlar ölmek için saklanır
149

Sonuç
155

Giriş

ALÇAK BİR DUVARA KONMUŞ, sarı gagalı, parlak gözlü, simsiyah bir karatavuk. İyi bakın ona: Karatavuk olmaktan memnun, değil mi? Solucan peşinde, çimlerin üzerinde seke seke yürüyor. Kendi varlığından tamamen tatmin olmuş görünmüyor mu? Kendimizden ve hayatımızdan onun kadar doygunluk duysaydık günlük yaşantımız kuşkusuz daha hafif olurdu.

Masallarda ve efsanelerde kuşların genelde eğitici, öncü, mesaj taşıyan bir rolü vardır. Maeterlinck'in *Mavi Kuş*'u mutluluğu temsil eder. Kafdağı'nın ardındaki efsanevi padişahları Simurg'u arayan otuz kuşun yaptığı manevi yolculuğu anlatan Ortaçağ Fars şiirleri derlemesi *Kuşların Dili*'nde* her kuş bir insan davranışını simgeler. Selma Lagerlöf'ün yaban kazları,** küçük Nils Holgersson'u masalsı olduğu kadar manevi bir yolculuğa çıkarır; Nils bu yolculuktan ebediyen değişmiş dönecektir.

Yunan bilgelik tanrıçası Athena'nın amblemi bir kuştu: altın sarısı gözleriyle bodur bir baykuş olan kukumav. Ebeveynlerin dostu lütuf dolu leyleklerin hanelere bebek getirdiğine inanılırdı. Gagasında, İncil'de barışın sembolü olarak geçen zeytin dalını

---

* Feridüddin Attar, *Mantık al-Tayr*, çev. Abdulbâki Gölpınarlı, İş Bankası Kültür Yay., 2006.

** Selma Lagerlöf, *Küçük Nils Holgersson'un Yaban Kazlarıyla Maceraları*, çev. Bülent Atatanır, Bordo Siyah, 2005.

tutan beyaz güvercin ya da Avrupa'da dönüşleri baharı müştulayan çevik kırlangıçların lafını bile etmiyorum.

21. yüzyılda, kuşlar bize hâlâ hangi dersleri verebilir?

Bu kısa ornitolojik* denemeler üzerinden bu canlıların aslında düşünme ustaları olabileceğini keşfedeceğiz. Azıcık gözlemleme zahmetine girdiğimizde kuşlar bizi –evrimin tepesinde olduğunu düşünerek kendini "dünyanın efendisi" ilan eden bizi!– kendimiz üzerine düşünmeye sevk eder. Hem sosyoloji ve davranış bilimleri çalışmalarının hem de çok eski çağlardan beri edebiyat ve mitolojide cisimleştirdikleri sembollerin eleğinden geçtikten sonra acaba kuşlar *Homo sapiens*'in tavizsiz bir aynası olarak sunulamazlar mı? Hele bu kanatlı hayvanların bize öğretecekleri üzerine kafa yormaya zaman ayırırsak? Sosyal yaşamlarında, kur yapma tarzlarında, ebeveynliklerinde hatta yıkanma biçimlerinde ne gibi dersler vardır?

Kuşlar aşkı nasıl tasavvur eder? Sadık mıdırlar yoksa çokeşli mi? Dingin midirler yoksa başıboş mu? Neden bazıları iflah olmaz gezginlerken diğerleri tam birer ev kuşudur? Yavruları uzun zaman büyütmek mi iyidir yoksa bir an önce başlarının çaresine bakabilmeleri için onlara yardım eli uzatmak mı? Neden kumrular ev işlerini paylaşmanın şahıyken dövüşken kuşlar korkunç birer maçodur? Kuşlar yağmura, rüzgâra, geceye göğüs gerer, ayın doğmasını ve yıldızların yerlerini alacakaranlığa bırakmasını gözlerken günlük hayat-

* Ornitoloji: Kuş bilimi. *(e.n.)*

larını nasıl geçirirler? Ölecekleri zaman saklandıkları doğru mudur?

Hem son zamanlarda yapılmış araştırmaların verilerine hem de tüm dünyadaki nehirler, tropikal ormanlar ya da çöllerin rüzgârlı kumullarında uzun saatler boyu yaptığımız gözlemler ve kuşlarla kurduğumuz mahrem yakınlığın sonuçlarına dayanan bu düşünceler bizi kanatlı dünyadan alınacak bazı dersler olduğuna ikna etti. Yaşamın sağduyulu ustaları olan kuşların, doğallıkları ve hafiflikleriyle bize söyleyecekleri çok şey var. Yeter ki onlara kulak verelim.

1.

KENDİNDEKİ KIRILGANLIĞI KABUL ETMEK

Ördeğin eklipsi

KUŞLARIN YAŞAMI, TIPKI bizim yaşamımız gibi, küçük ölümlerden* ve yeniden doğuşlardan oluşan envaiçeşit olayla kaplıdır. Sözgelimi, tüy değiştirmek: Daha güzellerini giyinmek için tüylerini dökmek, o noktaya ulaşmak için zorlu aşamalardan geçmek pahasına her yıl kendini yenilemeyi öğrenmek demektir biraz. Bir miktar saç ya da tüy kaybetsek de biz insanlar bu tüy dökme dönemlerini bilmeyiz. Hâlbuki bazen tüy değiştirmek bize de lazımdır. Yaşamın kimi kilit anlarında –aşk acısı, yas, işini kaybetme, taşınma– tüy yenilemek, elbise dolabını, saç kesimini ya da yaşam tarzını değiştirmek bizim de başvurduğumuz şeylerdir aslında. Ama pek nadir olur bu.

Yeniden doğmak için insanın kendindeki bazı şeyleri ölüme terk etmeyi bilmesi gerek. Kuş, sağlıkla parlayan yeni tüylere karşılık yıpranmış tüylerini dökerken böyle yapar. Bu, onun için yaşamsaldır: Tüyleri mükemmel durumda değilse uçamaz. Bizim için de böyledir. Tüy değiştirememiz, geçmişten kopamamamız, çoğu kez ilerlememize ayak bağı olur.

Kuşlarda tüy değiştirme dönemi kırılgan bir dönemdir. Kimi zaman, bir süreliğine uçamazlar; bazı ördekler buna örnektir. O zaman eklips tüy döneminde (*plumage*

---

* *La petite mort*: Ortaçağda "baygınlık geçirmek" anlamında kullanılmış, daha sonra "kısa süreli bilinç kaybı veya uyanışı" anlamına gelmiş, günümüzde özellikle "ölüme benzetilen orgazm sonrası aydınlanma yahut kendinden geçme hissi" anlamında kullanılan deyiş. (*e.n.*)

d'éclipse)* oldukları söylenir. Dökülen bazı asli tüylerin yeniden çıkmasını beklerken kuşun kendini biraz paranteze aldığı bu dönemi ifade etmek için ne hoş bir tabir. Kuş kırılgan olduğunu bilir, ölçülü hareket eder, hiçbir önemli işe girişmez. Sabreder. Tekrar bütün gücünü toplamak, tüm güzelliğine yeniden kavuşmak için yenilenmenin gerçekleşmesini bekler.

Bazen biz de böyle yapmalıyız.

Bizi durmadan, hiç gevşemeden başarı göstermeye iten bir toplumda, hayatımızın kırılgan dönemlerinde "şarj olmak", gücümüzü toplamak için kendimizi "gölgede bırakmayı", gereken zamanı ayırmayı artık bilmiyoruz. Bir yas sürecindeyken, "Hayat devam ediyor," sözünü defalarca duymuşuzdur. Bir aşk acısından sonra, "Biri gider, biri gelir," dendiğini, yoldaşımız olan bir hayvanı kaybetmemizin ardından, "Sonuçta sadece bir hayvandı," lafını peki? Sanki geri çekilmeye, acı çekmeye tam hakkımız yokmuş gibi. Ama hayır, yas tuttuktan sonra hayat aynı şekilde devam etmez. Hayır, yitip giden aşk geri gelmez. Yaşam başka mutluluklar, başka karşılaşmalar getirir elbette ama kaybın derinliğini kabul etmemek de neyin nesi? Artık kimse bize vakit tanımıyor, acının iyileşmesi için gereken uzun zamanı –zorunlu tüy değiştirme zamanını– bahşetmiyor.

---

* Erkek kuşların tüylerinde üreme dönemi dışında meydana gelen değişimleri ifade eder. Tüyler renk çeşitliliğini kaybeder, seyrekleşir ve özellikle ördekler geçici olarak uçmakta zorlanırlar. Eklips: tutulma. *(ç.n.)*

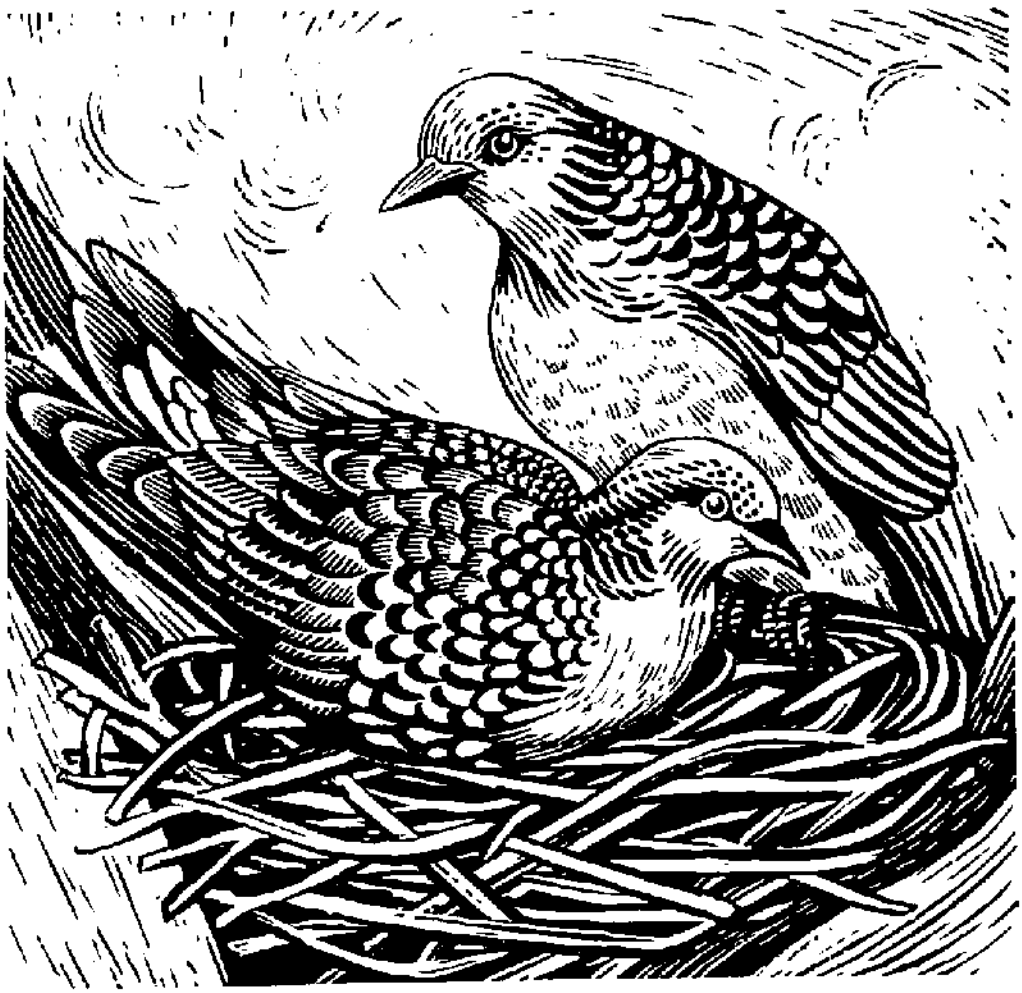
Öyleyse yaşarken kanatları sık sık kırılan bizlerin uçmayı bilmememizde şaşılacak ne var? Hele ki onları kendi kendimize kırıyorsak...

Hayatımızın küçük ve büyük anlarında tüy dökmeye, tutulma dönemlerine izin verelim. O zaman daha güçlü, daha güzel geri döneriz: kuşlar gibi hafif.

2.

KÜÇÜK BİR DENKLİK DERSİ

Kumrulaın zihinsel yükü

İNSANLAR, DİŞİ KUŞLAR konusunda gayet işlerine gelen ama gerçeğe pek de uymayan renkli bir imge oluşturmuşlardır. Bu imgeye göre dişi, erkeğin yaptığı yuvada titizlik ve özveriyle kuluçkaya yatarken, erkek bir ağacın tepesinde şarkılar söyleyerek ya da herkesin gözü önünde tüylerini kabartarak kurum satar. Sonrasında, yoksulluk içinde solgun tüylerle bezeli suskun dişi, kuluçka yatağını metanetle idare ederek yavrularını aralıksız beslerken, erkek çoktan yeni maceralara kanat açmıştır.

Bu karikatürümsü imge her zaman yanlış değildir. Ördeklerde durum böyledir mesela. Erkek çoğu kez rengârenktir, bilhassa ilkbaharda uzun tüyleri pırıl pırıldır. Dişinin tüyleri ise tersine donuk, genelde kahverengi, siyah ve beyazdır. Aslında hanımefendinin toprakla, dallarla, sazlarla ve yuvasını yapıp kuluçkaya yattığı otlarla bütünleşmesini sağlayan harika bir kamuflajdır bu. Yuvasını kurarken bazen karnında bulunan tüylerden koparark onu daha yumuşak hale getirir. Üç uzun hafta boyunca, bakışlardan ırak, kuluçkada yatar; sadece uyuşan ayaklarını açmak ve beslenmek için kısacık bir süre yuvadan ayrılır. Bir erkek sürüsüne katılmış olan erkekse ilkbaharın sona ermesinden itibaren tüy değiştirmeye başlayarak, bir süreliğine dişininkiyle aynı tüylere bürünür. Bu hassas döneminde genelde uçmaktan aciz olduğundan, kolay bir avdır. Dolayısıyla bu tüy değiştirme işlemi çoğu kez her şeyden uzakta, ücra bir köşede gerçekleşir. Ama yavruları yetiştirmeyi hiç mi hiç dert etmez.

Bu işi hizmetçilere has mütevazı kılığıyla dişi üstlenir. Palazları* doğar doğmaz suya götürür ve uçmayı öğrenmelerine kadar yanlarından bir adım ayrılmaz. Hep uyanıktır, en küçük bir alarmda hepsine kol kanat gerer ve yaklaşık on iki ufak gagayı beslemek için gereken yiyeceğin peşine düşer. Tüm gayretlerine rağmen, başta on ila on iki palazdan oluşan kuluçka yatağının nüfusu, avcıların ardı arkası kesilmez saldırılarıyla azalır. Genç ördekler uçabilecek seviyeye geldiklerinde sayıları genelde ikiyi üçü geçmez, bazense hiç yavru kalmaz... Bir kez gençler özgürlüklerine kavuştu mu, dişi de çabucak tüy değiştirmek zorundadır zira pek çok tür için yıllık döngünün bir parçasını oluşturan göç dörtnala yaklaşmaktadır. Bunların hepsi birkaç hafta içinde tamamlanmış olmalıdır. Bu çalışma onu zayıf düşürdüğünden hayatta kalma şansı, yoldaşından daha düşüktür. O yüzden kimi ördek türlerinde erkeklerin sayısının dişilerinkinden fazla olması şaşırtıcı değildir.

Dişi ördeğin hayat verdiği bu kendini adamış eş figürünün tersine, çok daha az bilinen (sahiden de doğada çok daha az görülen), harekâtı yöneten bir dişi figürü vardır. Bu durumlarda hanımın talimatlarını yerine getiren erkektir. Uzun bacaklı küçük kuşlar grubunu (kızılbacak kuşu, suçulluğu, yağmurcun, kumkuşu vs.), göç sırasında ya da kışları bizim taraftaki çamurlu,

* Kaz, ördek, güvercin vb. bazı kuş yavrularının civcivlikten sonraki durumu. (*ç.n.*)

kayalık veya kumlu kıyı boylarında gördüğümüz tüm bu "kumsal müdavimleri"ni oluşturan yağmur kuşlarının geniş ailesinde işler böyle yürür. Erkeğin her şeyi yaptığı bu türler arasında, çullukgiller familyasını (*phalaropes*) ve dağ cılıbıtını sayabiliriz. İlk gruptakiler pek az bilinen kuşlardır. Bunlar arktik tundraya* yuva yapar ve üreme dönemi biter bitmez hayatlarının geri kalanını geçirmek üzere açık denize kanat çırparlar. Bu, kara kuşları için kesinlikle dikkat çekici bir durumdur. Yağmurcuna yakın olan dağ cılıbıtı da yine güzel bir Arktika** türüdür. Göçleri onları kış döneminde Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya doğru götürür. İnsanlara karşı bilhassa pek yabani olmamalarıyla tanınırlar. (Tundranın enginliğinde neden öyle olsunlar?)

Bu türlerde, genelde erkeğe düşen rolü dişi oynar. Nitekim çiftleşme döneminde en renkli tüylere o sahiptir. Erkeğin tüylerininse özel bir ışıltısı yoktur. Eşleşeceği bir ya da birçok erkeği seçerek, tüm çiftleşme törenini idare eden odur. Kovalamacalardan, dişiler arasında yapılan yalandan kavgalardan, erkeğin etrafında çalım satmaktan oluşan baştan çıkarma oyunlarını dişi yönetir. Ardından, yuva görevi görecek bir çukur kazma işine şöyle böyle yardım ettikten sonra yumurtalarını bırakır ve... Gider. Yaklaşık üç hafta boyunca kuluçkaya yatmak erkeğin vazifesidir. Tüm oymağı,

* Kutuplara doğru, orman sınırlarının ötesinde çok sert bir iklime sahip alanlar. (*ç.n.*)

** Grand nord (High north): Kuzey Kutup Dairesi'nin üstünde kalan bölge. (*ç.n.*)

yalnız ve bekâr erkek yetiştirmek zorundadır. Bazen dişinin geri döndüğü ve bir tehlike baş gösterdiğinde kuluçka yatağını korumak için alarm verme görevini üstlendiği olur. Gelgelelim, gelip işine burnunu sokmasından pek hoşlanmayan erkek, çoğu kez dişiyi kovar. Civcivler yumurtadan çıkıp bir ebeveynin idaresi altında tek başlarına beslenebilecek hale geldikten kısa bir süre sonra yuvadan ayrılırlar. Bu ebeveyn ekseriyetle erkek olur. Erkek rolünü yürekten oynasa bile belki de bir dişi kadar sebatkâr olmadığına inanmak gerek çünkü çoğunlukla yavruyu, uçabilecek güce kavuşmadan terk eder.

Bazı kuşlar tarafından benimsenen özgün başka bir çözüm vardır. Biri erkek, diğeri dişi için iki kuluçka yatağı... Böylece her biri kendisininkinde başının çaresine bakar! Arktika'daki bazı kıyı koşarlarında durum budur. Mesela kumkuşu türünde "evlilik hayatı" taş çatlasa birkaç hafta sürer. Dişi, bir erkekle (bazen birçok erkekle) çiftleşince önce bir yuvaya ilk yumurtaları koyar, sonra başka bir yuvaya ikinci yumurtaları koyar ve ardından çiftlerden her biri kendi köşesinde yuvayı ve söz konusu kuluçka yatağını tek başına işgal eder. Bu ailelerde neden tek ebeveynliğin olduğu sorgulanabilir. Cevap oldukça basittir: Bu kuşlar nihayetinde, besin aramak için uygun zaman aralığının ve elverişli hava koşullarının kısa sürdüğü bu kuzey enlemlerinde çok az kalırlar. Böylece, bu türler yumurtaları ikiye ayırıp her birini bir ebeveyne bırakmak suretiyle

hareket etmeden geçirdikleri süreyi en iyi şekilde ayarlayıp özellikle de üremenin başarılı olma şansını artırırlar.

Ama bu örnekler norm oluşturmaz.

Kuluçkada en yaygın görülen uygulama, nöbetleşe yöntemidir. Bu da şüphesiz, yavruların hayatta kalma süresi bakımından en iyi stratejidir. İki elin sesi vardır. Dolayısıyla kumrular bilinçli olarak tekeşlidir ve feminist bir modeli cisimleştiriyor olabilirler!

Kumrularda, çiftler görevleri tamamen dengeli paylaşırlar. Yardımlaşma anahtar sözcüktür. Erkek yuva için dal ve çalı çırpı toplama işini üstlenirken dişi yuvayı kurmak için gerekli malzemeleri bir araya getirir. Aynı şey kuluçkaya yattıklarında da geçerlidir. Erkek ve dişi iki yumurtanın üzerine gece ve gündüz nöbetleşe yatarlar. Her ikisi de yavruları iki hafta sonra uçacak duruma gelinceye kadar beslerler. Bu düzenli nöbetleşe yöntemiyle kumrular, gerçek bir ekip oluştururlar.

Bu kusursuz dayanışmanın açıklaması, yuvadaki kumru yavrularının sık sık yırtıcıların kurbanı olması ve kendisi de son derece narin olan yuvanın kötü hava koşullarına çok dayanamamasıdır. Yuvadaki yavrular kendi başlarına gelişim süreçlerini tamamlayamayacaklarından işe el atmak gerekir. Tekeşli, birlik olmuş bir çift bu duruma iyi bir yanıttır. Hatta öyle iyidir ki yumurtalardan çıkan yavrular sağ salim uçacak duruma gelirlerse yetişkinler birkaç gün sonra aynı sürece

yeniden başlarlar. Eğer her şey yolunda giderse kumruların kışın son günleriyle sonbaharın ilk günleri arasında başarıyla pek çok kez üredikleri görülür.

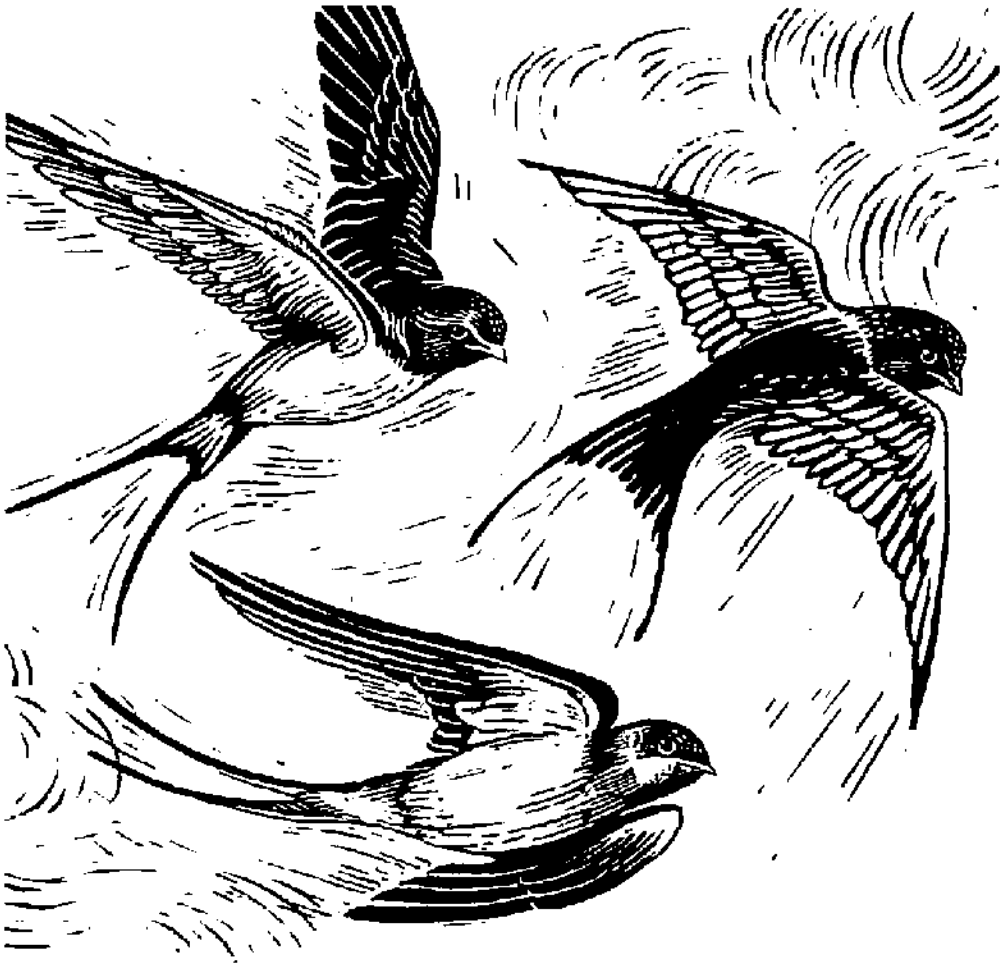
Kısacası kuşlar, görevlerin erkek ile dişi arasında paylaştırılması konusunda mümkün tüm stratejileri sergilemektedirler. Bu hayvanlarda sadece eril bilinci düzenleyen ve bazı maço davranışları haklı gösterebilecek tarafı alıkoymak, şüphesiz kendini aklamak için kullanılan bayağı bir stratejidir... Natüralist yazarların (erkek olduklarını belirtmeye gerek var mı?) kendini yuvasına adayan ve hatta yüzüstü bırakıldığında, evlatlarının ömrü olsun diye kendini kurban etmekte duraksamayan dişiyi resmeden pastoral bir görüşü göklere çıkardıkları bazı eski metinleri okumak kâfidir.

Kuşkusuz, bazı türlerin tersi rolü oynadığı belki henüz bilinmiyordu ama o zamandan beri bu keşifler yine de geniş ölçüde bilinirlik kazanmamıştır!

O halde eğer akılda tutulacak bir şey varsa o da kuşların büyük bölümünün bu görev paylaşımını en uygun çözüm olarak gördüğüdür. Hem de kuşkusuz bizden çok daha önce!

3.
İYİ ALIŞKANLIKLAR SANATI

Kuşlar bize gündelik hayatın güzelliğini öğrettiğinde

KUŞLAR ALIŞKANLIKLARA GÖRE yaşayan varlıklardır. Yemenin bir zamanı, içmenin bir zamanı, kestirmenin bir zamanı vardır; baştan çıkarmanın, üremenin, gençleri yetiştirmenin mevsimi bellidir; yerleşik olmayanlar yılın belirli dönemlerinde göç ederler, vesaire. Yaşam döngüleri iyi düzenlenmiş, kesin bir şemaya riayet eder. Ama bu alışkanlıklar donmuş ritüellerin işareti olmaktan çok, doğanın ritmini takip eden bir harekettir: Güneş'in yıl boyunca saati değişen doğuşu ve batışı, Ay'ın evrelerinin vurguladığı az çok parlak geceler... Hava durumuna ve mevsime göre sürekli gözlenen değişimleri saymıyorum bile! Yağmur, rüzgâr, sıcak dalgası, sis, fırtına: Dışarıda yaşayanlar için hayat "rutin" olmaktan çok uzaktır! Kuşlar, iyisiyle kötüsüyle her yeni güne, her yeni günün getirdiklerine uyum göstermek zorundadır.

Örneğin fazla yağmur ve rüzgârı sevmediklerini bilmek gerekir. Böyle zamanlarda uçtuklarını görmezsiniz. Artık hiçbir şey duymak istemiyormuşçasına bir ağacın dibine saklanır ya da yaprak yığınına sığınırlar. Tavuğu olanlar bunu gayet iyi bilir. Yağmur ya da kar yağıyorsa gagalarını kümesten çıkarmazlar. Bazen günler boyu tüneyip akıl hastaları misali donuk gözlerle kötü havanın geçmesini beklerler. Hava biraz açtı mı bir bakmışsınız hepsi dışarı çıkmış çöpleniyor, hoplaya zıplaya güzel havadan istifade ediyor!

Hayatlarımız bazen monotonmuş gibi görünüyorsa (şu ünlü "metro-iş-uyku") sebebi, önümüzde bilgisa-

yarlarımız, bürolarımıza kapanmış halde mevsimlerin geçit törenini kaçırmamızdır. Bu durumda zaman geçer, akıp gider, solarak ölür. Yerleşik yaşayan çoğumuz için hayat saatlerce manastıra kapanmış gibi geçerken, her günün, her saatin, her dakikanın sunduğu sürprizlerle temasımız kalmaz. Gözlerimizi bozan ekran tarafından yutulmuş halde, kısa sabah sağanağını pencereden ya fark ederiz ya etmeyiz. Ne gücünü artıran rüzgârı ne de güneşin tenimizi yumuşakça okşayışını hissederiz. Uzak bir akrabamız telefonda, "Sizin orada havalar nasıl?" diye sorduğunda bu kadar az dikkat ettiğimizden neredeyse utanırız. "Dur, bir bakayım pencereden... Evet, biraz bulutlu hava..." Daha ilkbaharın tadını çıkarmaya zaman bulamadan çoktan sonbahar gelmiştir. Hepsi birbirine benzeyen günlerin ritminde her şey şimşek hızıyla olup biter; ne otların bittiğini ne çiçeklerin açtığını ne de üzümlerin güneşte tatlandığını görürüz. Kırlangıçlar tellerin üzerinde toplanır ve uzun göç için yola koyulurlar. Bu ıslah olmaz gezginler koca kış ortadan kaybolurlar; peki, onların gökyüzünü terk ettiğini görür müyüz? Cıvıltılarının kaybolduğu dikkatimizi çeker mi? Hayır. Bari önümüzdeki ilkbahar geri döndüklerini fark edecek miyiz? Kuşkusuz gittiklerinde olduğundan daha fazla değil.

Ama açık havada çalışanlar, tıpkı hayvanlar gibi dışarıda yaşayanlar, kırlangıçların gidişini de gelişini de görürler. Çalılıkları karıştıran ötleğen ve çalıkuşu gibi, zamana işaretler koyan küçük olaylara tanık olurlar. Yaşamın monoton olmadığını bilirler. Bulutları inceleyen, yağmuru kollayan çiftçi, ormancı, denizci,

dağ rehberi: Doğal olaylar karşısında çoğu kez yol değiştirmek, tahmin yürütmek ve işler istendiği gibi gitmediğinde bazen de sadece homurdanmak durumunda kalırlar. Dışarı çıktığımız andan itibaren, hayat daha beklenmediktir. Ama olayların istikrarsızlığıyla her gün karşılaşmak durumunda kalınca insanın kendi küçük alışkanlıklarını keşfetmesi de bir o kadar keyiflidir. On birde içilen kahve, pazar akşamı seyredilen film kadar rahatlatıcıdır. Zararlı alışkanlıklar sıkıntı doğurur ve yaşamlarımıza tasa verir, bizi hapsedip ele geçirir, katılaştırır ama diğer alışkanlıkların hakikaten meziyetleri vardır. Yaşamlarımızı yapılandırıp zamana ritim verirler. Bu alışkanlıklar, tıpkı güzel anılarla ayrıldığı bir yere yeniden kavuşmayı seven insan için olduğu gibi, her yıl aynı yere yuvasını yapmaya gelen kuş için de elzemdir. Öngörülmeyen şeylerle dolu bir yaşamda alışkanlık, bir demirleme yeri, bir yol gösterici, bir işaret noktası haline gelir. Ev kuşu olmakla suçlanamayacak en büyük serüvencilerin bile seyahate çıktıklarında uyguladıkları küçük ritüelleri vardır.

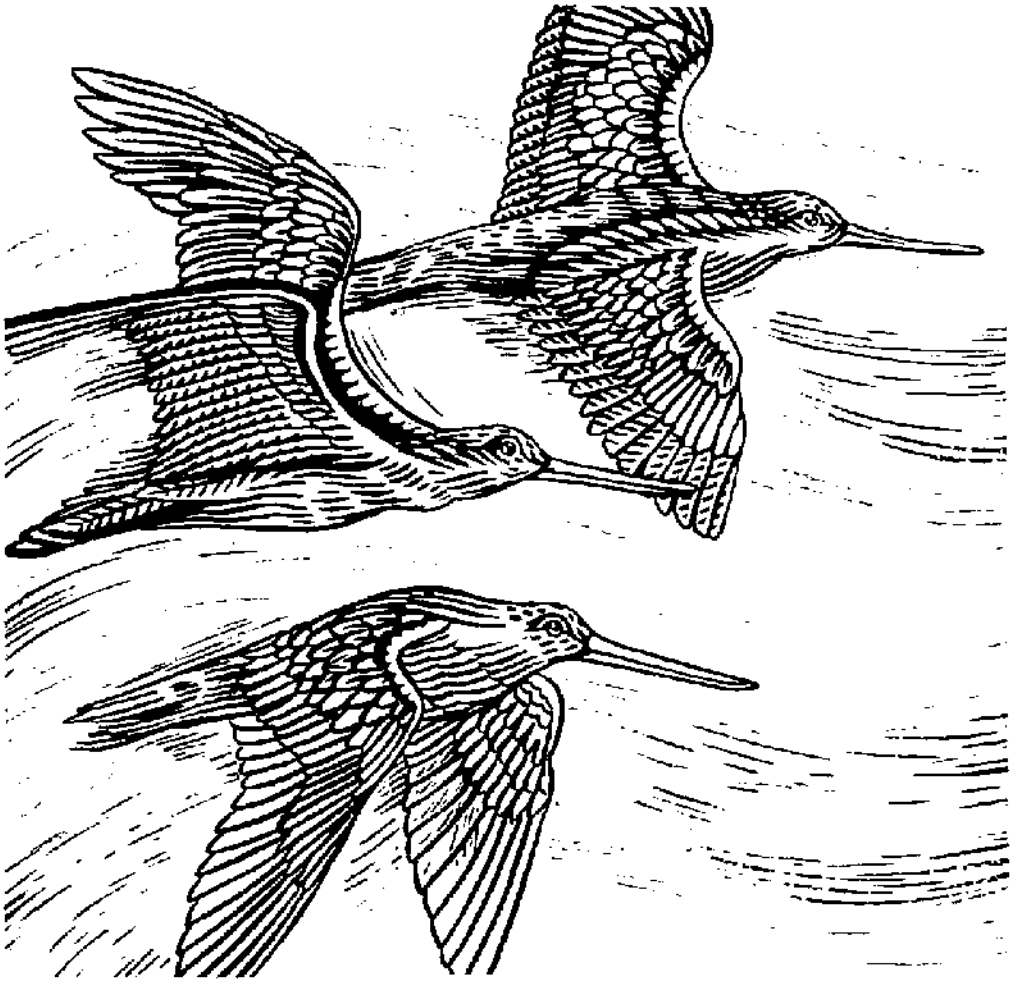
Öyleyse kuşlardan aldığımız tek bir dersi aklımızda tutacaksak bu ders hiç kuşkusuz şu olacaktır: heyecanlar ve öngörülmeyen olaylar bakımından daha zengin bir yaşam için doğayla yeniden irtibat kurmak!

Acaba küçük rutinlerimiz arasına bizi çevreleyen dünyayı sık sık gözlemleme alışkanlığını katıyor muyuz? Çevremize kapalı olmamak, onunla bütün etkileşimlerimizi daha iyi hissetmek için duyularımızı,

gözlerimizi, burnumuzu, kulaklarımızı keskinleştiriyor muyuz? Bir kuşun süzülüşünü seyretmek, kırlangıçların cıvıltılarını, karatavuğun flütsü şarkısını duymaya zaman ayırmak, alaca baykuş esrarlı ötüşüyle sessizliği bölerken ufukta beliren kocaman, güzel dolunayı görmek için gece kalkmak... Şiirin hayatımıza dalmasına izin verdiğimiz an, tekdüzeliğe elveda deriz.

4.
YÖN BULMA DUYUMUZA NE YAPTIK?

Moğollar, denizçulluğu ve guguk kuşu

HAZİRAN 2016: GEZEGENİN en ücra ve en düşman yerlerinden biri olan Moğolistan'daki Gobi Çölü'nün derinliklerinde bir yer. Beş Fransız ve altı Moğol'dan müteşekkil bir sefer heyeti. GPS'in bulunmadığı, cep telefonu kullanmanın imkân dâhilinde olmadığı araçlardayız. Radyo yayını alamıyoruz. Üstelik haritamız da yok. Ne işe yarayacaklar ki zaten? Yol yok. İnsanlar kılavuzluk ediyor bize, sadece insanlar. Elbette Moğollar. Avrupalıların gözünden tamamen kaçan dağ şekillerinde, doğanın ince ayrıntılarında yerlerini tespit ediyorlar. Zira burada, on binlerce metrekarelik alanda, tepelerin dalgalanmasından, dağ zirvelerinin oluşturduğu çizgilerden, çakıl taşlarıyla kaplı engin ovalardan, boğazlarda kaybolan bir sürü derecikten başka bir şey yok. Her şey birbirine benziyor ve Batılı göz hiçbir şeyi belleğine yerleştiremiyor, rehberlik edecek hiçbir şey saptayamıyor. Yalnız başımıza çoktan kaybolmuş olurduk.

Bir akşam, sonsuzca birbirini kesen eski patikaları fark ettiğimizde, sefer heyetinin Moğol lideri kendinden son derece emin, şoföre nereden geçeceğimizi işaret ediyor. Çölde yolunu ne kadar kolay bulduğunu görünce meraka kapılıp, "Buraya en son ne zaman gelmiştin?" diye soruyoruz. "Yirmi sene oldu," diye cevap veriyor liderimiz. Kamyonda taş kesen bir sessizlik. Yine de asla yolu şaşırmadık. Bire bir aynı iki dağın arasındaki benzer bir patika yolu tuttuktan sonra, kıyısında geceyi geçireceğimiz göle vardık.

Yeryüzündeki başka bazı nadir halklar gibi, göçebe Moğollar da göçmen kuşlar misali derinlere demir atmış içgüdüsel yol bulma duyularını muhafaza etmişler. Oysa biz zavallı Batılılar bu duyuları ne yaptık?

Moğollar gibi kuşların da ne pusulası ne GPS'i ne de haritası vardır. Bununla beraber hepsine birden sahiptirler.

Kıyı çamurçulluğunu ele alalım. Kervançulluğuna yakın bir tür olan, ("çamurda, balçıkta yaşadığı" için kumkuşu [*limicolae*] adı da verilen) bu küçük kıyı koşarı yaşamını bataklıklarda, haliçlerde geçirir ve ilkbaharda, Arktika'ya yuva yapmaya gider. Bu türün Alaska ile Yeni Zelanda arasını, yani on bir bin beş yüz kilometreden fazla bir mesafeyi bir çırpıda aşabildiği, uydu takip sistemi yerleştirilen bir kuş sayesinde keşfedilmiştir... Saatte yetmiş kilometre hızla tam bir hafta uçmak! İki yüz elli gram ağırlığında bir canlıdan bahsediyoruz... Ve kıyı çamurçulluğu, bu molasız uçuş boyunca beyninin sadece yarısını devre dışı bırakarak uyur. Bir an bu şekilde uyuduğumuzu hayal edelim: Beynin bir küresi uykudayken, diğeri akıllı telefonla oynuyor ya da araba sürüyor...

Guguk kuşundaysa yolculuk doğuştandır. Kendisiyle ilgilenecek ebeveynleri olmadığından gözlerini başka birinin yuvasında açmıştır. Ve güzel bir temmuz akşamı, daha önceden hiçbir tecrübesi olmadığı halde Afrika'ya doğru kanat açıp geceleri yolculuk eder. Hiç ayak basmadığı, doğduğu bölgeye dönmeden önce altı ay

kalacağı uçsuz bucaksız bir Afrika ekvator ormanına nasıl olur da ulaşır? Bu kuşlar sahip olmadığımız ya da belki yitirdiğimiz hangi duyuya sahipler?

Moğollar ve göçmen kuşların aksine, bizler yön bulma duyumuzu tamamen kaybettik. Manzarayı, yıldızları, doğayı okumayı bilmiyoruz artık. Hepsi çevremizin dilsiz dekorları haline geldi. GPS'ten çıkan mekanik bir sesin talimatlarını izleyerek yürüyen ya da gezinen görmez görenleriz biz. Yönümüzü bulmak gibi asli bir işi başkalarına, daha da kötüsü, makinelere emanet ettik. Evimizden sadece elli kilometre uzakta, yol sorma ya da bir haritaya müracaat etme imkânımız olmadan doğanın ortasına bırakılsaydık ne yapardık acaba? Bir ihtimal doğru yolu buluncaya dek ne kadar zaman başıboş dolaşırdık? Bu yüzden seyahatin en önemli tarafını, bizi güçlü insanlar kılan şeyi kaybetmiyor muyuz? Temel yolunu bulma, kendi başımıza doğru yönde ilerleme kapasitesi. Artık gerçekten yolunu bulmayı bilmeyen bizlerin, özel yaşamlarımızda kendimizi sık sık biraz kaybolmuş hissetmemizde şaşılacak ne var? Her şeyi bildiğimiz, her şeye hâkim olduğumuz iddiasındayız ama doğada, hem de "medenileşmiş" doğada, bir yavru kuş kadar savunmasızız.

Moğollar gibi, uçsuz bucaksız bir çöl ya da ormanda yollarını bulabilen halklar dünyada hâlâ varlar ama sayıları iyice azaldı. Kuşkusuz beynimiz yön güdüsü bakımından, kıyı çamurçulluğununki ya da guguk

kuşununki kadar gelişmiş değil. Olsun. Yine de yıldızlar sayesinde, hatta neden olmasın, güneşin polarize ışığını analiz ederek bir yolu izleyebilmeliyiz.

Bu asli duyuyu hakikaten yitirdik mi? İcap ettiğinde insan birkaç günde, birkaç ayda, birkaç nesilde bu arkaik içgüdüyü uyandırabilir mi? Bunu nasıl bilebiliriz? Bugün, en düşük fiyata bir uçak bileti bulduğumuzda "nasıl gideceğimizi" dert etmeden, keyif için seyahat ediyoruz. Artık neredeyse tamamen mahrum kaldığımız bir duyu pahasına mesafeleri, dolayısıyla zamanı ortadan kaldırıyoruz.

Bir kıyı çamurçulluğu uçarken, Pasifik Okyanusu'nun üzerinde, gökyüzü ile deniz arasında yedi gün boyunca ne düşünür? Onun zamanı nasıl akar acaba? Bir gün hızını keser, alçalır, yere yaklaşır ve her şeyin birbirine benzediği, Yüksek Arktika'daki bataklıkların ve nehirlerin oluşturduğu labirenti görmeye başlar. Nihayet, yorgun argın, tam geçen sene yuvasını yaptığı yere konar.

Bugün biz çamurçulluklarının ya da denizkırlangıçlarının uçuşundan çok daha hızlı yer değiştiriyoruz ama hakiki ilerleme nerede?

Öyleyse guguk kuşunu ve tüm diğer göçmen kuşları yola çıkaranın ne olduğu kim biliyor? Önemli olan, yer değiştirmelerimizin "neden"i ya da "nasıl"ı mı? Kendi yazlık "göçlerimizden" önce rehberleri, haritaları, interneti inceliyoruz; yolculuğumuz boyunca radyo, GPS, yol işaret sistemi, kısacası bizi doğru yolda tutacak tüm cephane elimizin altında. Göçmen

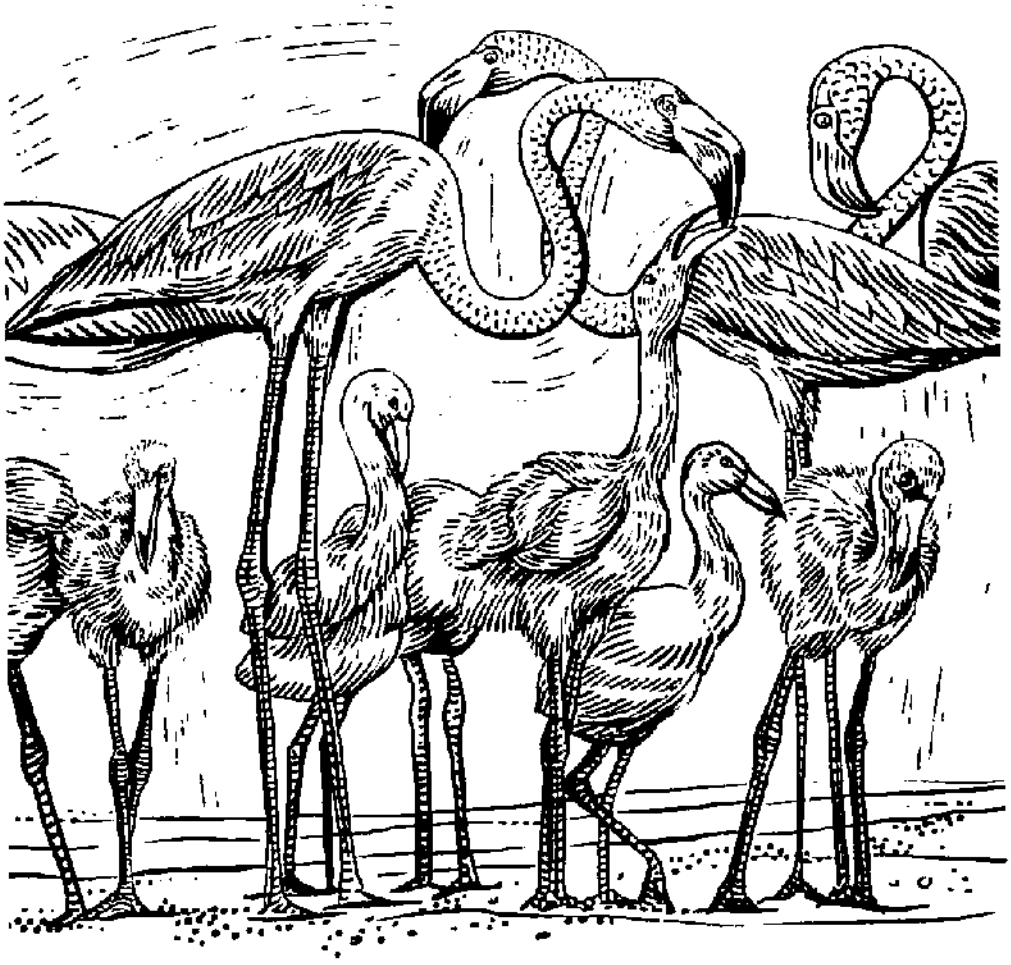
kuşlarınsa sadece kendi yön tayin araçları var: deniz, dağlar ve kanatlarının altında tüm bir manzara, yıldızlar, güneş, ay. Eğer yolda ölmezlerse genelde doğru limana varıyorlar.

Hayvanların göçü –özellikle de kuşlarınki– büyük ölçüde hâlâ gizemini koruyor. Bir şey kesin: Kuşlar, kendi imkânlarına tamamen sahip, kapasitelerine mükemmelen hâkim varlıklar. Göçebe Moğollar da öyle. Biz Batılılar ise artık böyle değiliz. Bir içgüdünün git gide yitirilmesi –insan türü için de– teknolojik kazanımların telafi edemediği bir gerileme biçimi.

GPS'iniz bir daha arıza yaptığında aklınıza kuşlar gelsin!

5.
SONUÇTA AİLE NEDİR?

Guguk kuşunun ve kazın ahlakı

AİLE SÖZCÜĞÜNÜN NE ANLAMA geldiğini kesinkes bildiğimizi sanıyoruz. Ne var ki mesele o kadar basit değil. Örneğin kuşlar için aile kavramı geniştir. Yavrusunu daha doğmadan terk eden guguk kuşundan, aile bağının genç bireylerin uçmaya başlamasından önce kaybolduğu kazlara ve turnalara kadar.

Öyleyse nedir bir aile? Doğuştan gelen, üremeden ayrı görülemez bir yapı mı yoksa evrimin bir sonucu mu? Amiplerin ailesi yoktur. Temelde, aile kurumu mefhumunu, az ya da çok karmaşık biçimde, bazı üst düzey hayvanlarda, özellikle memelilerde ve kuşlarda buluyoruz.

İnsanlarda, aileyi tanımlamak aslında biraz karmaşık bir iştir. Zira çok kuvvetli kültürel bir boyut işe karışır ve herkes ailenin ne olduğu konusunda hemfikir değildir. Kimileri ailenin tamamen klasik bir biçimini alır (bir erkek, bir kadın, çocuklar), kimileri ise farklı olasılıkları kabul eder (tek ebeveynli aile, karma aile,* ebeveynlerin eşcinsel olduğu aile) ve bu da sonu gelmez ve bazen düşmanlığa varan tartışmalara yol açar. Yalnızca çok klasik aile modeline müsaade edenler, fikirlerini gerekçelendirmek için genelde "doğa" ya da "biyoloji"ye başvururlar ama doğanın bu mesele için fazla esnek olduğunu unuturlar. Ailenin doğa yoluyla tanımlanması şöyle bir şey olabilir: gençleri etkin yetiştirmeye imkân tanıyacak şekilde bireylerin birleşmesi.

---

* *Famille recomposée*: Ebeveynlerden birinin üvey olduğu aile. (*ç.n.*)

Hepsi bu. Bu bireylerin kimler olduğunun ehemmiyeti yoktur; esas olan gençlerin büyümesi ve otonom hale gelmeleridir.

Aile, gençlerin eğitim sürecini biçimlendirecek yerdir. Bunun için etrafta olan, öğreten ve koruyan, dikkatli ebeveynlere sahip olmak gerekir. Bu, ideal dünyadır. Gerçekte ise bu işe layık olmayan aileler görürüz. Kimileri yavrularının üzerinde fazla "kuluçkaya yatar", kimilerinde babalar ortada yoktur, anneler pek az alakadardır. Kuşlarda da böyledir.

Guguk kuşu, ahlak kavramıyla bakan insan gözünde tam bir liyakatsizlik örneğidir. Çiftler sadece üremek için bir araya gelir, sonra da ayrılırlar. Dişi, başka bir türün yuvasında yumurtlar, ardından çekip gider; hesap kapanmıştır. Guguk kuşu tarafından, kendi türünden olmayan bir yavruyu beslesin diye katakulliye getirilen ev sahibi-aileye düşer vazife. Yavru çoğunlukla onlardan dört kat büyüktür ve başlangıç olarak kardeşlerini itinayla yuvadan atarak bertaraf eder. Buna rağmen ev sahibi aile, üreme içgüdüsüne kapılarak, guguk kuşu yavrusuna karşı görevlerini yiğitçe yerine getirir. Şunu da kaydetmek gerekir: Bu guguk kuşu hikâyesi dışında, kuşlarda hem aynı türden hem de türler arası –bu sefer gönüllüğe dayalı– birçok evlat edinme vakası görülür. İnsan, evlat edinebilen tek varlık değildir.

Çok sayıda kuşta babanın işlevi sadece döllemekten ibarettir. İşini tamamlayan baba, anneyi yumurtlamaya ve yavruları büyütmeye bırakır. Ördekler bu işleyiş tarzının şampiyonudur. Bazı küçük kıyı koşarlarındaysa yumurtladıktan sonra ailevi görevleri eşine

bırakıp giden dişidir. Bizim "Batılı" toplum modelimize uyan kuşlar da vardır: Turnalar, kuğular, kazlar ya da leyleklerde iki ebeveyn kuluçkaya yatma ve gençleri yetiştirme görevini birlikte ifa eder. Ama bunlar arasında da ufaklıkları yetiştirme konusunda küçük farklar vardır.

Leylekler yavruları bağımsızlıklarını kazanır kazanmaz başlarından atarlar ama başka türlerde yavrular uçmaya başladıktan sonra haftalarca ebeveynlerinin yanında kalabilirler. Aile bağlarının çok kuvvetli olduğu kazlarda bu daha da ileri gider. Nitekim aile ilk kış dâhil bağlarını sürdürür ki bu, hayvanlar âlemi için fazladır. Ama göçmen kuşlar için bir zorunluluk söz konusudur: Genç kazlar bu sayede göç yollarını ve kışı geçirecek bölgeleri öğrenir. Kış boyunca bağlar yavaş yavaş gevşer ve güzel günlerin yüzünü göstermesiyle beraber yetişkinler gençleri reddeder.

Ama ortaklaşa yaşam kuşlar arasında da mevcuttur. Bazıları, gençleri "grup halinde" büyütür. Koloni halinde yaşayan allı turnalarda ebeveynler gençlerin yetiştirilmesi işini karşılıklı paylaşırlar. Yumurtalar çatladıktan birkaç gün sonra yeni doğanlar diğer yavrulara katılır ve gözlemesi yetişkinler için daha kolay olan bir "kreş" oluştururlar. Ebeveynler oraya, tanıdıkları küçüklerini beslemek için gelirler.

Dolayısıyla kuşlarda aile, tek ebeveynden grup halinde yaşama kadar birçok biçime bürünebilmektedir. Ama kuşlarda çarpıcı olan şey, kendi yavru veya yavrularına artık başlarının çaresine bakma zamanının geldiğini bazen kabaca göstererek ilişkiyi koparanın

ebeveynler olmasıdır. Çoğunlukla besin vermeyi kesmenin ardından gelen bu psikolojik sütten kesme, eğer genç fazla ısrar ederse bazen biraz saldırgan biçimde cereyan eder. Bunu kümes hayvanlarında kolayca gözlemleyebiliriz: Artık beslenmeyen bir ufaklık annesinin peşinden ayrılmamakta diretirse gaga darbelerine maruz bırakılarak tam anlamıyla defedilir.

Kuşlarda olsun, memelilerde olsun başka hiçbir türde gençler ailelerinin yanında insanlarda olduğu kadar uzun süre kalmaz. İnsan türünde gencin bağımlılık süresi patolojik hale mi gelmiştir? Ebeveynlerle çocuklar arasındaki gerilim dönemi olan ergenlik, doğal olarak, insanlarda ebeveynin çocuğunu "sütten kesme", gencinse bağımsızlığına kavuşma ihtiyacı duyduğu zamandır. Hiçbir kuş, cinsel bakımdan olgunlaşmış büyük bir genci doyurmak istemez ve insanlarda ebeveynlerin kendi ergen çocuklarına karşı duyduğu kızgınlık da kuşkusuz arkaik ve içgüdüsel olarak demir atmış bir şeyden ileri gelir. Ama insanlarda ebeveynler büyümüş ergenlerine sabır göstermeye, ergenler de eğitim görmek istiyorlarsa gitme isteklerini bastırmaya teşvik edilirler. Bu yüzden iki taraf da yıllar boyunca doğal bağımsızlaşma sürecini önlemek ve ertelemek zorundadır. Hayvanlarda ise elbette böyle bir durum yoktur. Zira bizim toplumumuzun karmaşıklığı ve bu toplumda yaşamak için edinilmesi gereken bilgilerin çokluğu bu kanatlanmayı hiç de kolaylaştırmaz. Dahası, hiçbir hayvanın, yaşlandığında kendine baksın diye yavrusuna bel bağlamadığının altını çizmek gerekir. Yaşam süresi kırk ila elli yaş arasında seyreden

şempanzelerde, genç bir birey beş ya da altı yaşında bağımsızlığına kavuşur. Demek ki ömrünün %10 ila 15'lik kısmını ebeveynlerine bağımlı olarak geçirir. Külrengi kazlarda bu süre ortalama yaşam süresinin %6 ila 10'nuna tekabül eder. *Homo sapiens*'te ise %25 civarındadır. Bazense daha fazlası.

İnsanlarda aile, karmaşık bir toplumsal yapı oluşturan ama aynı zamanda onu yapaylaştırıp fizyolojik ve çevresel gerçeklikten koparan bir toplumsal şemalar korteji ve eğitim parametreleriyle doludur. Bununla birlikte, aile, bağdır; gelecek kuşakların kendilerini inşa edebilecekleri bir demirleme noktasıdır. Basit ebeveynler-çocuklar çekirdeğinin ötesine uzanır. Yetişkinlik yaşamına referans hizmeti görür. Tam da bu bakımdan doğal halini aşar. Zamanla insan ailesi hayvan ailesinden derin biçimde farklılaşmıştır. Kaz ya da leylek için varoluşun bir evresi, basit bir başlangıç halkası olan şey, bütün insan toplumları için kuralları ve tabularıyla birlikte bireyler arası vazgeçilmez ilişkilerden oluşan hayati bir topluluktur. Kırlangıçlar Noel'i kutlamak mecburiyetinde değildir.

6.
GERÇEK CESARETİ NEREDE BULMALI?

Kartal ve kızılgerdan

BİZ İNSANLAR ETRAFIMIZDAKİ hayatı insanbiçimsel (antropomorfik) bir bakışla görmeye bayılırız. Ne pahasına olursa olsun çiçeklere bir dil vermek isteriz. Gül bunu demek istemiştir, mavikantaron şunu demek istemiştir... Şeylere dair gayet duygusal bir görüş. Hayvanlarla, özellikle de üst düzey hayvanlarla ilgilenmeye başlar başlamaz yalnızca öznel bir yorumun ürünü olan tavırları, davranışları ya da tutumları bazı hayvanlara atfederiz.

Gücün ve iktidarın sembolü (adeta kuşların "kralı" olan) kartalı ele alalım. Amblem olarak kartalı seçen sayısız ülke ya da siyasi parti vardır. Yırtıcı kuşların çoğu gibi, onun da havayla ve engellerle oynayan uçuşu görkemlidir kuşkusuz. Sarı gözleri ona sert, donduran ("erkeksi" denebilir mi?) bir bakış verir. Benzersiz görüşü (ünlü "kartal bakışı") sayesinde, yüzlerce metre yükseklikten en küçük hareketi bile algılar. Ancak mucize, gagasını açıncaya kadar devam eder: Çıkardığı sesler anca dişsiz birininki kadar zariftir. Dahası, kartal en az çaba taraftarıdır; örneğin şahinlerin aksine, avını yakalamak için çılgınca uçuşlarla uğraştığını hiç görmeyiz. Havanın taşıma özelliğinden faydalanarak yatay süzülmek, saatte yaklaşık üç yüz kilometre hızla dalışa geçmekten daha az risklidir. Kartal avını yakalamada gücüne ve silahlarına (ürkütücü gaga ve pençeler) güvenir ama bölgesini savunmak söz konusu olduğunda pek cesur olduğu iddia edilemez. Kartalın tabansız olduğunu söylemek biraz abartılı olacaktır ama bu

dünyanın muktedirleri tarafından kendisine bu kadar değer biçilmesi ve bayrakları bu kadar çok süslemesi şaşırtıcıdır. Eğer gaye gerçek cesaretin simgesini bulmak, savaşçı bir kuş seçmekse kızılgerdan da bir o kadar işlerini görürdü. Zira onun bahçe sevdalısı havalarının ardında tam bir kavgacı yatar. Yerini koruyan ve hiçbir şeyden bir komşunun gelip bölgesine adım atması kadar rahatsız olmayan küçük bir tüy yumağıdır. Öte yandan başkasının çiçek tarhına dalmaya bayılır. Tam bir kavga tutkunudur ve bunu, melodik ve melankolik şarkısıyla duyurur. Kendi bölgesini savunmak konusunda öyle tez canlıdır ki bir pencereden ya da dikiz aynasından yansıyan kendi görüntüsüyle bile kavga etmeye hazırdır! Ama bir bayrağın veya kılıcın üzerinde yer alan on dört santimlik bir kızılgerdanın, iki metreden fazla kanat açıklığıyla krallara yaraşır bir kartal kadar havası elbette yoktur.

Yiğitlik alanında, Fransa'nın ulusal amblemi horoz üzerinde de durabiliriz biraz. Ama kümeste, mesele savaşsa erkek kaz, dişiyi ve yavruları savunmak söz konusu olduğunda sizi baldırınızdan yakalamakta çok daha etkilidir. Uyanıklıkta ne horoz ne de tavuk geçebilir kazı: Kaz tam bir bekçi köpeğidir. Horozunsa korktuğunda, kümeste göğsünü kabartırken sergilediği cihangir edanın tam aksi çığlıklar atarak sıvıştığını görürüz. Fakat doğrusu, vatanın simgesi olarak kazdan yana tercihte bulunmak, gayet düzgün bir aile yaşantısı olan –zira bir dişiyle bir erkek ömür boyu birleşir– biraz hantal, biraz yağlı bir kuşu seçmek olurdu. Oysa

horoz, parlak tüylerin, mağrur bir duruşun, piliçlerinin ortasında bir Don Juan yaşantısının teminatıydı. Bu yüzden mi her Fransız onda kendini görür acaba? Hıristiyan dünyası onu geceden gündüze, karanlıktan aydınlığa geçişin simgesi olarak almıştır. Ama şarkısı, karatavuk ya da ardıç kuşu gibi şafağın başka ziyaretçilerinin şakıması seviyesinde değildir.

Özetle horoz kuşkusuz sempatik bir hayvandır ve başka bir hayvandan daha kafasız değildir (bilakis!) ama bu yüzden onu simge olarak seçmek... Romalılar meseleye biraz katkıda bulunmuş olmalı. Her şey horoz anlamına gelen *gallus* ile Galya'yı belirten *Gallia* (yeri gelmişken söyleyelim, Galyalıların söz konusu kuşla aşçılık dışında hiçbir yakınlığı yoktu) arasındaki bir sözcük oyunuyla başladı. Alaylar gecikmedi. Espri bayağı eskiye uzanır. Seneca şu sözlerin yazarıdır: "*gallus in sterquilinio suo plurinum potest*". Çevirirsek: "Her horoz kendi çöplüğünde öter." Aslında "taş yerinde ağırdır" anlamına gelir ama elbette saptırılmış. Böylece amblem olarak iki ayağı boktayken şarkı söyleyebilen tek hayvanı seçmişiz.*

Anlayacağınız, geçmişte insanlar, daha ziyade saldırgan, göz alıcı ya da güçlü bir görünüşe sahip kuş türlerini amblem olarak seçmiştir. Belki de kuşları amblem olarak kadınlar seçseydi çok farklı türlere yönelirlerdi. Mesela denizkırlangıcı zarif ve büyük bir seyyah

* Fransız komedyen Coluche'ün sözü: "Çünkü iki ayağı bokta hâlâ şarkı söyleyebilen tek hayvan" ("Parce que c'est le seul animal à pouvoir encore chanter les deux pieds dans la merde."). (*ç.n.*)

olmakla kalmaz, yardımlaşma ve ortak savunma konusunda da üstüne yoktur.

Biz insanlar sıklıkla güçle cesareti karıştırma eğilimi gösteririz. Güç ile yiğitlik birbirine karışıncaysa görünüşe gereğinden fazla önem veririz. Kuşları gözlemlemek bize, küçük türlerin kendilerinden çok daha iri olanlar karşısında çoğu kez başlarını dik tutmayı başardığını öğretir. Tüylerini kabartan, güçlü çığlıklarla birlikte kanat vuruşları coşan küçük bir kuş, kendisinden çok daha etkileyici olan rakibini geri püskürtebilir. Bir denizkırlangıcının, yavrularından birini avlamak için kolonisinin üzerinde uçan bir martıyı nasıl şiddetle kovaladığını görmek kâfidir. Bazı kuşların uçarken büyük bir yırtıcının sırtına konup sivri gagalarıyla kafasını delik deşik ettiği görülmüştür. Başka bir şey daha: Bölgelerini ya da yavrularını savunmak konusunda en etkili kuş türleri, genelde tüyleri oldukça donuk olanlardır. Renkli tüylü erkekler tehlikeye göğüs germektense kaçmaya ya da saklanmaya çalışırlar. Tüylerin güzelliği, zırhın kalın olduğunu göstermez! Ufak tefek kızılgerdan yiğit bir karakterdir; hemcinsleri karşısında başını dik tutmayı, kedilere meydan okumayı (tamam, her zaman değil...) ve bölgesindeki davetsiz misafirleri sınır dışı etmeyi bilir. Aynı şey, en küçük baykuşlardan biri olan Atina baykuşu için de geçerlidir; küçük cüssesine rağmen yırtıcılara saldırmaktan çekinmez. Bu uçan hayvanlar sadece yılmazlıklarına ve kararlılıklarına güvenir. İnsanlar kuşları amblem olarak seçmeden önce iyice gözlemlemiş midir acaba?

7.
SEVMEK NEDİR?

Kumrunun şefkati

BAHAR ZAMANI BİR TELDE iki kumru, birbirlerine biteviye çekidüzen veriyorlar: gözlerin etrafında, ense boyunca, kafanın tepesinde gezinen şefkatli, ufak gaga darbeleri. Gösterdikleri tüm bu şefkat karşısında, hazla gözlerini kapıyorlar. Telin üstünde, birlikte güneşin altında ısınırken, sarılmış birbirlerini öpücüklere boğarken ikisinin de keyfi yerinde. Hiçbir şey onları rahatsız edebilecekmiş gibi görünmüyor. Mutlular. Âşıklar.

Dünyanın bütün âşıklarına benzemiyorlar mı? Brassens'nin şarkılarını söylediği, banklarda sarılmış, bakışları sevdiğinin gözbebeklerinde yüzen, kalpleri alev alev, gözleri kamaşmış, mutluluktan kendilerini kaybetmiş, her şeyin sonsuza dek süreceğine inanarak birbirlerine küçük buseler konduran âşıklara?

Aşk söz konusu oldu mu hayvanlar arasında çoğunlukla kuşlar örnek gösterilir. Doğrusu bu konuda tavşanlar ya da timsahlar o kadar romantik değildir. Zaten aşk kanatlandırır denmez mi? Düğünlerde evlilik saadetinin simgesi olarak beyaz güvercinler uçurulur. Âşıklara bülbül eşlik eder: Gece inerken ve yazın sıcak şafağında tutkulu şarkısını söyleyen odur. Ayrılmaz bir çift oldukları için "muhabbet kuşu" denen, öylesine birbirine bağlı, sevecen küçük papağanlara ne demeli peki? Aklımıza onlarca yılı devirdikleri halde hâlâ birbirine âşık olan ve birinin ölümü çok geçmeden diğerinin de ölümünü getiren yaşlı çiftleri getirmiyorlar mı?

Peki, aslında sevmek nedir? Kuşlar da bizim gibi yıldırım aşkına tutulur mu? Kuvvetli arkadaşlık bağları örerler mi? Montaigne'in La Boétie hakkında söylediği şu sözleri beğenirler mi: "Çünkü o oydu, ben de ben"?

Bazı kuş türleri daha ziyade herkes kendisi için anlayışına meylediyorsa da diğerlerinin çevreleriyle derin bağlar kurdukları doğrudur. Sözgelimi eşlerine çok bağlı olan, ayrıca gençlik yaşamlarının ilk yılları boyunca ailelerinden hiç ayrılmayan gri yaban kazları (boz kazlar) bunun örneğidir: Ebeveynler büyüyen yavrularına ilk göçlerinde rehberlik eder. Tavuğun civcivleriyle ilişkisi, anne sevgisinin simgesi haline gelmiştir.

Dostluk denen sevgi biçimi kuşlar arasında da bulunuyor görünmektedir çünkü bazıları, tıpkı grup halinde yaşayan bıyıklı baştankaralar veya Asya Paradoxornisi gibi, yoldaşlarından kolay kolay vazgeçemez. Esaret altında yetiştirilen kuşlar da kendilerini büyüten insanlara hatta başka türden hayvanlara karşı kesinlikle sevgi besler. O halde dostluk bağı ve yarenlik, üreme işinin dışında da pekâlâ gelişebilmektedir. Sevmek, başlangıçta, bağ kurmak değil midir? İki ya da birçok birey arasında, yarar ve çoğu kez haz sağlayan bir ilişkinin ağlarını dokumak. Sonra şu ya da bu sebeple bu bağ kopunca mutsuz olmak.

Sevgi meselesi (geniş anlamıyla) filozofları ta en başından beri düşündürmüştür ve hepimizin kafasını da hâlâ biraz meşgul eder. Zira herkesin sevgi tanımı aynı değildir. Hakiki sevgi nedir? Alın size büyük bir soru! Göründüğü kadarıyla birçok bağlanma biçimi

var. Âşıkların sevgisi, evlat sevgisi, kardeş sevgisi, dostluk... Çok muhtemeldir ki bazı kuşlar bu hallerin çoğunu tanımaktadır. Tutkulu ve cinsel aşka duçar oldukları gibi, birbirlerinin tüylerini temizlediklerinde ya da yavrularıyla ilgilendiklerinde görüldüğü üzere, şefkat anlarını da bilirler.

Kuşkusuz kuşlar insani aşkın küçük ayrım ve inceliklerinden haberdar değildir (insanların kapıldıkları fırtınalı nefret duygusundan bihaber oldukları gibi). Bununla birlikte, çifte kumruları gözlemlediğimizde, birbirlerine şefkat ve saygı gösterdikleri, fiziksel çekim duydukları, iyilik yapıp yardımlaştıkları aşikârdır... Bir horoz ağzına layık buğday bulduğunda, tıpkı sabahleyin sevgilisine kruvasan getiren bir âşık gibi, küçük ganimetini paylaşmak için gururlu bir havayla tavukları çağırır.

Böylece bize sevginin ne olduğunu göstermiyorlar mı? Saygı ve şefkatin, çekim, iyilik ve nezaketin bir karışımı. Sevdiğimiz kişiye iyilik yapma, onu incitmeme, ona zarar vermeme, küçük hediyeler ya da lezzetli yiyecekler sunma. Onunla duygudaşlık kurma, mümkün olduğunda yardım etme, hayatını daha hoş kılma. İnsanlar içinse sevgi yine paylaşımdır, yumuşaklıktır, hoşgörüdür, kahkaha atmaktır. Gerçek sevgi, söylendiği gibi, ne sahipliktir ne de ihtiras.

Ama âşıkların sevgisi söz konusuysa en sinik olanlar, en kötümser bakanlar, kuşların tüm bunları üreme amacıyla yaptığını söyleyecektir. E, biz de öyle yapıyoruz. Elinde kruvasanlarla gelen âşığın aklında çoğu

kez, iyi bir kahvaltının daha çok yakınlık getireceği düşüncesi vardır. Ufak bir buse gerginliği azaltmaya yardımcı olabilir; tıpkı kumrulların birbirini temizlemesi gibi. Nihai üreme amacımız bilinçli veya gizli olsa bile, bir çift birlikte bir çocuktan başka bir şey yapsa bile sevgi bağının altında üreme yatar. Dolayısıyla en saf sevgi bile hayvani tarafımızdan ileri gelmektedir. Ne olmuş? Önemi var mı? Zihinlerimizde hayvanlığa aşağılayıcı bir anlam yüklüyoruz ama bir kumru çiftinin zarif dokunuşları ve boz kazların yardımlaşması da hayvansaldır.

Dahası, aşkı bulmak konusunda kuşlar çoğunlukla bizden daha yeteneklidir. Baştan çıkarma, gösteriş yapma... Bu onlar için bizim için olduğundan daha kolaymış gibi görünür. Gönül ilişkisinin kurulup kurulmayacağını hızlıca anlarlar. Oysa eril ya da dişil cazibenin aşikâr işaretlerinin şifresini çözmeyi engelleyen kıyafetlerin kalın tabakası altına bedenleri saklanmış biz insanlar "onun hoşuna gidiyor muyum?" diye anlamak için azıcık kabiliyetimizle saatler, aylar, yıllar geçiririz. İş sevilip sevilmediğimizi anlamaya geldiğindeyse... Bu kadar basit bir şey, biz insanlar için inanılmaz karmaşık, bazen kaygı verici ve neredeyse her zaman dengemizi bozan bir işe dönüşür.

İçgüdülerimizi, sezgilerimizi dinlemek konusunda biraz beceriksiziz. Onlar gibi hislerimize kulak vermek yerine, karar almaya çok kafa yorarız. Ya da hantal kalır, cesaret gösteremeyiz; cesaret ettiğimizde ise yanlış zamanı seçer, yapmak istediklerimizi iş işten geçtikten sonra yaparız. Uğradığımız başarısızlıklardan

egomuz yaralı çıkarız; bir aşk hüsranından sonra artık asla kimseyi sevmeyeceğimize yeminler eder, ilk adımı kimin atacağı konusunda kendimize eziyet ederiz. Yalınlıktan ve dinginlikten yoksunuz. Karatavuk ise güzel dişisine serenat yapmaya gidip gitmemek için üç saat kafa patlatmaz, hemen gider. Hoşa gitsin gitmesin, hiçbiri "ya işe yaramazsa" diye bunu devlet meselesi haline getiriyormuş gibi görünmez. Ne uzun vadeli stratejiler geliştirirler ne de sonu gelmez akıl yürütmeler içinde kaybolurlar. Kuşlar kuşkusuz kuşku nedir bilmez ya da bu hissi çok az tanırlar.

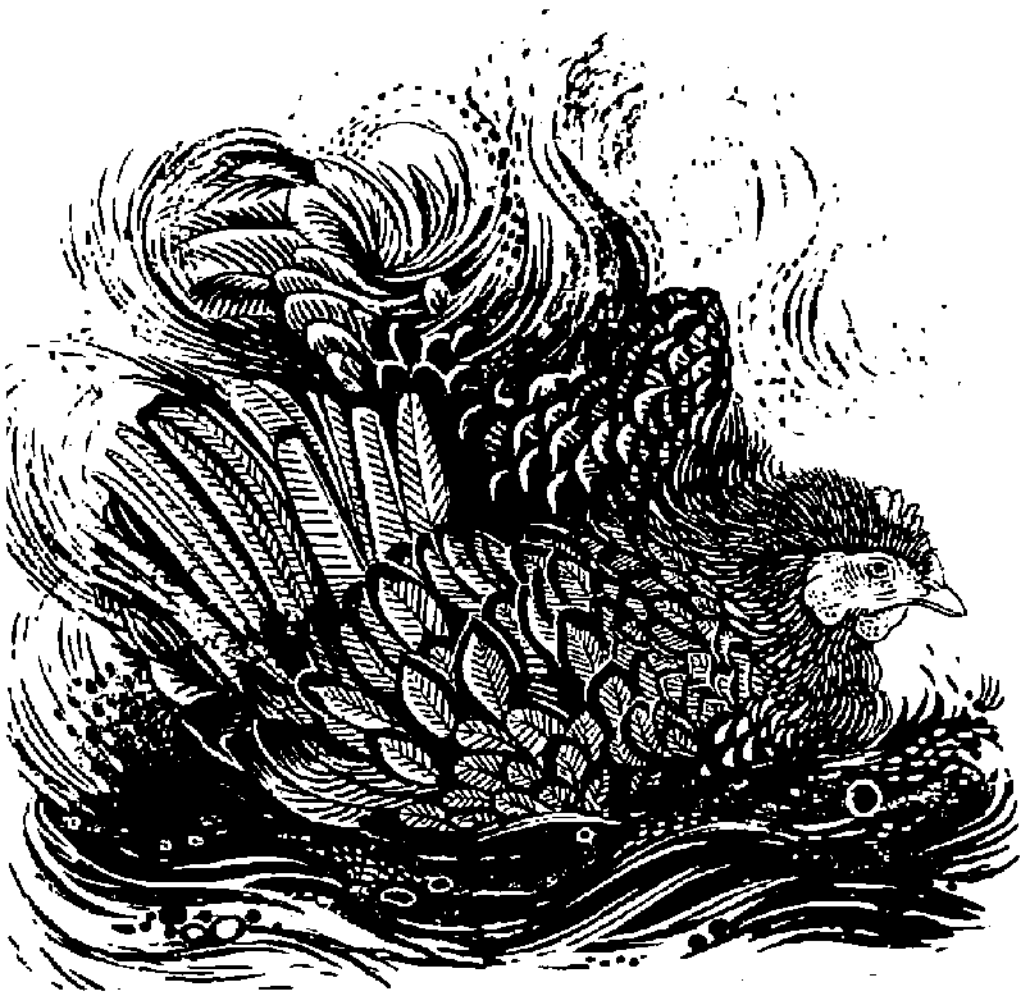
Aşk konusunda acaba kuşlardan mı ilham almalıyız?

Bazı kişiler, buz kesen kış aylarında uyumak için kalbini durdurabilen orman kurbağasına benzer. Hüsrana uğrayan bir aşkın ardından sevmeyi bırakır, yeniden acı çekme korkusuyla artık bağlanmak istemezler. Oysa kuşların kalbi, asla atmaktan vazgeçmez.

Belki de sevginin gerçek tanımı, kumrulardaki gibi sadece birbirini sevmektir. Sevgiliyle burada olmak ve başka yerde olmayı istememektir.

8.
BANYO YAPAN TAVUĞUN FELSEFESİ

Ya da yoğun yaşama sanatı

TAVUKLARI GÖZLEMLERKEN, hayatlarının onlara yoğun bir tatmin sağladığı anlarda, homurdanmaya yakın, hatta bir çeşit mırıldanmayı akla getiren bir ses çıkardıklarını fark ederek şaşırabiliriz. Tavuk bu hafif mutluluk sesini bilhassa kum banyosu yaparken çıkarır. Bu, onun için önemli bir andır: Parazitlerden kurtulmasını, tüylerini temiz tutmasını sağlar. Bir kuş için güzel, temiz ve su sızdırmayan tüylere sahip olmak bir zorunluluk, bir hayatta kalma meselesidir. Bir tavuğu kum banyosu yaparken görmek, dünyanın en büyük mutluluklarından birinin ne olabileceğine dair fikir verir.

Öncelikle tavuk gevşek, tozlu bir toprak seçer. Sonra tam manasıyla oraya yatar. Her yanını kaplaması için toprağı havalandıran, biçimsiz bir tüy yumağı haline gelmiş –bir ayağı burada, diğeri orada; bir kanadı burada, başı orada– bir tavuğu tanımakta güçlük çekeriz. Zaman zaman toz bulutu diner. Tavuk gözünü yarı kapalı tutar, açar, tekrar kapar. Haz sesine benzer bir ses çıkarır. Uzun sürer bu. Tavuk acele etmez. Onu ısıtan güneş ışığı enfesmiş gibi görünür izleyene. Yeniden başlar. Yuvarlanır, kafasını kuma sokar, kanatlarını tekrar tekrar çırparak kumu havalandırır. İkinci bir tavuk gösteriyi seyretmeye gelir, ilkine katılır. Hemcinsinin yanına yatar ve bir an öylece, yere kapanmış, hiç kıpırdamadan, toprakla yakın temas halinde kalırlar. Sonra ikinci tavuk kalkar, bir böceğin peşine takılır. İlki ise kazdığı çukurdan kıpırdamaz.

Asırları kat eden felsefi bir söz, banyo yapan tavuğun durumunu mükemmelen özetler: *Carpe diem*. "Anın tadını çıkar." Bu, "şimdi"de olmaya bir davet, Budizm'in "şimdi ve burada" olmaya teşviki, psikolojinin "günü gününe yaşama" tavsiyesidir. Geçmişin anılarından uzak. Geleceğin kaygılarından ve umutlarından azade. Tavuk burada ve şu an banyo yapar, güneşte yıkanır, yeşil meyveleri biçimlenmeye başlamış kiraz ağacının gölgesinde, gevşek ve taze toprakta "yıkanır". Şimdi ve burada, tavuk mutlulukla ses çıkarır.

İnsanbiçimcilik mi?

Hayır. Önümüzdeki tavuğun bizden hiç farkı yok. Ne bedenindeki atomlar ne de hissedebileceği duygular farklı. Dünyayı bizim gördüğümüz gibi görmüyor, doğru: O bir tavuk. Duyuları bizimkilerle aynı şekilde keskinleşmemiş. Bir hayaletten daha sessiz olan komşunun kedisini daha biz görmemişken fark eder. Biz geçen kedinin daha yeni ayırdına varmışken o, çığlığı basar. Tavuk ve biz iki farklı türüz. Gelgelelim hepimiz, bedenimizdeki güneşin hissettirdiği mutlulukla benzeşen canlı varlıklarız; o, kumda, biz köpüklü banyoda yıkansak da yıkanmanın verdiği mutluluk aynıdır.

Tavuğun banyosu bizi düşünmeye sevk etmelidir. Biz neden aynı yoğun duygularla yıkanmıyoruz? Tüylerimiz olmadığı için elbette bizim kendimize çeki düzen vermemiz o kadar özen gerektirmez. Ama olsun. Yükümlülüklerin, geçmişin dertlerinin, geleceğin kaygılarının ağına düşmüş, zamanın çarkı altında ezilen –hep acelesi olan– bizlerin gerçekten tadını çıkara çıkara yıkandığımız zamanlar nadirdir. Tavuksa stresli

olduğunda yıkanmaz. Hayır, strese girmiş bir tavuk neşe içinde yıkanamaz; donup kalır ya da paniğe kapılıp çığlığı basar. Biz insanlarsa çok meşgul hatta gergin olduğumuzda bile yıkanırız. Öyleyse tavuk gibi anın tadını çıkarmayı nasıl başarabiliriz?

Tavuk bize şimdiki anın mutluluğunu öğretir. Gıt-gıt-gıdak? Yürür. Gıt-gıt-gıdak? Sıçrar. Sonra birden beyaz bir kelebeğin peşinden koşar: Çok geçtir; böcek hızla uçup çok yükseğe konuverir. Tavuk buna üzülmez, çoktan başka bir şeye geçmiştir. Eşeler, eşeler, eşeler ve arkasında toprak kaldırır. Ve bir gaga darbesi, bir göz atış, bir gaga darbesi daha: Ne buluyor böyle toprakta? Bizim görmediğimiz ve onu böyle neşelendiren nasıl bir bilinmedik ahali yaşıyor acaba toprakta? Tavuk faaldir: Vazifeşinaslıkla ya da aceleyle arar, eşeler, çöplenir, hareket eder. Ama saatlerce ağaçların altında sere serpe yayılmayı da bilir. Oradadır. *Carpe diem*, der bize tavuk.

9.
DÜNYANIN GÜZELLİĞİNE NASIL KATKIDA BULUNULUR?

Cennet kuşunun dansı

BİR GÜN, ÇOK CİDDİ BİR radyoda, çok ciddi bir hanım, sanat üzerine, sanatın insana özgü olduğunu düşünerek söylev çekiyordu. Ona göre, hayvansal "sanat"ın diğer bütün biçimleri "yaratım" değil, sadece bizim insani gözümüzün güzel bir şeye dair yorumuydu, yalnızca güzele. Fakat bu güzellik, *düşünülmüş* güzellik değildi.

Nitekim uzun kuyruklu bir iskete kuşu, gösterişli küçük tüy topları, salkım çiçekleri, ince dallar ve küçük liken parçaları kullanarak yuvasını inşa ettiğinde pek çok insanın hayranlık dolu gözleri, bir sanat eserinin huzurundaymışçasına vecde gelir. İki yetişkin kuş bizim için değil, gelecekteki zürriyetleri barınsın diye yaparlar onu. Onu güzel buluyorsak ne âlâ. Ama bilmediğimiz şey, uzun kuyruklu küçük iskete kuşlarının yuvalarını nasıl buldukları. Dişi uzun kuyruklu iskete kuşunun mümkün en hoş yuvayı seçmediğini kim söyleyebilir? Güzelliğin onların seçim kriterlerinden biri olmadığını kim iddia edebilir?

Daha da iyi bir örnek, çardak kuşlarıdır. Avustralya'da yaşayan bu türler yuva dekore etme sanatında üstattırlar. İpekli çardak ya da beşik kuşunu alalım. Erkek gece mavisi tüylere sahiptir. Onun için güzelliğin özü mavidir. Tüyleri sebebiyle mi? Kim bilir? Tüm çardak kuşu türleri gibi, ufak dallardan ve sarmaş dolaş otlardan bir tür "beşik" oluşturan (beşik kuşu şeklindeki diğer adı buradan gelir) küçük bir açıklığa yerleştirilmiş, hayli gelişkin bir yuva kurar. Erkeğimiz, dişisinin gözüne daha da hoş görünmesi için yuvayı

bir çeşit mavi "boya"yla boyar. Bu boya, erkeğin tükürüğüyle karıştırdığı mavi ya da siyah, menekşeye çalan yemişlerden ve orman yangınlarından kalma odun kömüründen oluşur. Erkek çardak kuşu, yuvanın çeperlerini sıvamak için ufak bir kabuk parçası kullanır. Yine yuvanın kenarlarına mavi nesneler serper. Şişe kapakları, kalemler, çakmaklar, muhtelif plastik parçaları, her şey; yeter ki mavi olsun. Ayrıca büyüklerinin önde, daha küçüklerinin arkada yer almasına özen gösterdiği çakıl taşları. Bu da optik bir yanılsama yaratır. Böylece dişi, kendi yuvasından, bu çakıl taşı yolunu olduğundan daha büyük görür. Tüm bunlar (baştan çıkarmayı amaçlayan) sanatın ve yaratımın alanına girmiyorsa nedir peki? Aynı zamanda göz zevki için değilse bir yuvayı mavi dekore etmek için saatlerini harcamak neden?

Radyodaki hanımefendi bize tüm bunların *düşünülmediğini* söylüyordu. Belki ama insanların bütün eserleri illa düşünülür mü? Kendiliğindenlik, yaratımın fışkırması bazen erbapları esriten sanat eserlerinin kaynağında yer alır. Bizzat sanatçılar kimileyin şimşek hızıyla gelen ilhamların etkisiyle yarattıkları şeylere şaşırırlar. Kuşlar bizim kadar *düşünen* sanatçılar olmadıklarında bile kendi tarzlarında, sanatı var etmeye, güzeli yaratmaya katkıda bulunmazlar mı?

Ayrıca insan için sanatın amacı nedir? İşin içinde başkasının hoşuna gitme arzusu da yok mudur? Kadın ya da erkek müzisyenler, ressamlar, şairler çoğunlukla kendi esin perilerinin ilhamıyla "onu" daha da baştan çıkarmak için beste yapar, resim yapar ya da yazarlar.

Kendi yaratma tarzımız bakımından, doğadan, hayvansal itkilerimizden bu kadar kopuk muyuz? Freud sanatı libidonun yüceltilmesine bağlamıyor muydu?

Kuşlar, güzel tüylere, hoş şarkılara, incelikli yuvalara duydukları beğeniyle yer solucanından birazcık daha fazla sanatçıdırlar. Güzellik çoğumuz için önemli hatta asli bir motivasyon kaynağı gibi görünüyor. Sadece evrimsel seçilim söz konusu olsa bile çoğu zaman seçimlerimize "güzel" rehberlik eder. Hem de bazen işin salt pratik tarafından daha fazla. Bir tavus kuşunun kuyruğu gösterişlidir ama yine de çok hantaldır ve hiç kullanışlı değildir. Tavus kuşunun dişisi, erkeğini salt güzellik ölçütünden hareketle seçer. Bir erkeğin sağlıklılığı, şatafatından başka yollarla da kendini açığa vurabilirdi. Kuşlar buna duyarlı değilse bütün bu güzellik düşkünlüğünün sebebi nedir?

Bir örnek daha: Cennet kuşu denen şu harika kuşlara bir bakalım. Erkekler "düğün töreni" sırasında, yıldız bale sanatçılarının benzerini yapmakta kuşkusuz sıkıntıya düşecekleri, inanılmaz bir koreografi sergiler. Buna bir de erkeğin tüylerinin hayranlık verici renk uyumlarını ve biçimlerini ekleyelim. Motifler, tonların ahengi, sınırları zorlayan bir sanat izlenimi verir. Elbette kuşlar bu inanılmaz renk cümbüşünü kendileri yaratmamıştır. Ama... Bütün bunlar, söylenildiği üzere, evrimin ve ayrıca doğal seçilimin de ürünüdür. Binlerce yıl boyunca, otuz metreyi aşan dalların üzerinde büyük bir dengeyle bu dansı icra eden en mahir bireyler ya da tüyleri en uzun veya en renkli olanlar muhafaza edilmiştir. Bütün bunların ardında bilinçli bir irade

yoktur. Ama eşlerin tüyleri ve havalı gösterileriyle dişileri baştan çıkarma konusundaki kapasiteleri, üreme (ve dolayısıyla türün hayatta kalması ve uzun ömürlülüğü) üzerinde bir etkiye sahiptir.

Ve bu ham sanat daha sonra insanlar tarafından icra edilir... Papua Yeni Gineliler binlerce yıldır seremonileri ve bayramları için bu cennet kuşlarının tüylerini kullanır. Bazı kabilelerde, erkekler eşlerini baştan çıkarmak için bu tüylerle süslenir!

Tüy sanatı. Ötme sanatı da var. Hiç kuşku yok ki kuşlar eşsiz müzisyenlerdir. Peki, bilmeden müzisyen midirler yoksa sanatlarının bilincinde midirler? Bir cevap bulmak için ilkbaharda ormana dalmak yeterlidir. Ötücü bir türden iki erkek birbirine yakın olduğunda, ötüşlerinin gücü ve çeşitliliği konusunda rekabet ederler. Müzisyen ardıç kuşu bunun mükemmel bir örneğidir. Bir erkek tek başına öter. Çeşitlendirilse bile biraz basmakalıp, güzel bir ötüştür. Ama başka bir erkek boy gösterdiğinde ilki şarkısına yeni kıtalar ekler, repertuvarını zenginleştirir, sesini güçlendirir. Üstelik çoğu türde, dişileri ilk baştan çıkaranlar, en iyi şarkı söyleyenlerdir. Kur yapmak için ötme sanatı...

Radyodaki hanımefendi, bu şarkıların, ne kadar güzel olurlarsa olsunlar ya doğuştan geldiğini ya da ebeveynlerin yanında öğrenilmiş havaların tekrarından başka bir şey olmadığını iddia edebilirdi. O kadar kesin değil... Örneğin sığırcığı ele alalım. Şüphesiz, yetenekli bir şarkıcıdan başka her şeydir. Çıkardığı sesler bir melodiden ziyade pes bir cıvıltıya, hatta keskin bir

guruldamaya benzer. Buna rağmen, şarkısını "süslemekte" tereddüt etmez zira bütün ya da neredeyse bütün kuş türlerindeki gibi erkek, bölgesini ilan etmek ya da dişiyi baştan çıkarmak için öter. Dişisinin daha çok hoşuna gitmek ve ona büyük bir müzisyen olduğunu göstermek için çevresinde duyduğu gürültüleri ve sesleri katar şarkısına. Böylece bazen, bir televizyon anteninin ya da bir ağaç dalının tepesinden yayılıyormuş gibi gelen bir araba klaksonu ya da bir telefon zili sesi duyulur. Kaşlarımızı çatıp şaşkın şaşkın gözlerimizi kaldırdığımızda, yırtınırcasına bağıran, bilhassa yaratıcı bir erkek sığırcığı keşfederiz.

Sanattan bahsedildiğinde sadece üretmek midir söz konusu olan? Yalnızca güzelliği sevmek de değil midir mevzu? Pek çok hayvan gibi kuşlar da (hatta görünüşe göre bitkiler de!) insan müziğini takdir etmeyi bilir örneğin. Hoş bir melodiden zevk alan sadece bizim kulaklarımız değildir.

Hayvanlar üzerine yapılan bilimsel araştırmalar ilerledikçe sanıldığından daha zeki, daha duyarlı ve empatiye daha yetenekli oldukları görülmüştür. Öyleyse onların sanatla ve güzellik beğenisiyle kurabilecekleri bütün ilişkilere itiraz etmek neden?

İnsani sanatımız başta, hoş olan her şeyi beğenmeye, sesleri ve ritimleri birleştirmeye, renkleri ve malzemeleri bir araya getirmeye yönelik doğal yetimiz temelinde gayet gelişmiştir. Bu yeti kuşlarda da bulunur. Sanatçı olmak, öncelikle çevremizi saran şeylere keskin gözlerle bakmayı, yaprakların hareketini ya da bulutların sey-

rinin şiirini takip etmeyi bilmek, sonra da bunların sağladığı tüm güzelliği ve hisleri yeniden kaydetmeyi başarmaktır. Hayvanlar bu duyguları yeniden kaydetmeyi bilmez ama tatlı bir ilkbahar günü, açmış çiçeklerle yüklü ağaçların karşısında aynı mutluluğu duymadıkları ne malum? Hayvan oldukları için bunlara duyarlı olmadıkları nasıl iddia edilebilir? Dünyanın cazibesini algılama ve yeniden kaydetme yetisi açısından bizler bile eşit değiliz. Aramızdaki sanata daha az duyarlı bazı kişiler başka birinin nasıl resim çizdiğini, müzik yaptığını anlamaktan bile acizdir. Kimi kez sanatçı da hassasiyetinin ve kendini ifade etme tarzının anlaşılmadığını hisseder. Öyleyse biz kim oluyoruz da yapabileceği en hoş mavi yuvayı inşa etmeye karar vermiş bir kuşun kafasından tam olarak ne geçtiğini bildiğimizi iddia ediyoruz? Bütün enerjisini muhteşem olduğunu düşündüğü ama dişinin sonunda burun kıvırdığı bir yuva kurmaya hasretmiş bir kuşun ne hissettiğini biliyor muyuz?

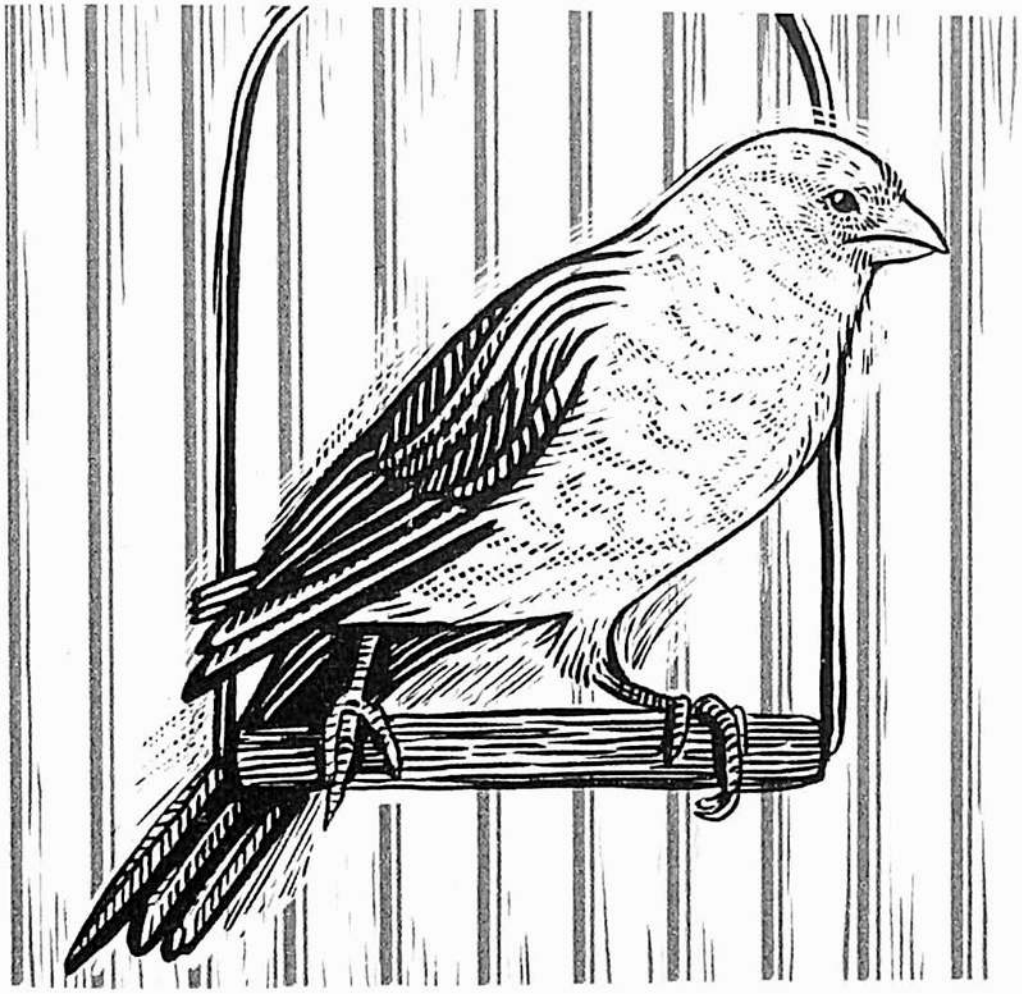
Aynı şekilde, sanatçılar da sanatlarını ifade etmeleri engellenseydi mutsuz olacaklarını söylerler çoğu kez. O halde, sanata duyulan ihtiyaçta bir o kadar doğuştan, derin biçimde içgüdüsel ya da doğal bir şey yok mudur?

Kesin yargılı ve biraz da canı sıkkın insanlardan kaç kere duymuşuzdur şu sözleri: "Yok, sanatçı değilim ben." Çok mu doğru? Her birimiz kendi alanımızda yaratıcı değil miyiz? Güzelliğin biçimlerine hepimiz duyarlı değil miyiz? Çoğunlukla kendimize gem vururuz. Bazen bunun sebebi çocukken cesaretimizin kırılmış olması, bazen de sanatsal faaliyetlere çevremiz

tarafından kötü gözle bakılmasıdır. Ama resim çizememiz, çanak çömlek yapamayacağımız, çalgı çalamayacağımız, şiir dolu harika yemekler hazırlayamayacağımız anlamına gelmez. Kuşkusuz hepimizin bize uygun bir sanatı, sadece fışkıracak bir çatlak arayan ama henüz ifade etmeyi denemediğimiz bir çeşit yaratıcılığı var. Tıpkı kuşlar gibi, hepimiz dünyanın güzelliğine katkıda bulunabiliriz.

10.
ÖZGÜRLÜK NASIL YAŞANIR?

Kuşların kafesini açın

PIERRE PERRET'NİN ŞARKISINDA olduğu gibi, kuşların kafesini açmak mı gerekir? Tehlikeli olma pahasına özgür bir yaşam mı yoksa sınırlı olsa da güvenli bir yaşam mı daha iyidir? Bedeli ödenecek bir özgürlük mü yoksa süslü bir hapishane mi?

Kafesinin kapağı açılan kanaryanın hikâyesi meşhurdur. Önce keyifle kanat çırpar kanarya ama derken paniğe kapılır ve çok geçmeden çabucak kafese geri dönüp tanıdığı küçük dünyasına kavuşur. Bir dövüş horozu kurtarmış herkes bilir bu hikâyeyi. O zamana kadar, içinde zar zor dönebildiği daracık bir kafeste yaşayan bu zavallı hayvancık serseme döner. Bir saman yığınını geçmeden, duvar boyunca, yalnızca birkaç metrelik bir alanda dolaşmaya başlar önce. Yavaş yavaş açılması, gittikçe uzaklaşması ve yeniden hareket özgürlüğüne kavuşması haftalar alır.

Bununla birlikte, bazı kuşların kafeste yaşamayı tercih ettiğini söylemek aşırıya kaçmak olacaktır. Aslında yalnızca öyle koşullanmışlardır ve tek seferde fazla özgürlük onları ürkütür. Güvenlikleri için korkar, tanımadıkları bir çevreyle karşılaşmaktan tir tir titrerler. Ama bizim için de aynı şey geçerli değil mi? Koca koca binaların yükseldiği bir sitede yaşarken birden ormana bırakılan bir çocuğu hatta bir yetişkini ele alalım. Sizce koşa koşa geri dönüp onu evine götürmeniz için yalvarmaz mı? Simgesel açıdan da doğrudur bu. Bir yaşamda büyük özgürlük anları bazı kimseler için dehşet verici olabilir: İşsiz kalma ya da emekliye

ayrılma bazen çok kötü tecrübe edilir. Başkaları tarafından belirlenmiş mecburiyetlerin ve işaret noktalarının yokluğunda tüm bu zaman boyunca ne yapacaklardır? İnsanlar her zaman "özgür olmak" istemezler. Gerçek özgürlük, hem sosyal hem bireysel ölçekte, insan'için çoğu kez kaygı vericidir. Bir yandan özgürlüğü her şeyden çok isterken öte yandan ondan korkarız.

Hepimiz göçmen kuşların mavi göklerine gıptayla bakmaz mıyız? Bu kuşlar, yükseklerde süzülme, kaçıp gitme, seyahat etme, erişilmez yerlere ulaşma kapasiteleriyle özgürlüğün en güçlü simgelerinden birini temsil eder. Unutmayalım ki uçma yeteneğine –makineler sayesinde– kavuşması insanın kendi tarihinde pek yenidir. Çok uzun zaman, çıktıkları yüksekliklere ulaşmaktan aciz, başımız havada kuşları seyrettik. Kendimizi bu kadar üstün görürken, onlarla bu alanda aşık atamamak biraz küçük düşürücü. İnsan, yer değiştirme özgürlüğüne kavuşmasını sağlayacak bu yetiyi hep kıskanmıştır. Nihayet gökyüzünü fethetmeyi başardı ama ne zorlu yollardan geçerek!

Kendi özgürlüğümüzü idrak etmekte güçlük çektiğimiz gibi, başkalarının özgürlüğünü kabul etmek de bize zor gelir. Zamane çocuklarının kuluçka dönemi, yavru kuşlarınkinden daha uzun sürüyor. Kuş ebeveynler yavruları inisiyatif alsın diye bırakır, kendi başlarına uçmaya cesaretlendirir. Yirmi birinci yüzyılda, sokaklarda koşturan, oynayan neredeyse hiç çocuk göremiyoruz. Başlarına bir şey gelir korkusuyla onları

sürekli kontrol altında tutuyoruz. Çiftler için de aynısı geçerlidir. Hangi biçimde olursa olsun ötekinin özgürlüğü çoğunlukla korku yaratır. Daha da kötüsü, ailedir. Aile normun, yargıların yeridir: Grupla aynı olmak gerekir. Şayet üyelerden biri sınırların ötesine bir adım fazla atmaya yeltenirse ya kendisine hemen düzen hatırlatılır ya da dışlanır.

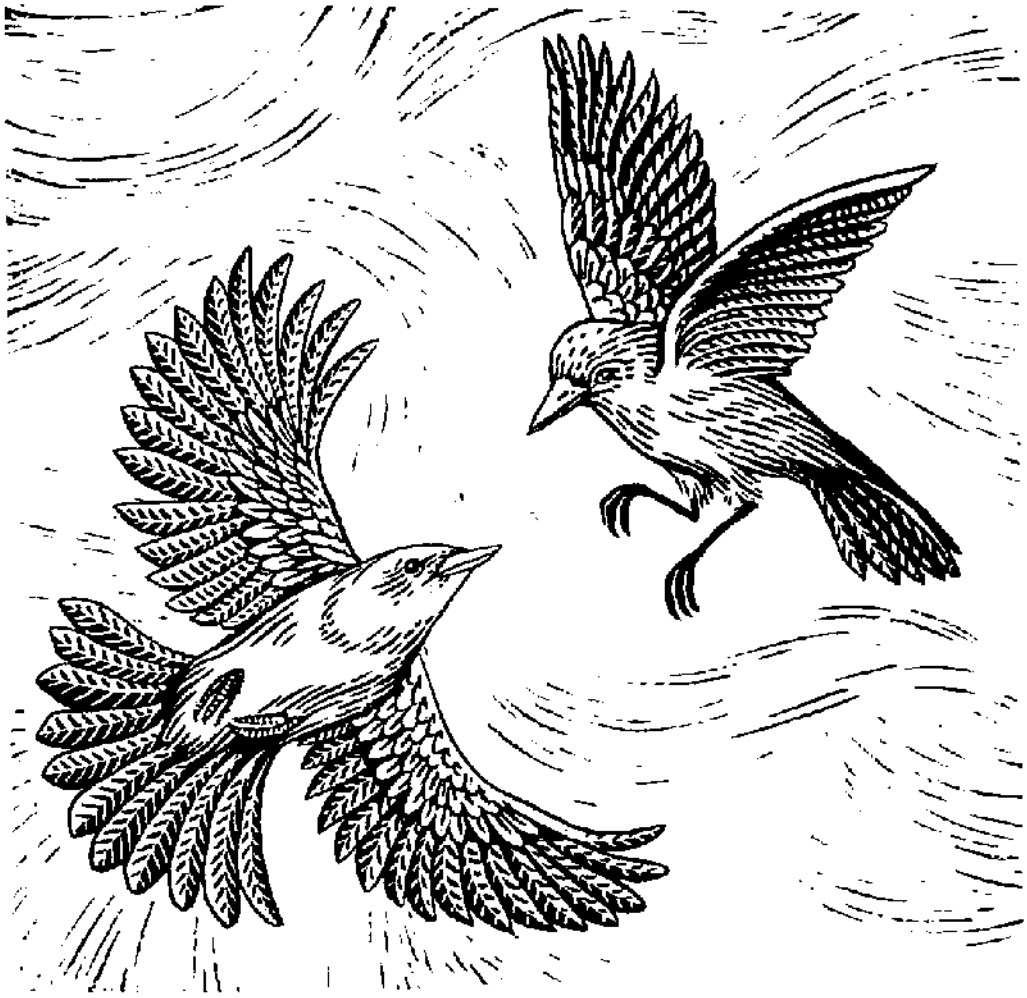
Gelgelelim, başkasını ne kadar kapalı tutarsak firar riski de o kadar artar. Fazla dizginlenmiş bir ergen ailesine şiddetle başkaldırır, kıskanç kocasının boyunduruğunda yaşayan kadın sonunda kaçar, aile parçalanır.

Kuşların yaşamına yakından bakarsak şunu fark ederiz: Civcivler veya yavru güvercinler tamamen özgür bırakıldıklarında yuvalarından çok fazla uzaklaşmazlar. Havalar kötüleştiğinde ya da bir tehlike algıladıklarında hemen oraya sığınırlar. Böylece her daim bir barınağın güvencesinde ekmek elden su gölden yaşar, bir yandan otonom hareket ederken günlerini keyiflerince geçirirler.

İnsanlar için de böyledir. Özgürüz diye illa kaçıp gitmeyiz. Yuvada her şey yolundaysa hep oraya geri döneriz. Birini alıkoymanın ya da korumanın en iyi yolu kuşkusuz kendi kendine geri dönsün diye yuvayı hep sıcak tutmaktır. İhtiyacımız olan şey belki de budur: ahenkli bir denge. Aile hayatı ile özgürlüğün avantajlarını bir araya getirerek.

11.

SADAKATSİZ OLMAK NE İŞE YARAR?

Çit serçesinin tuhaf yaşamı

BAHÇE ÇİTİ KUŞLAR için bir sınır işaretidir. Yakındaki yemliğe beslenmeye gitmek için kışın çok sayıda kuş oraya konar. Güçlü çığlıklarla yem için kavga ederler. Ama yerde, gürültü çıkarmadan gezinen küçük kahverengi kuşları fark etmeyiz. Bunlara çit serçesi (dağ bülbülü) adı verilir; çitin dibinde dikkat çekmeden seke seke yürürler. Bu kuşlara duvar-geçen diye ad takılsa yeridir zira tüyleri tümden renksizdir: Üstü kahverengi, altı koyu mavimsi gridir. Rahatlıkla çevreye karışabilirler. Yalnızca keskin ve biraz titrek, ufak *cik cikleri* onları ele verir. Yerlerini saptamak için bir kuş bilimcinin kulaklarına sahip olmak gerekir. Kısacası, dağ bülbülü –zira söz konusu olan odur– sıradan kuşun prototipidir. Ne tüyleri ne de ötüşü insanda en küçük bir merak uyandırır.

Görünüşe aldanmayalım: Bahçelerin bu sahte keşişi, abadan giysisinin altında sefih bir yaşam sürdürür. Nitekim kuşların sadık eşler olduğuna dair uzun süreden beri gelen inancın aksine, dağ bülbülü çokeşlilik ve çokkocalılık* (*polygynandrie*) taraftarıdır. Resmi olarak bakarsak doğru, yuvayı inşa eden ve ufaklıkları büyüten bir erkek ve bir dişi vardır. Hatta yakın zamanlı çalışmalara değin dağ bülbülleri evliliğe sadakatin örneği olarak görülmüştür... Ama bu, işin vitrinidir! Gerçekte olay biraz farklıdır. Erkek de dişi

* Dişi üreme dönemi boyunca pek çok erkekle çiftleşir.

de gerçek birer çapkındır. Erkek, "mazbut" yaşamının yanı sıra, bölgesinden geçen istekli bütün dişilerle çiftleşir. Dişinin tarafında da aynı şey olur. Dağ bülbülü hanım çitin öte yanındaki komşu erkekle işi pişirme fikrine dayanamaz. Hatta onu buna teşvik eder. Lafın kısası, bahçenizde bir vodvil cereyan etmektedir.

Dolayısıyla insan hiçbir şeyi yeni icat etmemiştir. Hayvanlar âleminin tüm katmanlarında, en uçarı *Homo sapiens*'in yüzünü kızartacak genişlikte bir cinsellik yelpazesi görmek için biyolojik çeşitlilikle ilgili bir kitabın sayfalarını karıştırmanız yeterlidir. Davranışlarını gizeme bulamayan hayvanların aksine insanlar kolayca erdem kisvesine bürünürler. Sefih yaşamını sıradan bir görünüşle örten bülbülümüz hariç. Oyununu pek güzel saklar: Ne şatafatlı tüyleri ne de dikkate değer bir ötüşü vardır... Tıpkı şen şakrak sefahat âlemlerine daldıkları ortaya çıkan alelade havaya sahip erkek ve kadınlar gibi.

Dağ bülbülünün cinsellik hikâyesine dair ifşaatlar bununla da kalmaz. Araştırmalar aynı zamanda besin kaynakları bol olduğunda dişilerin küçük bir bölgeye odaklandığını da gösteriyor (karnını doyurmak için çok uzaklara gitme ihtiyacı duymaz). Hafifmeşreplik gereği, erkekler hangisini seçeceğini şaşırır ve böylece çiftleşme ve üreme ihtimalleri artar. Buna karşılık, kıtlık dönemlerinde besin bulmak için bölgelerini genişletmeleri gerekir. O zaman dişiler daha büyük mesafeler kat ederler, bir erkekle karşılaşma şansları

böyle artar. Genelde kendilerini iki dölleyiciyle sınırlarlar; bunlardan "alfa erkek" deneni en kuvvetli olandır. Doğada her şey muntazaman işlediğinden, besin kaynakları ve bölgeler arasında denge kurulunca, çit bülbülü "klasik" tekeşli bir yaşam seçer. Öyleyse sadakatsizlik çoğunlukla bir yerdeki küçük bir dengesizliğin alameti midir?

Tüm bunların bir amacı vardır. Nitekim erkek çit serçesi, bir dişiyle çiftleşmeden önce gidip kloakını (serçelerde cinsellik görevini yerine getiren açıklık) çimdikler. Bu tuhaf girizgâh kuşkusuz dişi için pek hoş değildir. Ama erkek, böyle güçlü biçimde kloakını çimdikleyerek dişide önceki eşinden kalma spermin boşalmasını sağlayan kasılmaların gerçekleşmesini sağlar. Rakibinin sperminden kurtulduktan sonra dişiyle çiftleşip ona kendi tohumlarını bırakabilir. Zürriyetini güvenceye almak için ne harika bir yol! Bu tuhaf davranış daha ziyade "alfa" erkeklerde görülür; bunlar hem en sağlam dölü verip hem de evlatlarıyla daha fazla ilgilenerek yaşam beklentisini artırırlar. Seçilim işin geri kalanını halleder.

Bu kadar mı?

Tabii ki hayır! Son söz dişiye aittir. Nitekim dişi daha önceki ilişkilerden kalan spermin bir kısmını tutar, gözde olduğunu sanan erkeği kandırır ve böylece önceki çiftleşmelerden gelen genetik malzemeyi muhafaza ederek, kuluçkasını farklı babalardan yavrularla çeşitlendirir. Doğal seçilimin harikulade bir örneği.

Dolayısıyla çokkocalılık diye adlandırılan bu uygulamanın dağ bülbülünde bir maksadı vardır: çok sayıda

ve olabildiğince genetik çeşitliliğe sahip bir zürriyet sağlama. Bu yüzden, bu türün İskandinavya'dan Kuzey Afrika'ya Avrupa'nın her yerinde varlığını sürdürmesinde şaşılacak bir şey yoktur.

Peki, biz insanlar *çokkocalı* mıyız? Cinsel avareliğe meyleden kimileri buna yaklaşır kuşkusuz. Ama kıyas bu kadarla kalır. Yine de... Bilim insanları, insan penisinin gayet belirli bir işlevi olduğu hipotezini ileri sürerler. Penis başı, vajinanın içinde tekrarlanan git-gel hareketi sırasında, muhtemel bir rakibin sperminin tahliye edilmesini sağlar... Tutulan bu yol doğru olsun olmasın erkek, kadınların "kloakını çimdiklemeye" tekabül eden –başka bir deyişle, kadınların başkası tarafından döllenmesini engellemeye yönelik– psikolojik baskı araçları tesis etmek için daima büyük enerji harcamıştır: kadın cinselliğinin aşırı ölçüde ahlakileştirilmesi, toplumsal baskılar ve küçük kızlar için (tek, biricik) beyaz atlı prens. Korkunç bekâret kemerini ve başka kültürlerde kadın sünnetini de unutmayalım! Bunların kloak çimdiklemekten aşağı kalır yanı yoktur.

Kısacası, kuşların çoğunluğunun ömür boyu sadık kaldığını, tekeşliliğin büyük romantizminin elçileri olduğunu iddia eden eski inanışı bir kenara bırakmamız lazım. Elbette, kazlar, kuğular, bazı yırtıcı kuşlar var... Ama geri kalanı için gerçeklik bundan çok daha fazla ayrıma sahip ve doğada tekeşlilik ile çokeşlilik arasındaki olası tüm ara biçimlerle karşılaşıyoruz. Bu, koşullara, çevreye, mevcut eşlere, besin kaynaklarına

da bağlı. Kısacası, kuşlar *adapte olur*. Sadakatsizlikle karşılaştıklarında öfkelenip öfkelenmedikleri, üzüntüye kapılıp kapılmadıkları ayrı bir konu. Bu durumda gagalar mı vurulur, tüyler mi uçuşur bilinmez artık.

En özgürce olduğunu düşündükleri cinsel pratikleri yaşamak peşinde olanlar dâhil, insanlarda mutlak aşk rüyası çoğu kez gelip ortalığı karıştırır. Dahası, özgürlük illa eşlerin sayısını çoğaltmak değildir. Sadık kalarak da insan kendini özgür hissedebilir. Olası farklı idealler ile gerçeklik arasında çekiştirilen cinsel aşk, insanlarda, hangi seçenek tercih edilirse edilsin çoğunlukla bir şeyden vazgeçmektir. Bazıları cinselliklerini kuğular, diğerleri çit serçeleri gibi yaşar ve arada da mümkün bütün farklı tercihler yelpazesi bulunur. Büyük yanlış anlamalardan kaçınmak için bütün yapılması gereken, eş olarak kendiyle aynı tipte bir kuş bulmaktır!

12.

MERAK KÖTÜ BİR HUY MUDUR?

Kızılgerdanın cesareti

DOĞUMUNDAN ÖLÜMÜNE, KUŞUN hayatı bir risktir. Uçmak, beslenmek, üremek, yavruları büyütmek, bunların hepsi tehlike konusudur. Gelgelelim risksiz hayat mümkün değildir. Merak bazı kuşlara yeni araştırma alanlarının, bereketli beslenme kaynaklarının, yuva yapmak ya da mola vermek için göz alıcı yerlerin kapısını açar. Ama başarı ancak teşebbüsten sonra gelir. Hayvanlarda, özellikle de kuşlarda merak, etkin ve çoğu kez karmaşık bir adaptasyon aracı olmakla kalmaz, pek çok durumda bir hayatta kalma yoludur.

Bahçıvanların iyi tanıdığı ve Batı Avrupa ülkelerinde arsızlığıyla nam salmış kızılgerdanı ele alalım. Bir sandalyenin, küreğin ya da insan elinden çıkma herhangi başka bir nesnenin üzerine konmakta duraksamayan bu kuş, birkaç santim dibinize kadar girip çalışmanızı izlemekten de çekinmez. Başını eğmiş, hiç kıpırdaman araştırıcı gözlerle baktığını görünce, bizi ilgi ve merakla seyrettiğini söyleyesimiz gelir. Tırmık bir solucanı gün yüzüne çıkardı mı, kızılgerdan hemen saldırıp yutar onu. Ardından bir sonrakini bekler: Rengi turuncuya kaçan kızılgerdanı, eğilip kalkan devasa insandan hiç de korkuyormuş gibi görünmeden, tümden ortaya çıkar. Fransızca yerli ismi "teklifsiz kızılgerdan" ona tamı tamına uyar.

Köken itibarıyla kızılgerdan, insanlardan uzakta, ormanda yaşayan bir türdür. Memelileri, otlayan ya

da toprağı eşeleyen geyik ya da yabandomuzlarını takip etmesiyle tanınır. Araştırıcı gözlerle başı hep eğik, tam manasıyla hayvanın "ayaklarının dibinde" mesken tutar bazen. Onu ufak sıçramalarla takip eder. Bahçede olduğu gibi her daim, hayvanın burun ucuyla ya da toynağıyla tedirgin ettiği küçük böceklerin peşindedir.

Kesinlikle orman kuşudur ama sık sık korulukların sınırında, insan yerleşimlerine yakın yerlerde karşımıza çıkar. Zaman ilerledikçe, yavaş yavaş insanlara yaklaşmış ve onları bahçede takip eder olmuştur. Bu meraklı kuşun biraz fırsatçı davranışı, kızılgerdanın kolektif mitolojisinin bir parçası olduğu Büyük Britanya'da zirvesine ulaşır (sözgelimi Noel kartlarında hep vardır). İngilizlerin kışın kuşları besleme alışkanlığı muhtemelen kızılgerdanların bazı çekincelerini bastırmasına katkıda bulunmuştur. Buna karşılık, kedilerin başlıca kurbanlarından biri haline gelmişlerdir.

Bu pervasızlık, kızılgerdanın kaçak avlandığı memleketlerde, örneğin Avrupa'nın güneyinde veya daha çok ormanda kaldığı Doğu Avrupa'da daha az belirgindir. Oralarda ürkek karakteri tekrar hâkimiyet kazanır.

Kızılgerdanın geliştirdiği bu merak kuşkusuz beslenme alışkanlığını genişletmesine olduğu gibi, yeni yerleri kolonileştirmesine de imkân tanımıştır ve böylece, özellikle kışlarının düz ovalara göre daha yumuşak geçtiği bilinen şehirlerdeki bahçelere uyum sağlamıştır.

Dolayısıyla şehirde yaşayan bir kızılgerdanın soğuk geçen kışlarda hayatta kalma ihtimali, ormanda yaşayan bir hemcinsine göre daha yüksektir.

Merak bazı kuş türlerini büyük bir aşinalığa itebilir. Paris'teki serçelerin, Londra'daki isketelerin ya da Amerika'daki büyük doğal parklarda yaşayan alakargaların gelip insanların elinden yem yediği fotoğraflar hepimizin aklındadır. Bu kuşlar yabaniliklerini korumakla beraber, insanlara yönelik korkularını tümden kaybetmişlerdir. Bir bankta ya da piknik alanında atıştırırken bizi gözler, biz gittikten sonra gelip yere dökülen kırıntıları toplarlar. Yavaş yavaş cesaretleri yerine gelir ve bir süre sonra, daha biz oradayken bile boy göstermeye başlarlar. Zamanla içlerinden biri uzatılan yiyecek parçasını alacak kadar yaklaşır. Nihayet yiyeceği doğrudan masadan alma, hatta elden yeme noktasına ulaşırlar.

Risk almak aynı zamanda bazen hayatta kalmayı garanti etmek anlamına gelir. Kuşların birçoğu potansiyel avcıları kaçırmak için bu şekilde hareket eder. Biri avcıya yaklaşıp alarm çığlığı koparır. Bu da hemcinslerinin gelip aynı şekilde çığlık atmasına yol açar. Böyle durumlarda gürültü ve sayı avcının ortamdan sıvışmasına neden olur. Bazen kuşların dibimize kadar gelip adeta kendilerine bizim kim olduğumuzu sorar gibi bir hava takındığını, ardından da hemen tekrar ormanın veya bataklıkların derinliklerinde kaybolduğunu görerek şaşırırız. Sergiledikleri merak belki de bizi test

etmelerinin, hâlâ potansiyel avcılar olup olmadığımızı anlamalarının bir yoludur. Eğer biz insanlar tüm hayvanlara karşı iyiliksever olsaydık kardeş türler gibi kuşkusuz daha samimi bir ilişki yaşardık. Nitekim Madeira'daki Desartas Adaları'nda, asla insanlar tarafından avlanmayan küçük bir kuşun, Berthelot incisinin bizden yana hiç korkusu yoktur. Sağa sola meraklı bakışlar atarak bir parça yiyecek kapmak için hızla gelip bir ayakkabının üzerine, hatta insanın omzuna konar.

Dolayısıyla merak "kötü bir huy", bir kusur değildir. En kötü durumda beterinden saklayan, en iyi durumda da merak gösterene çeşitli faydalar sağlayan doğal bir davranıştır. Hayvan türlerinin her birinin bize kadar ulaşmasını sağlayan evrimsel cephanelik, güçlü bir araç, doğal bir niteliktir. Hatta biz insanlarda bile. Bizler de merakı yaratımın motoru olarak kullanıyoruz; merak yeni kıtalar keşfetmemize, Ay'a kadar çıkmamıza, hastalıklarımıza çareler bulmamıza imkân tanıyor. Evrimsel sürecimize katkı sağlayan her şeyin can evinde bulunuyor. Bir kızılgerdanın yerine kurulmuş bizi gözetlediği gelecek sefer bunu düşünelim.

13.
NEDEN SEYAHAT EDERİZ?

Kuzey denizkırlangıcı ve açık denizin çağrısı

GÖÇMEN KUŞLAR SEYAHATİN cisimleşmesidir. Bir sabah, birkaç ay sonra geri dönmek üzere yeni ufuklara doğru kanat açmalarına neden olan nedir?

Bakın hele şunların geçişine! Yabaniler onlar.
Nereye isterse canları oraya giderler, aşarak tepeleri
Ve ormanları ve denizleri ve rüzgârları ve esaretten uzaklar
İçtikleri hava patlatır ciğerlerinizi.

George Brassens'in şarkısında şair Jean Richepin onları böyle anlatır.

Gerçekten de hayal ettiğimiz her yerden daha uzaklara uçan bu özgür ve ıslah olmaz seyyahlarla insanın kendini özdeşleştirmemesi zor. Kuzey denizkırlangıcı böyledir. Adının da işaret ettiği gibi, yuvasını Kuzey Avrupa'dan geçerek, Sibirya'dan Kuzey Amerika'ya uzanan Yüksek Arktika'ya yapar. Yazın sonunda, ürediği toprakları terk edip kışı yolculuk etmekle geçireceği güney denizlerine ve Antarktika'nın güney bölgelerine ulaşmak için yola çıkar. On iki bin kilometre gidiş, on iki bin kilometre dönüş ve altı ay boyunca oradan oraya dolaşma. Yılda toplam neredeyse doksan bin kilometre. Dolayısıyla yirmi yıl yaşayan bir kuzey denizkırlangıcı, Dünya ile Ay arasındaki mesafenin dört katından fazla yol kat edebilir.

Bu türün gündüzü ve güneşi en uzun süre gören tür olduğu söylenir. Arktik yaz boyunca bitimsiz

gündüzler, gezegenin öte ucunda kışın bitimsiz gündüzler. Dünyada sadece mavi okyanusları ve uzaktaki beyaz kıyıları tanır. Yazın tundraya konar, yeşillikler ve renkli çiçekler arasında geçirdiği kısacık fasılalar sadece birkaç hafta sürer.

Sonu olmayan tatiller mi bunlar? Işığın ardında koşan ebedi seyyah.

Peki, aslında neden seyahat eder? Nitekim ılıman Avrupa kıyılarında durabilir, en fazla Batı Afrika kıyılarına kadar kanat çırpmakla yetinebilir. Ama hayır, Ekvator'u geçip Kükreyen Kırklar'a* ulaşmak için yoluna devam eder. Yeniden kuzeye doğru uzanmadan önce Antarktika'nın etrafında aylaklık eder. Bir canlı tarafından gerçekleştirilen bu en uzun süreli seyahatin sebepleri tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, son zamanlarda yapılan araştırmalara bakılırsa denizkırlangıcı beslenmek için ideal olan plankton bakımından çok verimli yerleri tercih eder görünmektedir. Geri kalanıysa binlerce yıllık evrimin sonucu olsa gerek.

Ama kuzey denizkırlangıcının her kış neden bu kadar uzağa gittiğini bilmek gerçekten önemli mi? Neticede biz insanlar arasında en imtiyazlı olanlar da yılda en az iki defa mevsimlik göçler –"tatiller"!– yapıyor. Bizi alıştığımız ikamet yerini bırakıp gitmeye iten nedir?

* Güney yarıkürede, 40 ile 50. enlemler arasında görülen sert batı rüzgârlarına verilen ad. (*e.n.*)

Ortam değişikliği, başka kıyılar, başka dünyalar keşfetme hevesi. Başka yerlere, bizimkinden başka kültürlere nüfuz etme isteği. Gündelik hayatı unutma, günlerin tekdüzeliğinden kopma arzusu. İşte yola çıkma arzumuzu kamçılayan özlemler bunlar.

Kuşlarda olduğu gibi, insanlar arasında da hem ıslah olmaz seyyahlar hem de yerleşik olanlar var. Açık denizlerin çağrısını işitenler de var, evde oturmayı sevenler de. Jean Richepin'in "göğün mavisine susamışlar"ı da var, rahatlarını bozmak istemeyenler de! Alacabaykuş, doğumunu görmüş ormanı terk etmek için hiçbir arzu duymaz. Karasağanın (ebabil kuşu) ya da kırlangıcın ise daha yuvadan çıkar çıkmaz tek bir acelesi vardır: gitmek!

Ailesiyle seyahat ederken gözleri fal taşı gibi açılmış, etrafındaki her şeyi bakışlarıyla yutan çocuğun ileride maceraperest bir yetişkin olma ihtimali çok yüksektir. Ne kadar çok keşfederse o kadar çok keşfetme arzusu duyacaktır. Gezegenin bin bir kayıp bucağını, ona ancak bir atlasın sayfalarını çevirirken düşler gördüren, tamamen olanak dışı yerleri adımlamak. Oysa o zamanlar daha Suriye çöllerine ayak basmayı, Kafkasya'nın sarp kayalıkları boyunca yürümeyi, Kore adalarında dolaşmayı, Brezilya cangıllarında yol almayı hayal bile etmiyordur...

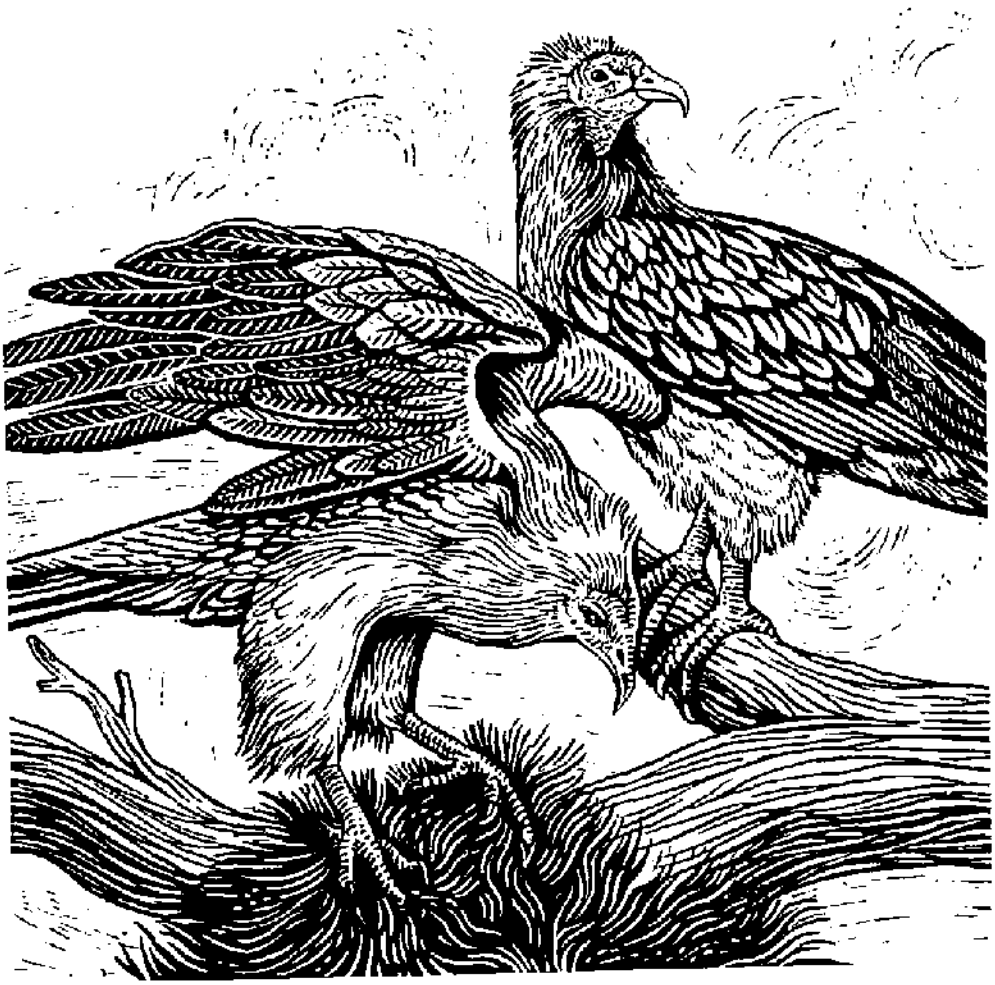
Şu özlü sözümüz kuşlarla ortaktır: "Gençliği şekillendiren yolculuklardır". Genç kuzey denizkırlangıcı ilk seyahati sırasında, daha sonra, erişkin yaşa geldiğinde gideceği yolu öğrenir. Bir atlasa bakmak, uzak diyarlarla

ilgili belgeseller seyretmek, aileyle tatile çıkmak da çocuk için yolculuğa giriş ayinidir.

Her yolculuk bizi biraz değiştirir. Dünyaya farklı gözlerle bakmaya sevk eder. Kendi içine kapanmaya, dışlamaya, yabancıdan korkmaya ya da nefret etmeye karşı bir devadır. Her yolculuk, tıpkı uçuş boyunca kesintisiz çığlıklarıyla birbirlerine destek olan göçmen kuşlar gibi dayanışmacı olmayı öğretir. Bir yolculuktan asla aynı dönmeyiz: Orada bir parçamızı bırakır, buraya pek çok şey getiririz. Yeni ufuklar bizi büyütür, bize daha geniş bir tuval ve yüzey bahşeder. Başkalarıyla karşılaşmak, kendimizi bizi çevreleyen her şeye açmanın imkânını sunar: yeni yaşam tarzlarına, yeni ortamlara, yeni insanlara. Yolculuk bize en çok da kendimiz hakkında bir şeyler öğretir; nelere dayanabileceğimizi, uykusuzluğa, rahatsız koşullara ne kadar tahammül edebileceğimizi, şartlara ne ölçüde uyum sağlayabileceğimizi gösterir. Dünyanın bir ucunda, saat farkının yarattığı uyumsuzluk, yorgunluk maskeleri düşürür: Kendini açığa vurmanın en iyi yoludur seyahat. Ve belki de seyahat ederek işte bunu ararız: hakikatimizin ne olduğunu öğrenmeyi.

14.
HİYERARŞİ GERÇEK İKTİDAR MIDIR?

Karga ve akbaba

PİRENELER'DE, BİR DAĞ OTLAĞINDA bir inek ölmüş. Gökyüzünde uzun uzun daireler çizdikten sonra iki üç koca karga hayvanın leşinin yanına konmuş. Gagalarıyla hayvana saldırmaya başlıyorlar. Ama çok geçmeden, kanat açıklığı ve siluetiyle göz alıcı bir akbaba çıkıyor ortaya. Kanatlarını dengeleyerek ölü hayvanın yanına kadar süzülüyor, olduğundan daha da büyük görünmek için kanatlarını iki yana açıyor: Anında kaçırıyor kargaları. Sonra, yavaş yavaş başka akbabalar üşüşüyor. Açılmış kanatlardan, gaga vuruşlarından, gırtlaktan çıkan homurtulardan oluşan gayet belirgin bir hiyerarşi oluşuyor ve her biri hiyerarşide belirli bir yer işgal ediyor. Az önce kurbanın iskeletine saldırmak için şeref konuğu yeri verilen akbaba şimdi ilk davetli çemberinin dışına atılmış, masadaki yerine dönmek için sırasını bekliyor. Hiçbir ağırlığı olmayan talihsiz eşlikçiler kargalarla birlikte. Bu doğaçlama şölende her biri kendi safında durmak zorunda. Ama keskin dişli bir tilki ortaya çıksa, bütün bu küçük dünya, kurnaz hayvan ziyafet çeksin diye geri çekilecek. Baskın olanların karnı doyunca, "daha az baskın olanlar"ın sırası geliyor ve en sonunda kalanlardan, "hiç baskın olmayanlar" nasipleniyor. O zaman kargalar da kalabalığa karışmak için tekrar güvenlerini topluyor. Diğerleri belki çok fazla ve çok hızlı yediklerini hazmederken, onlar daha sakin, baskın olanların ortaya çıkardığı artıklardan oluşan şölene katılıyor. Beklemeye değiyordur, değil mi?

Bataklıkların hâkim olduğu bambaşka bir ortamda, çeşit çeşit kavgacı kuş biraz benzer bir şekilde iş görür. İsimlerinin de işaret ettiği gibi, (balçığa yakın yaşayan) bu sahil kuşları küçük, kavgacı uzun bacaklılarlardır. En azından erkekleri. Bu kuşlar, ilkbahar başlar başlamaz kızılın, siyahın, grinin ve biraz da beyazın bir araya geldiği alev alev yanan tüylerden bir başlığa bürünürler. "Arena" diye adlandırılan boş bir alanda, zamanlarının büyük bölümünü dişileri fethetmek için kıyasıya dövüşerek geçirirler. Dişilerse kenarda, sahneye gayet ilgisiz, ekmeklerinin peşinde didinir. Onların yanında "betalar" denen erkekler bulunur: Bu erkekler, ("alfa" erkeklerinin aksine) baskın değildir. Çoğunlukla beyazdan ibaret mütevazı bir başlıkları vardır. Tüylerini kabartıp hışımla birbirinin üstüne atılan alfa erkeklerinin sunduğu gösteriye pasif biçimde mi iştirak etmektedirler? Kesinlikle evet. Ama sadece bununla kalmaz... Baskın erkekler kendi işlerine dalmışken, ikinci sırada gelen bazı erkekler, fırsattan istifade, hemen yanlarında duran gelinlik hanımları çaktırmadan şereflendirmekte duraksamazlar!

Günlük hayatta da -fiziksel ya da ahlaki- pazılarıyla oynayan ve kendilerini ortama kabul ettiren kabadayılarla karşılaşırız. Siyasi, entelektüel, mesleki ya da sportif bu liderlerin bizim üzerimizde ancak biz kabul ettiğimiz ölçüde hâkimiyetleri vardır. Ama uzakta durup kendi yolunuzda gidin ve yaşamın verdiği bütün

mutlulukları bir tarafa bırakarak dünyanın geri kalanının gözlerini kamaştırmak için kendini tüketen birini izleyin: O kadar rekabetçi olmayan yaşamınız kesinlikle daha az ilginç olmayacaktır. Enerjisini yemek yemeye harcamak yerine patronun kim olduğunu göstermeyi seçen, hemcinsleri arasında tek horozun görüntüsünü düşünün. İktidarlarını tesis etmekle fazla meşgul olduklarından, boş mideyle dolaşmayı tercih edip yiyeceklerinin "ayak takımı" tarafından aşırılmasına müdahale edemeyen "baskın" horozların durumu genelde böyledir.

İktidarı ele geçirdiğimizde neye hâkim oluruz? İpleri oynatan daha ziyade uzakta duran değil midir? Ağzını sıkı tutan ama başka türlü, daha iyi hareket eden? Hiyerarşi bir oyundur: Piramidin tepesine varmak için harcanması gereken zaman, orada kalınan zamandan çok daha fazladır. Hayvanlar âlemi –memeliler dünyası gibi kuşlar dünyası da– baskın erkeğin hiyerarşinin üst basamaklarına ulaşmak için inanılmaz kavgalar verdiği ama harcadığı çabalardan bitkin düşüp orada çok uzun süre tutunamadığı, başkasının gelip onun yerini aldığı örneklerle doludur.

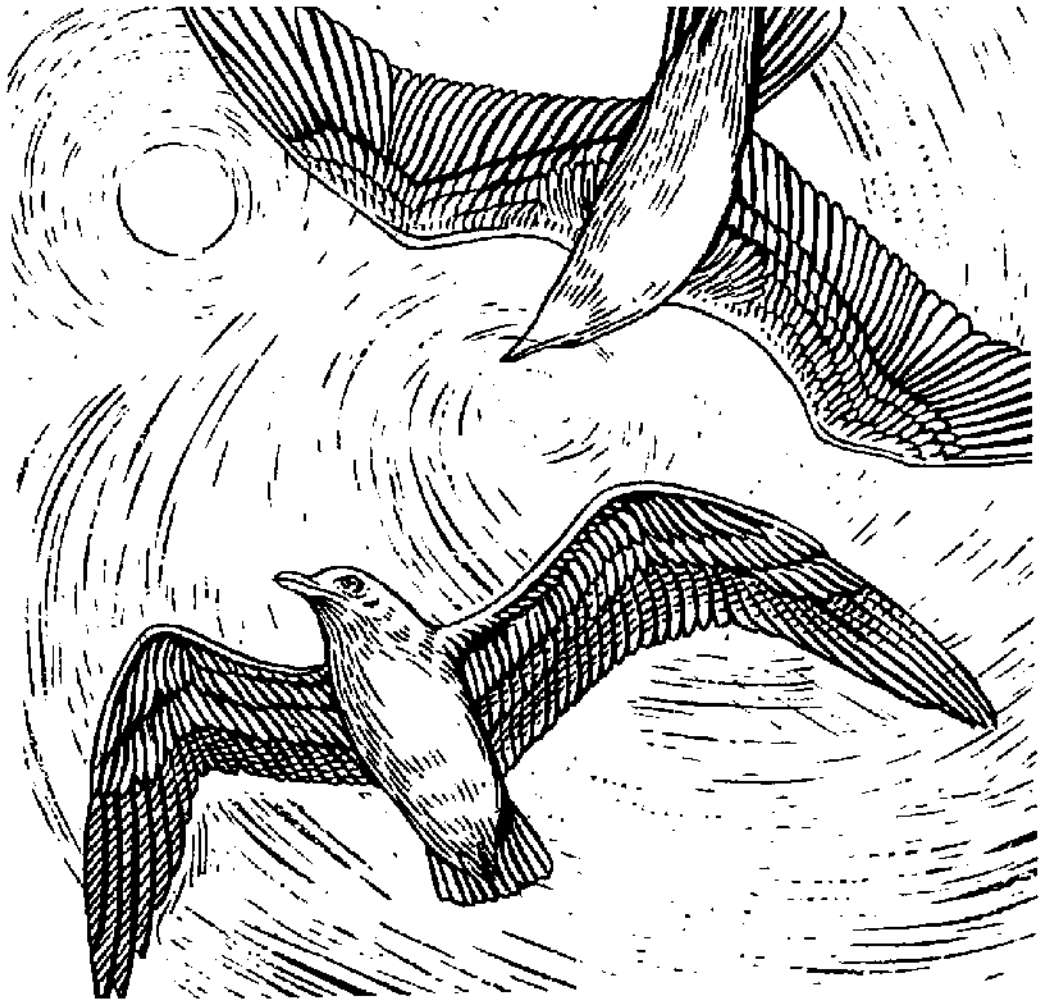
Önce kabul görme, sonra da onca peşinden koşulan ve kıymet biçilen iktidara erişme çabası, kendimizi kaybetme tehlikesine atıldığımız yollara sürükler bizi. Çünkü zirveye doğru tırmandıkça ayrıntıları daha az görmeye başlarız ve yaşamın tadı tuzu olan küçük şeyler gözlerimizin önünden kaybolur. Siyasi liderler, eğlence dünyasının yıldızları, en değerli şirketlerin patronları mutlu mudurlar acaba?

Şanlarının (ve kariyerlerinin) zirvesine ulaşsalar da gelip onları yerlerinden edecek başka bir tilki –ya da yaşamlarını çekilmez kılacak bir beta erkeği– olmayacak mıdır hep? Alfa erkek hâlâ çeşitli dövüşlerde dişi kuşları cezbetse bile insanlarda durum bugün aynı mı? Bağımsız hale gelmiş kadınlar, kendi hayatları ve eşleri konusunda eskisine göre daha özgürce karar veriyor. İlk buluşmada büyük olasılıkla çekip gidecek alfa erkeği mi seçecekler? Bilimsel incelemeler beta erkeğin nihayetinde daha istikrarlı, eşine karşı daha dikkatli olduğunu göstermiştir. Neden? Sebebi belki de daha az seçeneğe sahip olmasıdır.

Bazı kuşlar bunu gayet iyi anlamıştır. Böylece, yine küçük uzun bacaklılar arasında, çulluklarda işin rengi değişir. Dişiler büyük bir erkektense küçük bir erkeği tercih etme eğilimi gösterirler. Neden peki? Çünkü küçük erkek daha canlıdır ve bölgeyi daha iyi savunur. Ayrıca uçarken daha ağır ve yırtıcı avcılar karşısında o kadar çevik olmayan büyük erkektense gençler yeğlenir. Öyleyse, beta erkek mi yoksa alfa erkek mi? Herkesin stratejisi kendine!

15.
YAŞAMANIN MUTLULUĞU, ÖYLE BASİTÇE

İspinoz gibi şen

MORBIHAN ÜZERİNDE SERT bir rüzgâr. Saçlar karmakarışık oluyor, kasketler uçuyor, yanaklar soğuğun etkisiyle kızarmaya ve yanmaya başlıyor. Limandaysa martılar eğlenmekte sanki. Oldukları yerde dönüyor, havada süzülüyor, inişe geçip tekrar havalanıyorlar. Bu hava akrobasisi eğlenmekten, oyalanmaktan başka belli bir şeye yaramıyor. Belki de bir kuş için mutluluk fikri budur: rüzgârla oynamak.

Cantal'da bir akşamüstü. Az sonra batmakla korkutan güneşin altında, eylül ortasının ılık ve dingin havasında, yolun ortasından su sıçrıyor. Sanki bozuk bir fıskiye çalışmaya başlamış da her yana delicesine su fışkırtıyor. Güneşin altında ışıl ışıl parlayan binlerce su damlası. İçinde onlarca sığırcığın yıkandığı suyla dolu bir çukurdan geliyor. Hep beraber kanat vurarak havaya su sıçratıyorlar; örgütlü bir çete gibi gelmelerinden birkaç saniye önce kaygısızca gökyüzünü yansıtmakla yetinen zavallı su birikintisini tamamen boşaltmaya ahdetmişler adeta. Şimdiyse sığırcıklar için açık hava hamamına döndü. Tıpkı havuzda oynayan çocuklar gibi yaptıkları çılgınlıkları görünce insan kendi kendine, "Belki de sığırcık için mutlu olmak budur: dostlar arasında dinçleştirici bir banyo yapmak," diyor.

Sığırcıklar, martılar, evet ama aynı zamanda kanatlarını güneşte ısıtan üveyik, az önce büyük bir solucanı mideye indirmiş, kendinden memnun bir havayla duvarın üstünde kasılarak yürüyen karatavuk, tek

ayağının üstünde, gözleri yarı kapalı uyuklayan tüyleri kabarmış balıkçıl... Kuşlar bize, pek çok esenlik, oyun, dinginlik, tasasızlık ânı gösterisi sunar. Onlar için mutluluğun tanımı ne olabilir? Karnı tok olmak mı? Yırtıcıların eriminin dışında olmak ya da bir tehlikeden korkmadan ufak meşgaleleriyle oyalanmak mı? Mutluluk, mutsuzluğun yokluğuyla başlar. Kısacası, biraz bizim için de olduğu gibi.

Peki, çöküntü yaşayan kuşlar var mıdır acaba? Kötümserler, hırçınlaşanlar? Doğada yoktur kuşkusuz; en azından sürekli olarak yoktur. Üzüntü ve keyifsizlik çoğunlukla dönüp geçmişe takılmaya ya da kaygılı gelecek beklentisine bağlıdır. Oysa kuşlar şimdide yaşar.

Yine de bu, onların zaman zaman sıkıntı işaretleri vermelerine mani değildir: sıkı sıkıya tekeşli yaşayan kuş çiftleri eşlerini kaybettiklerinde, yuvaları yıkıldığında, yumurtaları zarar gördüğünde, yuvadaki yavruların başına bir iş geldiğinde. Ama ne neler hissettiklerini ne de bunun ne kadar sürdüğünü biliyoruz.

Kötü koşulların esareti altında, kafeste yaşayan bir kuş, ölüme kadar giden "depresyon" belirtileri gösterebilir (halsizlik, tüylerin donuklaşması ve bozulması). Bazı türler tutsaklığa hiç dayanamaz (Orta Amerika küesali [*quetzal*] ya da balık kartalı gibi) ve hatta bu yüzden ölebilir. Hâlbuki diğerleri üremeyi (gerçi hayvanlar stresli olduklarında pek üreyemezler) hatta vahşi doğada olduğunda çok daha uzun süre yaşamayı başarır. O halde, bol bol iyi yem ve taze su buldukları, düzenli bakıldıkları, yırtıcılardan, dolayısıyla da "stres"ten

korundukları –dar olsa da– tatminkâr bir yaşam alanına sahip olmaları bazen özgürlüğün yokluğunu telafi eder.

Neticede, mutluluğun gerçekte neden müteşekkil olduğunu bilmek o kadar kolay değildir. Nasıl tanımlanmalı mutluluk peki? Birçok filozof, mutluluğa ulaşmak için bilgelik ve doğru ölçü idealini sık sık överek mutluluğu tanımlamayı denemiştir. Ilımlılık nedir bilen, küçük mutluluklarla yetinen, ıstırap doğuran aşırılıklara kendilerini kaptırmayan kuşlar Epikürcü müdür acaba? Genelde durum budur. Yabani kuş doğal bir kanaatkârlıkla sadece ihtiyacı olan şeyle beslenir... Çoğu zaman.

Zira daima karşı örnekler vardır. Mesela ardıç kuşları pek de ölçülülükleriyle bilinmezler. Hatta sonbaharda bayıldıkları fermente üzümlerle sarhoş olduklarından, hayvanlar âleminde "kafayı çekmekle" ünlüdürler. Bu olgun meyvelerin ihtiva ettiği alkol ölçüsüzce tüketildiğinde namlı bir sarhoşluğa yol açar. Bakın şu hanımlara nasıl da zikzaklar çizerek uçmaya başladılar. Ne gösteri ama! Elveda Epikür; burada artık Rabelais'nin tarif ettiği mutluluğa daha yakınız. İstifade et ve karnını doyur.

Düşünüldüğünde, kuşlar daha ziyade hazcıdır: Bireysel haz onların amacıdır. Rabelais eğilimli hazcılar olarak haz arar, acıdan kaçarlar ve fırsat çıktığında gaga dolusu yiyip kursaklarını şişirirler.

Ama kuşların ilgilenmediği bir bilgelik biçimi varsa o da Stoacılıktır. Spontanlığa demir attıklarından, kendilerine hâkim olmaya ve arzudan vazgeçmeye pek ihtiyaçları yoktur.

İşin doğrusu, kuşlar kendilerine mutluluk sorusunu sormazlar. Mutluluğu yaşarlar. Her şey yolunda gittiğinde mutludurlar; öylece, basitçe. Dert etmemeyi bilmek mutluluğun başlangıcı değil midir zaten?

16.
ZEKÂ GERÇEKTEN DE SANDIĞIMIZ ŞEY MİDİR?

Serçenin beyni!

İNSAN TÜRÜ KENDİ zekâsından kolayca büyülenir ve bundan hareketle dünyayı dolduran diğer tüm yaratıklardan üstün olduğuna hükmeder. Ayrıca hayvanları zekâlarına göre sıralamaya bayılırız: "Akıllılıklarıyla" ünlü olanlar (köpekler, yunuslar, büyük maymunlar...) saygıdeğerken, "aptallıklarıyla" ünlü olanlar küçümsenir. Balıklar gibi kuşlar da, bazı istisnalar dışında, çoğunlukla ahmak olarak görülür ki yanlıştır. Dahası, şu ya da bu türün, şu ya da bu bireyin diğerlerinden az ya da çok "yetenekli" olması o kadar önemli midir?

Ve iş zekânın ne olduğunu tanımlamaya geldiğinde, bu girişimin gayet karmaşık olduğu ortaya çıkar. Ünlü IQ testi, insanı insan yapan pek çok şeyi unutur. Vincent van Gogh bu testi başarıyla geçebilir miydi? Ya Guillaume Apollinaire? Sanatçılar mantık testleriyle kesinlikle ölçülemeyen bir zekâ biçimi sergilemezler mi? Zekâ, anlama yetisidir. Kuşkusuz ama neyi anlama? Bir motorun işleyişini mi yoksa dünyanın güzelliğini mi? Akışkanlar mekaniğini mi yoksa karşınızdaki insanın duygularını mı? Bir matematik problemini çözmek, hangi bakımdan bir şiir yazmaktan üstündür ya da bir satranç şampiyonu olmak, hangi bakımdan renkleri ahenkle harmanlamaktan veya bir kemanı harikulade çalmaktan daha üstün bir zekâ göstergesidir? Bizzat zekâ tanımının kendisi çoğu kez kriterlerini koyanlar tarafından çarpıtılır. Aslında farklı türde zekâlar vardır ve birlikte var olurlar. Örneğin bugün duygusal zekadan, yani hemcinslerimizle karşılıklı anlayış ve iyi

ilişkilerle, uyum içinde yaşamımıza yardımcı olan zekâdan git gide daha fazla bahsedilir oldu. Duygusal zekâ aynı zamanda yeni durumlar karşısında başının çaresine bakmayı sağlayan adaptasyon yetisini de kapsıyor.

Peki, zekâ kuşlarda nasıl gösterir kendini? Önemli bir açıklamayla başlayalım: Zekâ ile evrim sürecini birbirine karıştırmayın. Örneğin, büyük baştankaralar kırlarda yaşayanlardan daha güçlü öterler çünkü şehrin gürültüsü seslerini bastırır. Bu yüzden eşine işaret vermek için sesini yükseltmesi gerekir. Fakat bu, baştankaranın kendini duyurmak için ne yapması gerektiğini anladığı anlamına gelmez. Olay, değişen çevreye uyum sağlamaktan ibarettir.

Dolayısıyla kuşlar aptal değildir. Amerika'da, tatlı suyu nehirlerdense yemliklerde bulmanın daha kolay olduğunu hızlıca anlayan küçük sinekkuşları yemliklerdeki şekere öyle bir bağımlılık geliştirirler ki onlara şeker verilmesi tavsiye edilmez (ya da ancak çok nadiren ikram edilebilir)!

Şehirlerde çokça kara çalınan güvercinlere gelince: Yakın zamanlarda yapılan deneylere göre, zaman ve mekân kavramlarını ayırt edebilmektedirler.

Peki, "zekâ" sıralamasında üst sıralara yerleştirilen hayvanlardan olan kargagillere ne demeli? Bu kuş ailesi kargalardan, kuzgunlardan, saksağanlardan ve alakargalardan oluşur. Sonuncuları ele alalım. Bayağı alakarga öngörüde bulunmasıyla tanınır. Sonbahar geldiğinde, büyük bir öngörülülükle tohumları ve cevizleri her

yere saklayarak, yiyeceğin kıtlaştığı kış boyu onlarla beslenir. Hikâyeye göre, o kadar çok yere saklar ki bazen onları nerelere koyduğunu unutur. Yeri gelmişken, onları bulduklarında tıka basa karınlarını doyuran başka türleri ne kadar mutlu ettiklerini de belirtelim. Ayrıca dikkate değer bir yardımcıdan istifade eden ormancı da bahtiyar olur çünkü alakarga tohumların saçılmasına ve müstakbel ağaçların boy atmasına bu şekilde katkıda bulunur! Ama biz alakarganın küçük hilelerine geri dönelim. Bir (ya da bir çift) alakarga tohumları saklarken, gelip hazinesinin üzerine çökebilecek başka bir alakarga tarafından gözetlendiğini hissederse davranışını değiştirir. Casusu aldatmak için tohumları saklıyormuş gibi yapar! Yine kargalar da benzer aldatmacalara başvururlar.

Kargagiller, hepsi birbirinden büyüleyici çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Doğada bazı kargaların, erişilmesi güç yiyecek kaynaklarına ulaşmak için alet kullanabildiği keşfedilmiştir. Şempanzeler gibi onlar da bir saptan ya da küçük bir daldan yardım alırlar. Dahası, Yeni Kaledonya'da yaşayan bazı karga ahalilerinde görüldüğü gibi, kimisi dallardan çengel yapmayı bile bilir. Bir kuzgun da laboratuvarda, bir yiyeceği yakalamak için gayet pratik olan bir kanca yapmak için küçük bir teli bükmüştür!

Hatta şehirde yaşayan bazı kuzgunlar kent hayatından yararlanmanın yollarını bilirler. Cevizleri kırmak için trafikten ve kırmızı ışıklardan istifade etmeyi öğrenmişlerdir! Cevizi tam kırmızı ışıkta bir arabanın durduğu ya da bir yayanın geçtiği yere

bırakırlar. Yeşil yanınca bıraktığı ceviz bir araba tarafından çabucak kırılıverir. Kırmızı yanınca yere inip cevizle ziyafet çeker. Bir dahaki yeşil ışığa kadar!

Başka araştırmalarsa kargaların ayrıca soydaşlarına bir aletin nasıl yapılacağını veya şu ya bu stratejinin nasıl kullanılacağını öğretebildiğini gösteriyor. Bu da belli bir ölçüde, büyük şempanzelerde karşılaştığımız ve bugüne kadar insana has olduğunu sandığımız bir tür bilgi aktarımıdır.

Ayna karşısında kendisini tanıyan saksağan deneyine değinmeden geçmeyelim (bilim insanları alınlarına kırmızı bir leke sürdüklerinde, bunu aynada gören saksağan, çıkarmak için lekeyi kazımaya çalışır). Bazı kuşlar (kargalar, papağanlar) kendilik bilinci testini ya da "ayna testini" başarıyla geçerler. İnsan ise bunu ancak on sekiz aylık olduktan sonra becerebilir.

Kuşlar ahmak olmadıkları gibi, zekâ ve kendilik bilinci de sadece insana özgü değildir. İnsanlar uzun süre, beyin ne kadar büyükse türün ya da bireyin de o kadar evrimleşmiş olduğunu düşünmüştür (ve erkekler kadınlardan daha üstün olduklarına inanmak için kalın kafalılıkla bu iddiayı daha ileri götürmüştür çünkü kadınlar biçimsel olarak daha ufak tefek olduklarından, beyinleri de genelde daha küçüktür). Kuşlar bunun apaçık bir karşı örneğini sunarlar bize. Nitekim bir karganın beyni, bir maymunun ya da bir filin beynine oranla çok küçüktür! Ne var ki uçan bir hayvanın sinaptik bağlantıları herhangi bir memeliden iki kat fazladır. Bu da meselenin özünün beynin hacmi olmadığının kanıtıdır.

Biz insanlar, bize benzemeyen her şeyin daha aşağı olduğu yargısında bulunuruz çabucak. Üstelik aramızdan bazıları zamanlarını "Öteki"nin (ten rengi biraz farklı olanların, engellilerin vs.) aşağı olduğunun kanıtlarını aramakla geçirir. Bu sebeple hayvanlar hep çok aşağı olarak görülmüştür ve Fransızca "bête" sözcüğü hem "ahmak" hem de hayvan anlamına gelir. Fakat her şeyi ölçme ve sınıflandırma çılgınlığımızla hayvanların –bazen gözümüzden kaçan– zekâlarını tanımlamak için son derece "insani" ölçütler kullanırız.

Elbette insan benzersiz bir zekâya sahiptir. Gelgelelim her türün kendine uygun zihinsel yetileri vardır. İş kaybolmadan yolculuk etmeye, bir avcının yerini saptamaya, bakir ormanın derinliklerinde yiyecek bulmaya geldiğinde kuşlar bizden çok daha akıllıdır, dolayısıyla iki sinekkuşunun poker oynadığını hiç görmememizin bir önemi yoktur.

Hayvanlar üzerine daha öğrenecek çok şeyimiz olduğunu bize gösteren kargaların, alakargaların ve kuzenlerinin bize neler kazandırdığına biraz daha alçakgönüllülük ve merakla bakalım. Belki dilin, soyut düşüncenin, arzuların, korkuların, her türden niyetin ve de hayal gücünün nasıl ortaya çıktığını anlamamıza yardım edebilirler. Zira evet, karga hayal eder (bir aleti, bir stratejiyi): Bu basit tespit onu hayvanlar içinde özel bir kategoriye yerleştirir. Onu bize daha yakınlaştırır. Bilge Ezop, neredeyse iki bin altı yüz yıl önce, su sızdırmayan bir testiyi taş atarak delip susuzluğunu dindiren karganın fablını anlatmıyor muydu?

İnsanların hayvansal zekâ veya duyarlılık karşısındaki bu kibirleri bir şekilde Claude Lévi-Strauss'un *Hüzünlü Dönenceler*'de insanların birbirlerini nasıl yargılayabildikleri hakkında yazdıklarını akla getiriyor: "Beyazlar yerlilerin hayvanlardan farksız olduklarını iddia ederken, yerliler Beyazların birer tanrı olmalarından şüpheleniyorlardı. Eşit cehalet koşullarında insana daha çok yakışan hiç şüphe yok ki ikinci yaklaşımdı."*

Ya zekânın başlangıcı alçakgönüllülükse?

* Claude Lévi-Strauss, *Hüzünlü Dönenceler*, çev. Ömer Bozkurt, YKY, s. 76, 1994.

17.
KUŞLAR İYİNİN VE KÖTÜNÜN ÖTESİNDE Mİ?

Guguk kuşunun ahlakı

ŞÖYLE BİR SİLKELENİP ortalığı iyice bir süpürsek nasıl olur acaba? Birbirlerini müşfik bir aşkla seven ve hayatları tümüyle hoş şarkılardan ve alacalı bulacalı tüylerden oluşan kuşlar şeklindeki naif ve yavan görüşü süpürüp çöpe mi atsak? 1920'nin poster takvimine layık bir reprodüksiyonda donmuş ideal bir dünya: "cici çiçekler ve cici kuşlar."

Gerçeklik daha sert ve... Daha karmaşıktır. Bu karmaşıklaşma hayvan türlerinin evrimiyle at başı gider. Örneğin salyangozlar, gündelik yaşamlarında, onları uç davranışlara iten sert ve rekabetçi bir hayata tabi değildirler. Salyangoz, salata iyi olduğu ve bahçıvanın ayağının altında kalmadığı sürece sakin bir hayat sürecektir. Üremesine gelince, salyangozlar hermafrodittir. Bu da daha çok seçenek ve daha az rekabet demektir. Canlıların büyük zincirinin öteki ucunda bulunan memelilerin ise çoğunlukla daha saldırgan bir yaşamı vardır. Bazı etçillerde, maymunlarda, kaçırma, tecavüz, çocuk katli bizzat varoluşun ayrılmaz bir parçasını oluşturabilir. Ne yazık ki insanlarda da...

Peki, kuşlarda? Bize "güzel" ya da "iyi" ya da tersine "kötü" olarak görünebilen nedir? Ve bu insani yargının onların hayatına dair kavrayışımızda ne gibi bir anlamı olabilir? Kuşlar salyangoz değildir ama şempanze de değildir. Yine de bazı eylemleri bizi şaşırtır. İnsanların gözünde bazı açılardan skandal diye karşılanabilecek davranışlar sergileyen guguk kuşunu alalım mesela.

Dişi başka birinin yuvasında yumurtlar (asalaklık) ve kafasını daha yeni çatlamış yumurtadan çıkaran yavru, kendisinden iki üç kat daha küçük bir tür tarafından daha rahat beslenebilsin diye, yuvada mevcut bulunan diğer yumurtaları (hatta diğer yavruları) aşağı iter. "Üvey" ebeveynleri onun doymak bilmez iştahını yatıştırmak için didinip durmak zorundadır. Guguk kuşunun yavrusunu büyütme şeklini kendi sözcüklerimizle tanımlamamız gerekseydi kuşkusuz ahlaksızlık olarak nitelendirirdik: Guguk kuşu, yavrusuyla bir an olsun meşgul olmaz!

Gerçekte guguk kuşunun stratejisi, ne sebepsiz ne de başka türlerin yaşamının "içine etme"ye yönelik uzun bir evrimin meyvesidir. Hayvanlar âleminde ilk amaç, zürriyetini olabildiğince devam ettirmektir. Ve mümkünse asgari enerji harcayarak. Dişi guguk kuşu, yumurtalarını bir sürü farklı yuvaya bırakmak suretiyle, soyunu yürütme şansını artırır. Öncelikle yavruyu, hangi boyda olursa olsun bağımsızlığını kazanıncaya kadar besleyecek olan ev sahibi türün ailevi içgüdüleri sayesinde daha çok yavrunun hayatta kalmasını güvence altına alır. Ayrıca, olur da yuvalardan biri bir yırtıcının pençelerine yem olur ya da bir şekilde zarar görürse diğer yumurtalar korunaklı bir yerde kalmış olur. Kısacası: Bütün yumurtaları aynı sepete koymaz!

Guguk kuşu için bunun diğer bir yararı, fiziksel olarak dayanılması güç bir üreme dönemi geçiren çoğu başka türün aksine, üremeye harcadığı enerjinin neredeyse sıfır olmasıdır.

Başka bir örneği ele alalım. Bir meydanda bir çocuk, elinde paket, şeker atıştırıyor. Birden iki velet sökün ediyor, şekerlemelerini elinden kapıp tavşan gibi tabanları yağlıyorlar. Anne öfkeyle bağırıyor ve çocuk ağlıyor: Pek göze çarpar bir tarafı bulunmayan alelade bir sahne ama bu eylemin mahkûm edilip edilmeyeceğini bilmek için çok fazla düşünmeye gerek yok.

Aynı olaya bir de kuşların tarafından bakalım: Korsan martıları bilir misiniz? Muhtemelen hayır. Bunlar büyük, koyu renkli deniz kuşlarıdır; burnu havada, zarif bir uçuşları vardır; hayatlarını başka türlerin yiyeceklerini aşırarak ve asalaklık ederek geçirirler. Gözde "kurbanı" olan denizkırlangıcı gibi namusuyla balık avlamaya girişmek yerine korsan martı, bir kuşun balık yakalamasını bekleyip üstüne atılır. Dalgaların üstünde uzun bir kovalamacadan sonra kurbanını pes ettirir ve ganimeti ele geçirir. Yiyecek hırsızlığı (kleptо-asalaklık) adı verilen çok güzel bir hava gösterisi cereyan eder. Ama kendi değerler sistemimizi ölçü alırsak olup bitenler *ahlaken* kesinlikle mahkûm edilecektir. Bu davranışın sebepleri bu güne kadar tam olarak aydınlatılamamıştır zira dişi guguk kuşunun aksine, ganimeti yağmalamak korsan martının büyük enerji harcamasına mal olur. Acaba yağmanın sağladığı yarar takibin bedelinden daha mı fazladır?

Mahkûm edildiği halde insan toplumunda sık sık meydana gelen hırsızlık, çok sayıda hayvan türü tarafından kullanılan stratejilerden biridir. Peki, kurban tarafında işler nasıldır? Sık sık korsan martı tarafından soyulan denizkırlangıcı bazı dönemlerde, bilhassa

üreme dönemlerinde hırsızının refakatini kuşkusuz takdir eder. Korsan martılar Yüksek Arktika'da yuva yapar ve bölgelerinin gözü açık muhafızlarıdır. Hele yiyecek hırsızı bir kutup tilkisi yumurtalara ya da yuvaya yaklaşsın, ilk alarm veren ve memelinin üzerine ilk atılıp onu çoğunlukla kaçıracak olan odur. Deniz-kırlangıçları, üreme dönemi denen bu hassas evre boyunca onları koruyan korsan martılardan uzağa yuva yapmamanın faydalarını anlamışlardır. Öyleyse, daha sonra, genç bireyler kanatlanıp yıl döngüsünün geri kalanı için güneyin yolunu tutmak gerektiğinde, araklanmış birkaç balık, dengeyi bozmayacaktır. Ödenmesi gereken bir bedeldir bu şüphesiz.

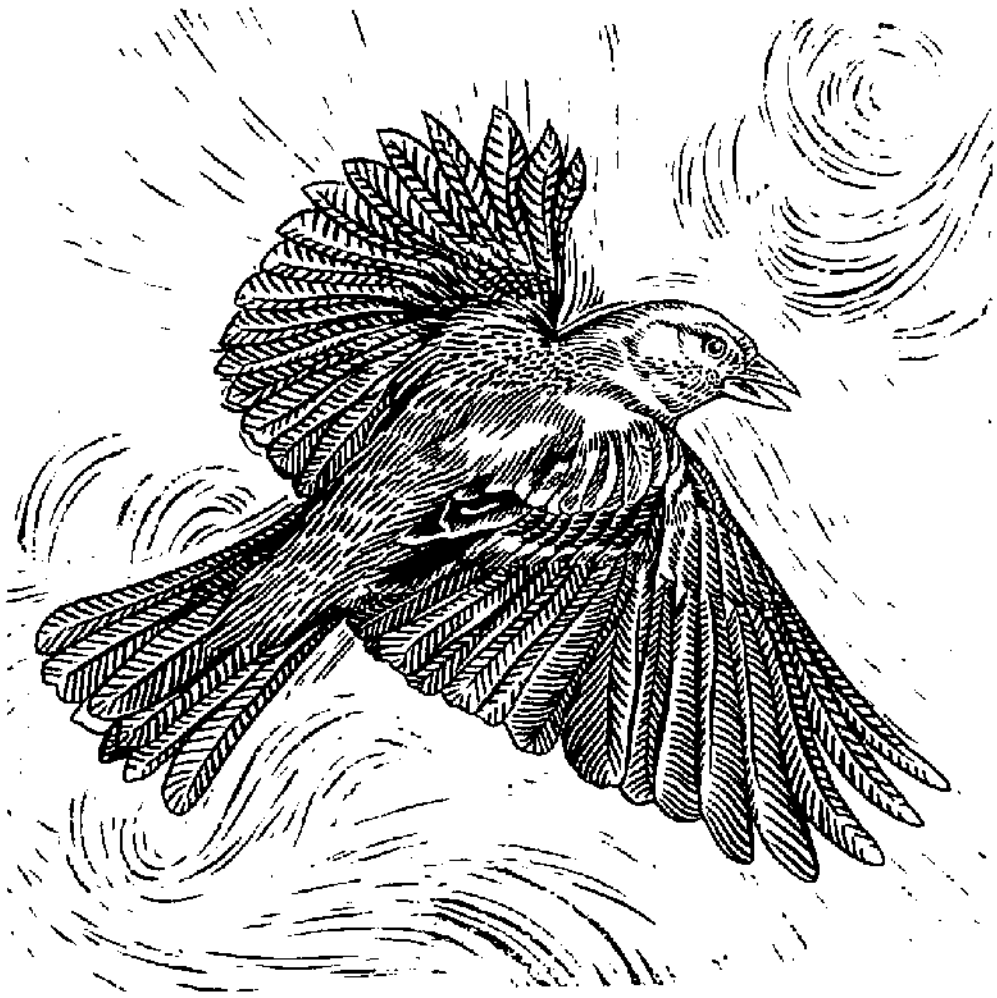
Bilinçaltımızda iyice yer etmiş olan iyi ve kötü sorusu bize aşikârmış gibi görünür. Hâlbuki ahlak zamanla ve toplumdan topluma evrilir: Bugün iyi olan illa dün iyi olanla aynı değildir; burada kötü olan başka yerde de illa kötü değildir (her ne kadar büyük yasaklar temelde her yerde geçerli olsa da). Bizi başka türlerden ayıran şey, kanun haline getirdiğimiz ve bazen evrilen kurallara göre, bir davranışa ilişkin ahlaki değerlendirmedir.

Ama doğa yasaları iyiye ve kötüye dair yargıdan muaftır. Böylece kuşlar, bazı vesilelerle, gerçekten iyi ya da kötü diye gördüğümüz şeyler hakkında kendi kendimizi sorgulamamıza yardımcı olur. İşgal zamanı Yahudileri saklayanlar, kanuna aykırı davranıyorlardı; kötü bir şey yaptıkları söyleniyordu, oysa yaptıkları iyiydi. O yüzden sık sık şunu hatırlamak faydalı olur: İyi ve Kötü doğal ve değişmez olmaktan ziyade, hem

bireysel hem de kolektif bir insani kurgunun ürünüdür ve zaman zaman dönüşür, evrim geçirirler.

18.
KENDİ GÖLGESİNDEN KORKMALI MI KİŞİ?

İspinozun çılgın kaçışı

İSPİNOZ ÇİMLERDE YEM gagalıyor. Birden bir gölge onu korkutuyor. Bir kedi olabilir mi? Paniğe kapılan kuş kanatlanıp uçuyor. Aceleden, vitrin penceresini görmüyor. Çarpıyor, boynu kırılıyor, öylece ölüveriyor. Otlara küçük tüy yumakları yağıyor. Hepsi belki kedi bile olmayan bir gölge yüzünden. Korku her zaman iyi bir akıl hocası değil.

Ama bizim durumumuz kuşlarınkinden çok mu farklı? Gece indiğinde, evde yalnızsak hep ağırbaşlı mıyızdır? Bir gıcırtı, çarpan bir panjur, kazandan gelen tuhaf bir ses, ağaçları fısıldatan rüzgâr... Yetişkin bile olsak hangimiz irkilmemişizdir? Hırsızlarla, boğazkesenlerle dolu garip garip senaryoları kim hayal etmemiştir? Yatağının altında bir canavarın saklandığına inanan çocuk bundan çok mu farklıdır? Hayatımız boyunca, utanarak en derinlerimize ittiğimiz kaç hayali korku gecelerimizi berbat etmiştir?

Korku en arkaik duygularımızdan biridir. Kuşlarda olduğu gibi insanlarda da aynı belirtilere yol açar: kalbin hızlanması, kasılma, irkilmeler, titremeler, bazen çığlıklar. Ya da donakalma. Korkan bir kuş genelde altına kaçırır. Bilindiği üzere, büyük bir korkuya kapıldığında insan da kontrolünü aynı şekilde kaybedebilir.

Korku insanlarda olduğu gibi kuşlarda da bulaşıcıdır, kocaman sürüler şiddetli bir paniğin pençesine düşebilir. Aslında hiçbir tehlike olmadığı halde, kalabalığın

hareketleri bazen felakete sürükler. Cama çarpan ispinozda olduğu gibi, korku o zaman kötülüğün tek kaynağıdır.

Gündüz kuşları da bizim gibi geceden korkar mı? Kimse bilmez bunu ama hava kararkdığında, emniyet içinde uyumak için saklanmaya koşarlar. Suni bir ışık icat edip geceleri bile faaliyetlerini sürdürerek doğal ritme meydan okuyanların biz insanlar olduğunu söylemek gerek. Gözlerimizin tasarımı karanlıkta iyi görmeye müsaade etmez. Doğanın ortasında, gece bir başımıza kaldığımızda, kuşlardan bile daha çok dehşete kapılırız!

Kuşlar kimi başka fobilerimizi de paylaşır: Deyim yerindeyse "klostrofobiklerdir"; kapalı kalmaya tahammül edemezler. Üstelik özellikle sosyal olan bazı türler yalnızlığa da dayanamaz, ancak grup içinde içleri rahat eder. Pek çok başka şeyde olduğu gibi korkuda da birbirimize benzeriz.

Öyleyse korku ne işe yarar? Neredeyse bütün hisli canlılar korku duymaya "programlanmıştır". Bu da kurtarıcıdır: Korku, korkuluğumuzdur; tehlikeyi önlemeyi sağlar. Korku bizi kurtaran şeydir, insanlık –tıpkı ispinozlar gibi– ödlekliklerine şükran duymalıdır.

Bütün insani korkular az çok ölüm korkusundan ileri gelir. Ölüm, temel korkudur. Aynı kuşlardaki gibi. Kuş, yırtıcıdan korkar. Kulağı hep kirişteyse eğer sürekli gözaltında olduğunu bilmesindendir. Biz erkekler ve kadınların artık yırtıcılardan korkmamızı gerektirecek bir sebep yok (diğer insanlardan kork-

mamız hariç tabii!); bir kaplanla ya da bir kutup ayısıyla burun buruna gelme ihtimalimiz çok düşük... Ama yine de korkmaya devam ederiz.

Bu endişelerin çoğu gerçek bir tehlikeye (kazalara, çocukların kolayca yaralanabilmesine vs.) bağlı olsa da korkularımızın büyük bölümü hayal gücümüzün işleyişinden kaynaklanır. Tıpkı yaprakların basit bir hareketinden dolayı teyakkuza geçen kuş gibi. Beynimiz bazen gerçeklikten uzak felaket senaryoları yazar, bu yüzden kimi olaylardan orantısız ürkerek tasalanırız. Sınavı kaçırsak ucunda ölüm mü var sanki? Hoşumuza giden kişinin karşısında yüzümüz kızarsa, geceyi zifiri karanlıkta geçirsek, iş değiştirsek, daha genel olarak herhangi bir konuda başarısız olsak ölür müyüz? Öyleyse neden bu kadar kuvvetli bir tepki veriyoruz?

Bu kadar evrim geçirmiş insan beynimizle nasıl oluyor da şakrakkuşu kadar ödümüz kopuyor? Özellikle korku hayatımızı alt üst ettiğinden, bizi sağlığımız için zararlı bir gerginliğin kollarına attığından. Fazla kaygı uyku ve iştah kaybına sebep olur, bağışıklık sistemini zayıflatır... Bazı şiddetli korkma durumlarında –kuşlar gibi insanlar arasında da– kalbi hassas olanlar kalp krizine kurban gidebilir.

İyi bir korkuyu kötüsünden nasıl ayırt edeceğiz? Meşru bir korkuyu akıl dışı olanından nasıl ayıracağız?

Kuşlar bu ayrımı yapmaktan acizdir. Böyle bir avantajımız var: düşünme ve geri çekilip mesafe alma kapasitesi. Kuş her şeyden önce korkusunu dinler;

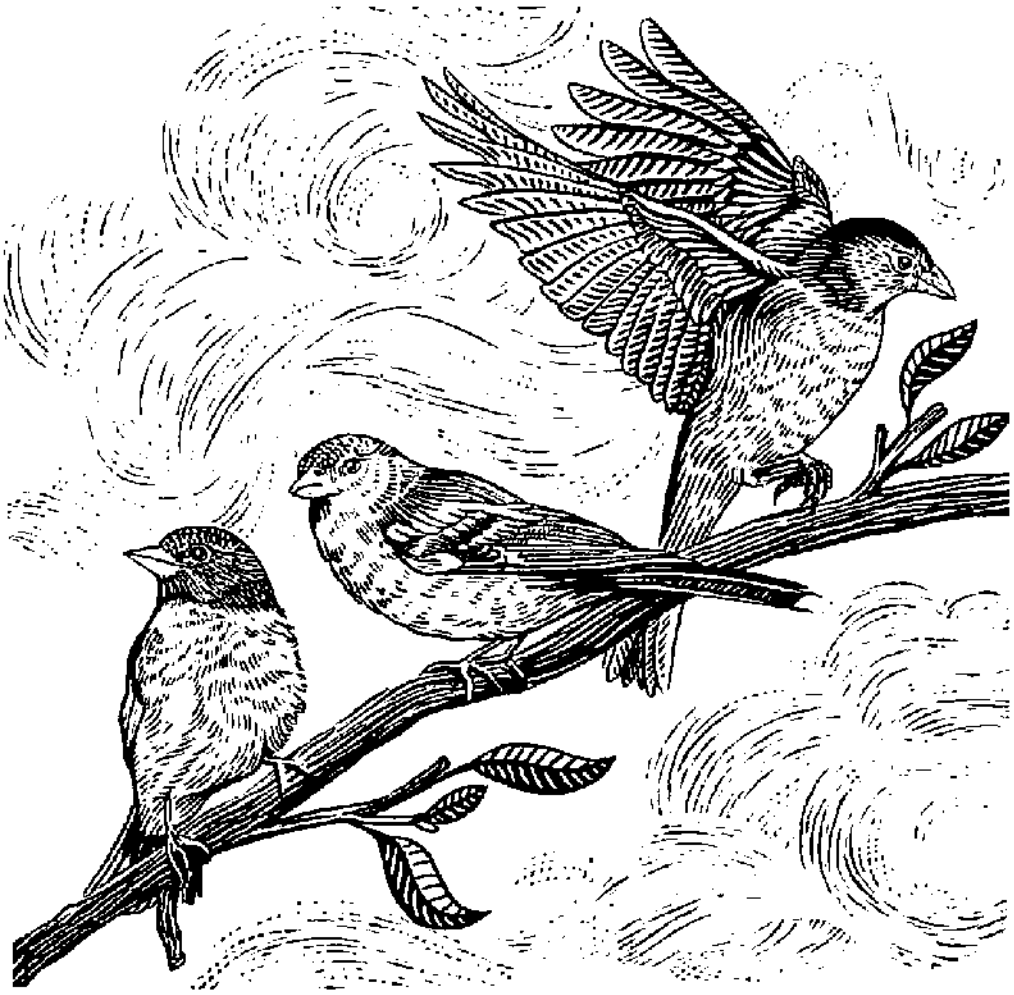
hayatta kalmak, hızlıca uçup gitmek zorundadır. Oysa biz çoğu zaman, akıl dışı kaygılarımıza gem vurabilir durumdayız. Öte yandan, içimizde yatan derin duyguları hissetme ve doğrusu, korkunun bize söylediklerine kulak vermeye yönelik hayvani kapasitemizi az biraz yitirdik. Oysa onun verdiği mesaj temel önemdedir çünkü gerçek bir faydası da vardır: Bizi koruyabilir.

"Kötü korku" ilerlemeye mani olur: Bizi felç eder, katılaştırıp dondurur. Risk almayalım diye ürettiği iyi bahanelerden beslenerek gerçekten yaşamamızı engeller.

Ama bazen de ta en içimizden gelen "iyi korkularımız"a kulak vermeyi reddederiz. Sözgelimi, maaşı iyi de olsa bir işi kendi değerlerimize uymadığını bildiğimiz halde kabul ettiğimizde olduğu gibi. Bir insanla takılmanın bize iyi gelmediğini, bir satıcının hilekâr olduğunu hissettiğimiz halde bu zayıf sesi susturup yine de yapacağımızı yaptığımızda başımıza geldiği gibi.

Gerçek alarmlara güvenip yanlış alarmları kapatmak neden bu kadar zor? Belki de bedenimizi ve hislerimizi daha çok dinlemeli, hayvansal içgüdülerimizi hatırlamalıyız. Beyin bize oyunlar oynayabilir, çoğu kez kalbi susturur. Duygularımızla aynı frekansı ne kadar tutturursak onları o kadar az boğar, bize ne dediklerini o kadar çok işitebiliriz.

19.
AKSAN BİZE BAŞKASI HAKKINDA NE SÖYLER?

Calais ispinozu mu, Marsilya ispinozu mu?

KUŞLARIN ŞARKILARININ ZENGİNLİĞİ seslere ve müziğe duyarlı herkes için bir hayranlık kaynağıdır. Her türün kendi dili vardır ve attığı çığlıklar, çıkardığı sesler onu biricik kılmaya katkı sağlar.

Aynı tür içindeki kuş popülasyonlarının geliştirdiği "bölgesel aksanlar" üzerine yakın zaman önce çeşitli araştırmalar yürütülmüştür. Değişkenlik gösteren kuşlar arasında, serçeler kadar köknar çaprazgagalar ya da ormanda, parklarda ve şehir bahçelerinde yaşayan ağaç ispinozları sayılabilir. Biz sonuncusuyla ilgilenelim. Birazcık dikkatle dinlediğimizde, eğer yeterince duyarlı bir kulağımız da varsa Strazburg, Paris, Ajaccio ya da Pau'da bulunmamıza göre, ağaç ispinozunun biraz farklı olduğunu fark etmemek mümkün değildir. Pek tabii bir Marsilya ispinozu, Breton ispinozuyla tam olarak aynı şekilde çene çalmaz! Deyişler hissedilir biçimde aynı olsa bile burada, orada olmayan ara nağmeler, şarkının sonuna eklenmiş küçük süslemeler vardır. O zaman aksan (şive) ya da lehçeden bahsedilir. İyi de bu ayrımlar ne işe yarar? Cevap açık değildir. Acaba ispinozlar her yörede kendine özgü bir ötme biçimi geliştirerek, aynı civardan bireylerin birbirini tanımasının yolunu mu buluyorlar? Böylece aksanı "yabancı" olan ispinozların gelmesini mi engelliyorlar? Gerçekten de mümkün. Ama yeni bir bölgeye yerleşen ispinozun hemcinsleriyle kaynaşabilmek için ötüşünü değiştirmek zorunda olduğunu biliyoruz. Tıpkı... Bizim gibi!

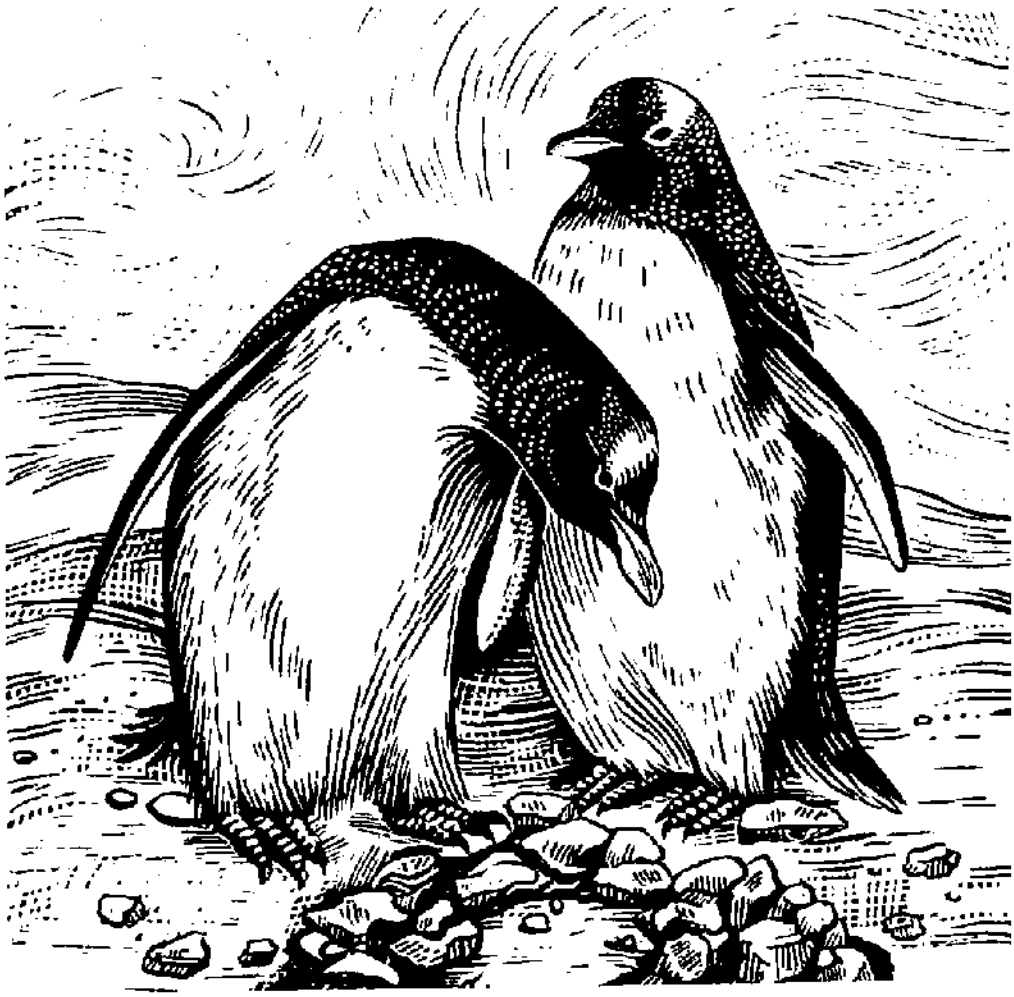
Sokakta, kafede, trende, kulağımız hemen "buralı" olmayan bir aksanı tespit eder. Bazıları bize hoş, cezbedici, bazılarıysa eğlenceli gelirken, diğerleri hakikaten kulağımızı tırmalar. Sadece bir beğeni meselesi midir bu? Kesinlikle hayır. Kolektif muhayyilenin ardına gömdüğü her şey aksanı algılama tarzımızı etkiler. Kanadalı uzak "kuzenlerinin" Quebec'e özgü tonlaması Fransızlara hemen sempatik gelir. Oysa yakın bir bölgenin aksanı o kadar güzel algılanmayabilir. Banliyölü, Parisli ya da kuzeyli gibi bir sürü etiketi çıkarmak kolay değildir. Bu farklar kimseden kaçmaz: İçinde soluduğumuz ortam ta en küçük yaşlardan itibaren bize tesir eder. Kökenlerinden gurur duyan bazılarının bu konuda sıkıntısı yoktur; rahatsızlık duyan başkaları ise aksanlarını silmeye çalışır. Daha da tuhafı, çoğu insan aksanı *olmadığına* kani olmuştur. Hâlbuki hepimizin konuşması komşularımızın kulağına aksanlı gelir. Aynı ispinoz gibi, yaşam yerimizi değiştirdiğimizde, yaşadığımız yeni yörenin aksanına uyum sağlama eğilimi gösteririz, yani –genelde– daha "nötr" vurgulamalar yapmak adına kendimizinkini kaybetmeye meylederiz.

İspinozun kendi ötüşünden farklı sesler çıkaran davetsiz bir misafiri kovalaması misali "yabancı" bir aksan duyduğumuzda bizim kafamızda da (bilinçli olmasa da) bir ampul yanmıyor mu? "Ah, bu civardan değilsiniz galiba!" dendiğini bile duyarız. Aksan başkası hakkında, onun kendisinin açık etmeye hazır oldu-

ğundan daha fazla şey öğretiyormuş gibidir bize. Bu ise daha baştan her zaman konuksever olmayan tepkilere yol açabilir. Diğer yandan, kulaklarımızda aşina olduğumuz bir aksan çınladığında, konuşanın "nereden olduğunu" hemen anlarız. Bu da doğal bir sempati, hoşgörü duygusu yeşertir ve diyaloğun yolunu açar. Başka bir yerde karşılaşan aynı bölgeden iki ispinoz için de aynı şey mi geçerlidir? Kafalarından şöyle bir şey mi geçer: "Ah, siz de bizim bölgedensiniz!" Sonuçta ispinozlardan *çok daha fazla* evrim geçirmemişizdir.

20.
EN İYİ AŞK STRATEJİSİ

Akıl mı (penguen), tutku mu (ördek)?

"HAYVAN GİBİ SEVİŞMEK." Pek ince olmayan bu tabirin bir temeli var mı? Bir ön koşul koyar: Hayvanlar sevişmezler, dizginsiz ve duygusuz biçimde bu eylemi gerçekleştirirler.

Kuşlar da, kendileri için cinsel eylem illa kaba ve hoyrat bir şey olan güya aşağı canlılar grubunun bir parçasıdır. Yeşilbaş ördeğe bakarsanız bu doğrudur.

Sezonun çok erken bir zamanında (kışın ortasında), aşk [çiftleşme] döneminde, "damatlık" tüylerine bürünen yeşilbaş erkekleri, dişilerin etrafında dört dönmeye başlar. Ama ördeklerde, genelde dişiden daha fazla erkek vardır. İki, üç, dört, hatta altı erkek yeşilbaşın bir dişiye kur yaptığı sık sık görülür ki böyle durumlarda dişi selameti çaresiz kaçmakta bulur. Daha gözden kaybolmaya kalmadan bir erkek onu yakalar ve üstüne çullanır. Peşinden bir diğeri ilkinin üstüne, üçüncüsü ikincisinin üstüne biner... Öyle ki bazen erkeklerin hücumu karşısında talihsiz dişinin iflahı kesilir, telef olur.

Ama bütün kuşlar böyle değildir, tam tersine. Güzel sevgililerinin karşısında mandolin çalmazlar tabii ama öyle bir şeye uzak da değillerdir. "Denizkırlangıcı" adı da verilen balıkçınları ele alalım: Böyle adlandırılmaları boşa değildir; ince kanatları, çatallı uzun kuyrukları ve esnek uçuşlarıyla kırlangıçlara benzerler biraz. Aşk mevsimi geldiğinde erkek kaba saba hareketlerle dişinin üstüne atılmaz, onu baştan çıkarmaya çalışır. Sabır

ve... Hediyelerle. Dişiyi yumurtlamaya isteklendirmek için yuva inşa ettikleri yere, ona sunmak üzere küçük balıklar getirir (bu da elbette ona iyi bir balıkçı olduğunu ve gelecekteki evlatlarının karnını doyuracağını göstermek için bir fırsattır). Armağanlar sonunda dişiyi ikna eder ve ardından nezaketle çiftleşmeyi kolaylaştırır. Aynı zamanda, yavruları bağımsızlıklarını kazanıncaya kadar birlikte büyütecek olan çift arasındaki bağları kuvvetlendirir.

Antarktika gentoo pengueni de ihtirasını aynı minvalde kanalize eder. Erkek, eşine küçük taşlar taşıyıp durur. Salına salına yürüyerek yapar bunu çünkü yerin üzerinde pek rahat değildir; birer birer topladığı taşları bilinçli olarak gagasında taşıyarak aşk yuvasına kadar götürmek için deniz kıyısı ile dişinin yumurtlayacağı yer arasında sayısız sefer yapması gerekir. Yuvaya geldiğinde taşları dişinin ayaklarının dibine bırakıp yenisini getirmek için tekrar yollanır. Ardından, yeterli sayıya ulaştığında taşları, dişinin bıraktığı iki yumurtanın etrafında küçük dairesel bir kenar sınırı oluşturacak şekilde (adeta aşkla) düzenler. Yaptığı şey tamamıyla yararsızdır, zira başka bir işlem yapılmadan öylece yere bırakılırlar. Gelin görün ki dişi taşları sever ve olur da komşu bir çift tembellikten bunlardan birini aşırmaya kalkarsa taşlarını kıskançlıkla savunur.

Diğerlerinden daha aklı başında, daha makul kuşlar var mıdır? Bu soruyu sormak şüphesiz konuyu daha baştan kendi insani bakışımıza tabi kılmak anlamına gelir. Ama şu saptama yapılabilir: En "akılcı" ve en

"tutkudan uzak" türlerin, yani birbirini baştan çıkarmaya zaman ayıran türlerin üremesi daha az hareketlidir. Yeşilbaşın ya da diğer türlerin cinsel oportünizmini reddeden, örneğin denizkırlangıçları veya penguenler üremeyi en büyük başarıyla garanti altına alırlar çünkü çifti oluşturan iki taraf hem kuluçka yatağıyla hem de ufaklıkların yetiştirilmesiyle alakadar olur. Oysa yeşilbaş çiftleşme sona erer ermez dişiyi ve kuluçka yatağını terk eder. Kuşlarda "akılcı" bir çift, "tutkulu" bir ilişki yaşayan ama dişinin ufaklıklarla ilgilenmek için kıyıda yalnız kaldığı çifte göre yavrularını sağ salim büyütmeye daha yakınmış gibi görünür. Yani biraz bizde olduğu gibi mi? Kuşların türün devamlılığıyla bağlantılı bir strateji uyguladığı yerde insan şüphesiz "ahlaki" bir mesele görecektir.

21.
GÜZELLİK BİZE NE ANLATIR?

Tüylerim, benim güzel tüylerim

KELEBEKLER, TROPİKAL BALIKLAR, kuşlar. Renkleri, güzelliğin mükemmel cisimleşmesini hayvanlarda gören insanın gözlerini okşar. Doğrusu kuşların dikkate değer kozları vardır: Uçmanın doğal zarafeti, tüylerin biçimi, hele ki uzunluklarıyla siluete hacim verdiklerinde (sorguçlar, başın etrafındaki kıl tüyler) sonsuz kombinasyona giriyormuş gibi görünen nüanslar. Üstüne üstlük, hepsini taçlandırmak için bu alacalı bulacalı festivale müzik katan şakıma. En azından bu kılığı taşıyan türler için. Daha sonra göreceğimiz gibi, hepsi için aynı durum geçerli değildir.

Kuşların bakış açısından bu rengârenk tüyler, öncelikle işlevsel ve çok önemli davranışsal bir tarafa sahiptir. Kuşların hemcinsleriyle iletişim kurabilmesini ve çiftleşme törenlerinde baştan çıkarmayı sağlar. Yine de "sebepsiz" güzelliği de kuşkusuz dışta tutmamak gerekir.

İnsanlarda güzelliğin okları daha ziyade dişiye dönükken, erkeklerin canlı renklere sahip olduğu kuşlarda ise tersi geçerlidir. Kuşların dişileri, bilhassa kuluçka döneminde ve yavruların yetiştirilmesi sırasında doğal ortamla daha kolay kaynaşmak için daha az göze çarpan tüylere bürünür. Donuk tüyler yırtıcılara karşı daha iyi koruma sağlar. Bu bir hayatta kalma meselesidir. Rengârenk erkekler muhteşem tüyleriyle donandıkları ilkbaharda daha açık hedef haline gelirler. Bunun bazı istisnaları yok değildir çünkü canlı tonlar

da mükemmel bir kamuflaj sunabilir. Canlı sarı ve siyah tüyleriyle Avrupa sarıasmasını ele alalım. Uçarken, tezat yaratan tüylerinden ötürü gözden kaçması mümkün değildir. Ama bir ağaca konduğunda (bir orman kuşudur) tamamen görünmez olur. Çünkü siyahla sarının bu aranjmanı yaprakların açık-koyu renklerini mükemmel taklit eder.

Bununla birlikte, başlarını sık sık tehlikeye sokan bu kozlar, dişinin kalbini fethetmek için zaruridir. Dişi çoğunlukla, hayat doluluğun ve sağlıklı bir bünyenin kesin teminatı olan en göz alıcı erkeği seçer. Kendini sergileyen bir doğurtkan, iyi bir damızlıktır.

Ayrıca görevleri paylaşan ve yavruları büyütmek için elbirliği yapan kuş türlerinin genelde aynı renk tüylere büründüğünü de belirtmek gerek. Böyle durumlarda cinsel ikibiçimlilik olmadığı söylenir; başka bir deyişle çiftler birbirine benzer. Dolayısıyla martılarda veya kuzgunlarda erkeği dişiden ayırmak zordur! Cinsel organlarını saklayan insanlarda ise cinsel ikibiçimliliğin her zaman o kadar göze çarpıcı olmadığını kaydedelim çünkü farklılığı suni şeylerle vurgulamak icap eder: saç kesimi, kıyafet, kadınsı ya da erkeksi bir karakterin belirtisi olan tipik jestler, farklı parfümler... Değişik arabalar! Farklılaşma buyruğu çok güçlüdür. Bu kodları ihlal edenler çoğu kez şiddetli yargılara muhatap olur. Epilasyon yapmayan bir kadın ya da etek giyen bir adam sert eleştirilerin konusu olur. Erkekle kadını karıştırmaktan neden bu kadar korkuyoruz acaba?

Ne olursa olsun insanlarda da güzellik baştan çıkarma konusunda güçlü bir kozdur. Biraz hile yapmak pahasına ve fiziğimize çekidüzen veren bazı suni yardımlar sayesinde. Ama öyleyse baştan çıkarmak her zaman yalan söylemek midir? Leda ile onun saflığından istifade etmek için kuğu kılığına giren Jüpiter'in mitolojik hikâyesini düşünelim: Baştan çıkarıcılık ve samimiyet hep kol kola gitmez. Sunilik tümden dönüşmeye kadar varabilir. Bu aynı zamanda ilkbaharda gerçekten "dönüşen" erkek kuşlar için de geçerlidir: Öyle ki bu erkekler bir kez cinsel birleşme sona erdi mi donandıkları o şatafatlı tüyleri artık muhafaza etmezler! Acımasız hayal kırıklığı! Baştan çıkarma döneminde bütün kozlarını ve güzelliklerini ortaya seren ama daha çift olduklarını düşündükleri andan itibaren bunları (hatalı bir şekilde) nadasa bırakan bu kadın ve erkekler işte böyledir.

Dahası, konuyu biraz daha deşersek şunu fark ederiz: Kuşlarda, harika tüyler bir kusuru örter. Bu türler şarkı söyleme yetisinden mahrumdurlar. Daima istisnalar olsa bile erkeğin şakır şakır süslendiği türlerin çoğundan olsa olsa acınası bir ses çıkar. Hâlbuki ötüş, üreme sürecinde önemli bir kozdur. Tersine, en iyi "şarkıcılar" çoğunlukla kılık kıyafetleri en mütevazı olanlardır: Bülbül baştan aşağı kahverengilere bürünmüştür, karatavuk siyahtır, müzisyen ardıçkuşunda taş çatlasa birkaç küçük bej leke vardır. Kısacası, virtüözler en gösterişsiz olanlardır. Evrim kuşlara pek bir seçenek tanımamış gibidir: ya tüy ya ötüş. Hatta kuzgunlar ve

kargalarda olduğu gibi, bazılarında ikisi de yoktur. Ama onların da zekâsı vardır.

Her şeye sahip olamazsın lafına inanasımız gelir...

Küçük bir aparte* yine de.

Yakın zamanlı bir araştırma anılmayı hak ediyor: Bu araştırma, erkeği sarı, yeşil ve siyah tüylere sahip olan küçük bir serçe türünde –kara başlı iskete– dişinin, en renkli olanını, dolayısıyla en güzel olanını seçtiğini gösteriyor. Çünkü bunlar aynı zamanda en... Akıllı olanlarıdır. Nasıl peki? Kuşlar kendi başlarına bazı pigmentleri (sarı, kızıl, turuncu) sentetize edemediklerinden, bunları yiyecekler vasıtasıyla doğada bulmak mecburiyetindedirler. Yani yiyeceklerini en kolay bulan erkekler, en canlı renklere sahiptir. Bu da dişilerin gözünden kaçmaz. En renkli erkek, yavrularının besinlerini de rahatça bulabilecektir! Burada "güzellik" seçim süreci açısından önemli bir işarettir. Erkek iskete kuşu yeteneklerini dişiye tüyleri aracılığıyla gösterir. Her şeye rağmen, takıp takıştıran bir erkek ya da bir kadın bakışları kolayca üzerine çeker. Fakat baştan çıkarma, büyük oranda, belli bir zekâ biçimiyle cazip yönlerini ortaya çıkartmayı bilmektir aynı zamanda. Buradan hareketle düşünürsek çevrilen dolapların ardında üreme için seçim süreci bulunur. Kendi fikrini oluşturmaksa okura kalıyor.

* Tiyatroda bir karakterin sahnede bulunan diğer oyuncular tarafından duyulmayan, en azından anlaşılmayan kısa monoloğu. (*ç.n.*)

22.
ÖLMEYİ ÖĞRENMEK, YAŞAMAYI ÖĞRENMEK

Kırlangıçlar ölmek için saklanır

KUŞLAR ÖLMEK İÇİN saklanır, der atasözü. Hakikaten öyledir. Bir araba ya da pencereye çarpıp düşenler hariç, hiç ölmüş bir kırlangıç buldunuz mu? Sık sık kuş cesetlerine rast geliyor musunuz? Hayır. Çünkü ya hasta veya zayıf düşmüş kuş –onu yiyen– bir avcıya yem olur ya da son nefesini vermek için gidip bir yerlere gizlenmenin vakti gelmiştir.

Kuşlarda uzun süren bir hastalık ya da çok yaşlılık yoktur. Bir kuş sağlıklı halini sürdüremez duruma geldiğinde, doğa hemen canını alma işini üstlenir. Zalimce bir şey mi bu? Yoksa yaşamı sınırlarının ötesine kadar uzatarak, ölüme mahkûm hastaları ya da çok ihtiyarlamış kişileri haftalar boyunca, hem de ıstırap dolu haftalar boyunca yaşamaya zorlayarak barbarlık yapan biz miyiz? Doğa acının uzun sürmesine müsaade etmez. Can çekişme her zaman kısadır. Fiziksel ya da zihinsel çöküş yoktur. Kuşların dünyasında pek çok şeyi yaşam halleder.

Felsefe yapmak, ölmeyi öğrenmektir, demiştir Montaigne. Aslında ölüme hazırlanmaktır. Peki, bunu yapabilir miyiz? Tüm felsefe ve dinler bunu öğretir. Bizim ve sevdiklerimizin kaçınılmaz yok oluşu fikrine kendini hazırlamanın en iyi yolu, hayatı şimdiki zamanda dolu dolu yaşamaktır. Hayatın bize bahşettiklerini ayırt etmeyi ve bunların tadına varmayı bilmektir. Şu güneş ışığı, şu sulu şeftali, şu beklenmedik gülüş, bahçede yem gagalayan şu kumru, bir dalda

akrobatik hareketler yapan sorguçlu baştankara... Peki, küçük baştankara ölüm fikri oluşturmaya ihtiyaç duyar mı? Hayır elbette. Çünkü her andan yararlanmak, her başak tohumundan, her güneş ışınından haz almaktır hep yaptığı zaten. Bizim ona bu hakikati öğretmemize ihtiyacı yoktur, felsefe yapmaya ihtiyacı yoktur: O zaten tüm varlığıyla hayatın içindedir. Kuşlar esasında bilge olmasınlar? Baştankara varoluşunu planlamaz, geleceğine ilişkin tasarılar oluşturmaz, hayatı yarına ertelemez, daha sonra daha iyi olacağını hayal etmez. Yaşar.

Hayatlarının "daha sonra" daha iyi olacağını tahayyül eden insanların söylediklerini her gün defalarca duyuyoruz. Aşkla tanıştıklarında ya da boşandıklarında, tatile gittiklerinde ya da emekli olduklarında, iş değiştirdiklerinde, işlerini bitirdiklerinde ya da zam aldıklarında... Oysa "daha sonra" bazen, çoğunlukla, çok geçtir. Elbette hayal kurmak gerekir ve bazı değişiklikler faydalıdır. Ama hayat burada ve şimdidedir. Bu akşam hayatta olacağımızı kim bilebilir? Ölümün bizim için ne hazırladığını kim bilebilir? Yüreğimiz pişmanlıklarla dolu ölmemek için biraz kuşlar gibi olup şimdinin yoğunluğunda yaşamamak neden?

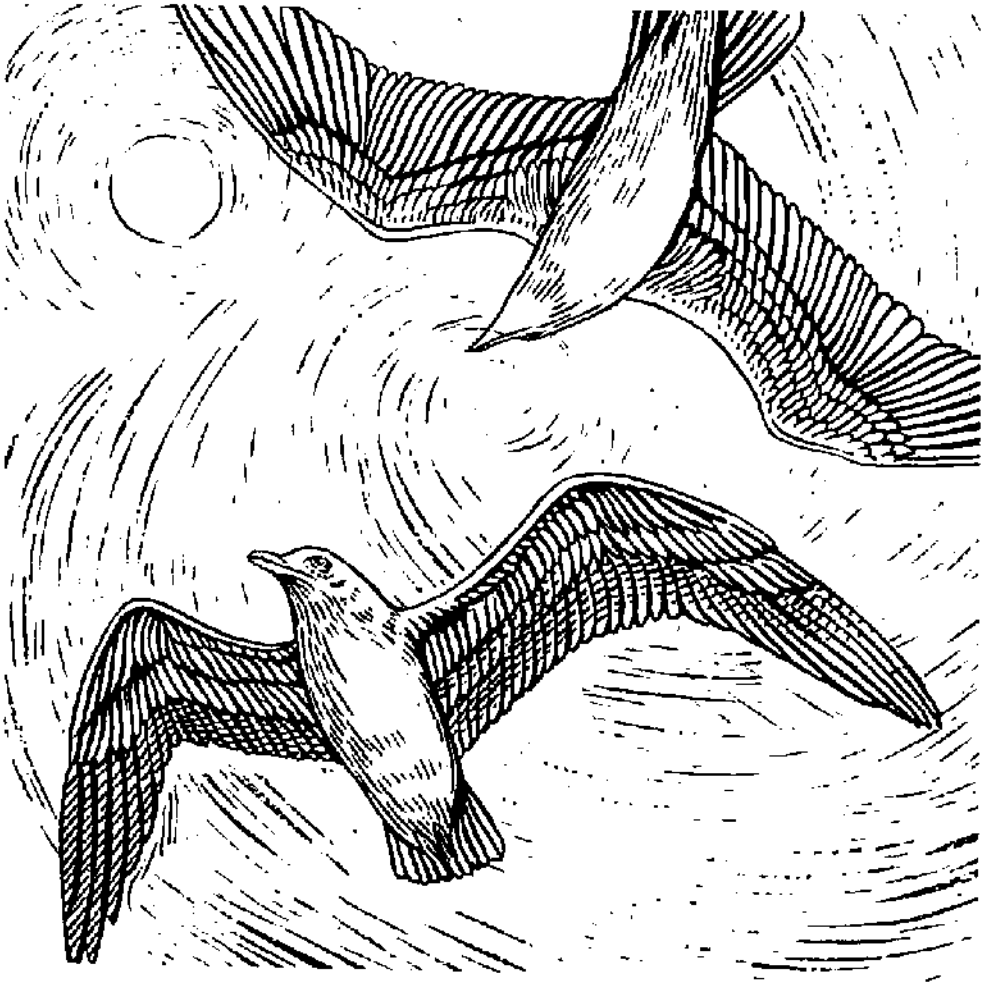
Kuşlar gelecekteki ölümlerini düşünmez. Ölümü bizim gibi tasavvur edememek, kafalarında evirip çevirmemek gibi bir talihe sahiptirler. Her şeye rağmen bu, onların kendi sonluluklarının ve kırılganlıklarının farkında olmalarına, hayatta kalmak için ellerinden geleni yapmalarına ve yırtıcılardan endişe etmelerine

mani değildir. Doğrusunu söylemek gerekirse ölümü düşünmek, tehlike yokken ölüm kaygısı duymak hiçbir işe yaramaz çünkü bu düşünce hiçbir şeyi değiştirmez.

Hayat ve ölüm, tek ve aynı şeydir, biri diğeri olmadan olmaz. Bu hepimiz, insanlar, hayvanlar, bitkiler için geçerli değişmez bir yasadır. Varoluşumuz "küçük ölümlerle", yaslarla, ayrılıklarla, başlangıçlarla, yeniden doğuşlarla doludur. Hem zaten, biyolojik olarak, hiçbir şey asla gerçekten ölmez: Öldüğümüzde atomlarımız kaybolup gitmez, devridaim yapar ve bazıları belki bir kuşun yiyeceği bir solucanda ya da bir çiçekte vücut bulur. Asya bilgeleri felsefelerini döngüler üzerinde temellendirir. Batı ise biraz çizgisel bir bakışla bunu bazen unutur. Ama doğa ve kuşlar haklı olarak bunu bize hatırlatır.

Belki de ölmeyi öğrenmek elzem değildir. Sadece yaşamayı öğrenmek yeterlidir.

Sonuç: Uyum sağlamak mı, yok olmak mı?

KÜRESEL ISINMA VE doğal ortamların yok oluşu arasında tam bir dönüşüm geçirmekte olan dünyamızda pek çok kuş türünün soyu tükenmekte. Ya biz? Yarattığımız suni dünyada mı sürdüreceğiz yaşamımızı?

Türler zamanla nasıl uyum sağlarlar çevrelerine? Evrimin büyük sorularından biridir bu, *bütün* türlerin ortaya çıkmasını ve yok olmasını idare eden odur. Biz insanlar elbette kendi zekâ kapasitemiz sayesinde ya da tanrısal bir müdahale sayesinde bundan kaçınabileceğimizi düşünüyoruz. Bizi ilgilendirmiyormuş gibi davranıyoruz. Oysa...

Darwin yeryüzünde yaşamın ortaya çıkışından beri milyonlarca türün hayat bulmasını, yaşamasını ve yok olmasını sağlayan bu büyük evrim makinesinin işleyişi konusunda bizi aydınlatan ilk kişi olmuştur. Bir tür bir diğerine dönüşür, sonra bir başkasına ve böyle devam eder gider. Evrimin uzun sürede, çok uzun sürede gerçekleştiğini anlamak için bir an geçmişe dönmek kâfidir. Kuşlar yaklaşık yüz elli milyon yıl önce ortaya çıkmıştır, birkaç günde değil... Kökleri bir grup dinozora uzanır –teropodlar– ve bugün kaybolmuş olan bu hayvanların soyundan gelen tek canlılar oldukları düşünülür. Önce Velociraptor'dan Arkeopteriks'e, sonra da (kısa kesmek için) örneğin saka kuşuna geçiş milyonlarca yıl almıştır. Pırıl pırıl tüyler,

uzun süre uçabilme kabiliyeti, ötüş: Bütün bunlar sihirli bir değneğin tek dokunuşuyla birdenbire ortaya çıkmamıştır. Türlerin çeşitliliğinde patlama dönemlerini çoğu kez kitleler halinde soylarının tükenişi izlemiş ve öyle devam edip gitmiştir. Böyle dönemler birçok başka türün doğumuna yol açabildiği gibi, tam tersine, hiçbir iz bırakmadan yeryüzünden silinmelerine de sebep olabilmiştir. Evrimsel çıkmaz sokaklara götüren on binlerce deneme-yanılma vuku bulmuştur. Bu yaşam çamurunda, hem kuşlar hem memeliler hem de tüm canlılık böyle hayat bulmuştur.

Kısa bir tarihçeyle son serüveni –şimdilik– olduğumuz *Homo* cinsinin türlerini doğuran primat soyundan geldiğine göre insanlar da bu yasadan kaçamamıştır. Az zaman öncesine kadar *Homo sapiens* diğer türlerle aşağı yukarı aynı şekilde, yani yavaş yavaş çevresine uyum sağlayarak ve ciddi beyin kapasitesi sayesinde hayatını, sağlığını ve ortalama yaşam süresini iyileştirerek evrimleşmiştir. Zaman içinde insan, canlı türlerin bu avantajlardan bazılarından kendisiyle birlikte yararlanmasına imkân tanımıştır (evcil hayvanlar, kedi, köpek, at vs. böyle doğmuştur). Ama canlılığın geri kalanı için dümenin başında hep evrim makinesi vardır. Kuşlar için de durum aynıdır.

İnsan gaz pedalına basana kadar her şey dünyaların en iyisinde, en iyi biçimiyle vuku bulmuştur. Gezegeni köleleştirerek, boyunduruğu altına alarak ve özellikle de doğal dengeyi önemli ölçüde bozarak ekosistemde ve ayrıca, son dönemde yeryüzünün ikliminde devasa

sarsıntılara sebep olmuştur. Bu yüzden türlerin evrimi için zorunlu olan uzun zaman da alt üst olmuştur. Günümüzde insan aceleciliğe mahkûm yaşar: Hep daha hızlı gitmek, daha fazla üretmek, daha çok inşa etmek, davranışları daha hızlı (ve sürekli olarak) değiştirmek gerekir.

Ama dünya üzerinde yaşam buna hazır değildi. İnsanın doğa üzerindeki baskısı birçok türü (olabildiğince hızlı) uyum sağlamaya ya da yok olmaya mecbur bırakmıştır. İşte bu nedenle bilim insanları, biyolojik çeşitliliğe büyük bir darbe vurup ardından ekosistemi ciddi biçimde kırılganlaştıracak "nesillerin altıncı kez kitlesel olarak tükenmesinden" bahsetmekte artık tereddüt etmiyor.

Nesiller ilk kez yok olmuyor diye itiraz edilecektir; insan henüz yeryüzü sahnesine çıkmamışken, aynı şey daha önce beş kere meydana gelmiştir. Ve her seferinde yaşamın tarihi yeniden başlamıştır. Ona ne şüphe! Ama bu seferki farklı. Bu yok oluş insanın elinden çıkıyor. Önceki yok oluşlar görece uzun bir zamanda vuku bulmuşken –ki canlıların çeşitliliğinin tekrar tesis edilmesi daha da uzun sürmüştür– gelmekte olan yıldırım hızıyla gerçekleşiyor ve bunu çabucak telafi etmek için de pek umut yok.

Gözlerimizi ve kulaklarımızı açalım. Etrafında uçan ve öten varlıklara biraz ilgi duyanlar, çayırkuşlarının, kırlangıçların ve diğer pek çok kuşun sayısının kısacık bir zaman zarfında (en fazla yirmi otuz yıl ki evrim ölçeğinde bu sürenin lafı bile olmaz) önemli ölçüde

azaldığını kolayca saptayabilir. Hızlıca uyum sağlamayı başarmış türler örnek verilebilir. Ama çoğunluk için durmadan alt üst olan bir ekosisteme uyum sağlamak güç, hatta olanaksızdır. Bu yüzden yeryüzünü dolduran on bin kuş türünün %25'inin, 21. yüzyıl sona ermeden önce yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna şaşırmamalı. On binlerce hayvan ve bitki türü yok olacak.

En özelleşmiş kuş türleri ya da coğrafi bakımdan sınırlı ekosistemlerde yaşayanlar elbette yok olma tehlikesine en açık olanlardır ve dolayısıyla yeryüzünden ilk silinenler muhtemelen onlar olacak. Yine de dikkat edelim. Belki de öyle bir zaman gelecek ki bizzat uyum sağlamaya en uygun türler sarmala yakalanacak. İlk sırada da artık hâkim olamadığı gaz pedalına bağlı evrimsel bir kazanın son kurbanı olarak insan bulunabilir. İstediğimiz bu mu? Konuk sevmeyen bir çevre, kuşsuz bir dünya mı? Çocuklarımıza kırlangıçları nasıl yok ettiğimizi açıklayacağımız bir gezegen mi? Bunun olmasına izin verirsek kanatları kesmek de bize düşer. Diğer türlerden üstün olduğumuza, dünyayı kendi irademize boyun eğdirebileceğimize inanmak elbette "her şeye gücü yetme" arzumuzu şımartıyor ama bu gayet aldatıcı. Bugün bir yol ayrımındayız. Kaderimiz ellerimizde, kalbi pıt pıt atan, uçmaktan başka bir şey istemeyen bir ispinozu ellerimizin arasında sımsıkı tutuyoruz adeta. Neredeyse parmaklarımızın altında ezilecek. Karar bize ait: Ellerimizi açıp kanatlanmasına izin mi vereceğiz, yoksa... Ellerimizi tekrar kapatacak mıyız? Acaba akılda tutulacak en son ders aynı zamanda

en açık olan ders miydi? Kuşları korumaya gerçekten karar verdiğimiz gün, bizzat kendimizi de korumaya karar verdiğimiz gün olacak.

Yazarlar Hakkında

Philippe J. Dubois, kuşbilimci ve yazar. Kuşlara olan tutkusu çocukken başlamıştır ve kuş gözlemleri onu dünyanın birçok yerine götürmüştür.

Élise Rousseau, filozof ve gazeteci. Doğa ve hayvanlar üzerine birçok kitabı vardır. Çevre koruma üzerine çalışmalar yürütmektedir.

YAŞAMIN SAĞDUYULU USTALARI KUŞLARIN, DOĞALLIKLARI VE HAFİFLİKLERİYLE BİZE SÖYLEYECEKLERİ ÇOK ŞEY VAR. YETER Kİ ONLARA KULAK VERELİM.

Ömrünü kuşları izleyerek geçirmiş Fransız kuş bilimci Philippe J. Dubois ve filozof Élise Rousseau, kuşların yaşamlarından ilham almış yirmi iki küçük hayat dersi ile bizi -evrimin tepesinde olduğunu düşünerek kendini "dünyanın efendisi" ilan eden bizi!- önce kendimiz üzerine düşünmeye, sonra da kanatlarımızı açmaya davet ediyor.

Kuşların Felsefesi'ni okurken kızılgerdanın neden kartaldan daha cesur olduğunu, kuzey denizkırlangıcının bize "yola çıkmak" hakkında neler öğretebileceğini ve -yeşilbaş ve penguenin göstereceği üzere- sevmenin en iyi yolunun akıldan mı yoksa kalpten mi geçtiğini keşfedeceksiniz. Doğanın ritmini duymamızı sağlayan, hayatı nasıl yaşayabileceğimize dair taptaze bir bakış açısı kazandıran bir kitap bu.

"Nefis, büyülü, çarpıcı. Artık kuşları eskisi gibi görmem mümkün değil."

—Peter Wohlleben, *Ağaçların Gizli Yaşamı*'nın yazarı

akirakitap

domingo
www.domingo.com.tr

ISBN: 978-605-198-140-6
26 TL
KDV'den muaftır.